

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

SULTAN MEHMED REŞAD'IN HAYATI (1844-1918)

**Hazırlayan
İsmail ÖZDEMİR**

**Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT**

Yüksek Lisans Tezi

**Eylül 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

SULTAN MEHMED REŞAD'IN HAYATI (1844-1918)

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
İsmail ÖZDEMİR**

**Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT**

**Eylül 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

İSMAİL ÖZDEMİR

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: SULTAN MEHMED REŞAD'IN HAYATI (1844-1918)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 24/08/2019 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % 25 dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 24 / 08/ 2019

Adı Soyadı : İsmail ÖZDEMİR
Öğrenci No : 4030631530
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Yakınçağ

Danışman: Adı/İmza
Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Öğrenci: Adı/İmza
İsmail ÖZDEMİR

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

SULTAN MEHMED REŞAD'IN HAYATI (1844-1918) adlı Yüksek Lisans tezi Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
İsmail ÖZDEMİR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Tarih Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL ONAY SAYFASI

Doç. Dr. GÖKHAN BOLAT danışmanlığında İSMAİL ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “SULTAN MEHMED REŞAD’IN HAYATI (1844-1918)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü TARİH Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

06/09/2019

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. GÖKHAN BOLAT

Üye : Prof. Dr. GÜLBADİ ALAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi HAŞİM ERDOĞAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 14/10/2019 tarih ve 42 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

14/10/2019
Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Kenan BÜLLÜ

ÖNSÖZ

Son yıllarda, özellikle Osmanlı Devleti ile ilgili pek çok araştırma yapılarak birçok tarihi gerçeklik gün yüzüne çıkartılmış ise de yine de bazı kişilerle ilgili bilinmeyen çok fazla husus bulunmaktadır. Bunlardan birisi de halefi II. Abdülhamit ve selefi Sultan Vahdettin'e göre şöhreti pek olmayan ama devletin en zor yıllarında yaklaşık on sene kadar Osmanlı Devleti'nin hükümdarlığını yapan Sultan Mehmed Reşad'tır.

Elbette ki Sultan Mehmet Reşad'ın saltanat yıllarının araştırılması meselesi hem kapsamlı bir çalışma yapmayı hem de ciddi bir mesai harcamayı gerektirmektedir. Bu nedenle ilk olarak Sultan Mehmet Reşad'ın saltanat yıllarından ziyade hayatını araştırmayı ve yaşamı boyunca kayda değer görülebilecek birtakım bilgilere ulaşarak onun hakkında bazı konularda ki mevcut ihtilafların çözümüne yönelik faydalar sağlamayı uygun görmekteyiz. Bununla birlikte saltanatta bulunduğu dönem ile ilgili de yüzeysel de olsa ortaya çıkan sonuçlarda, yapacağımız kapsamlı araştırmalara ön ayak olmuş olacaktır.

Tez konusunun belirlenmesinden tezin son aşamasına gelene kadar bana yol gösteren, yoğun iş temposu arasında, çok değerli vakitlerini ayırarak bana destek ve yardımlarını esirgemeyen, yüksek lisans eğitimime başladığım günden beri tecrübeleriyle bana ışık tutan, tez danışmanı saygıdeğer hocam Doç. Dr. Gökhan Bolat'a teşekkür ederim.

Olumlu ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren değerli hocam, Dr. Erhan Yoska'ya, tecrübe ve bilgi birikimleriyle her zaman kendilerinden çok şeyler öğrendiğim Prof. Dr. Ali Aktan hocama, tez izleme komitesi üyeleri, çok değerli hocalarıma ve tezimin araştırma kısmında analizleri yapmamda büyük destek olan değerli hocam, Zehra Göktepe'ye teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca desteklerini esirgemeyen aileme, sağladığı maddi ve manevi destekle en zor günlerimde yanımda olan annem Fatma Özdemir'e ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail ÖZDEMİR

Kayseri, AĞUSTOS 2019

SULTAN MEHMED REŞAD’IN HAYATI 1844-1918**İsmail ÖZDEMİR**

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2019
Danışman: Doç. Dr. Gökhan Bolat**

ÖZET

Yeni elde edilen belge ve bulgular ışığında Sultan Mehmed Reşad’ın hayatını araştırmayı amaçlayan bu çalışma başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Mehmed Reşad’ın şehzadelik yılları yani, doğum yılı olan 1844’den veliaht olduğu 1876 yılına kadar ki geçen zamanda hayatıyla ilgili önemli olayların anlatımı yer almaktadır. Bu dönemde kendisiyle ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde veliatlık yılları ele alınmıştır. Özellikle 1876 yılında II. Abdülhamid’in tahta çıkmasıyla başlayan otuz üç yıllık veliahtlık dönemi Dolmabahçe Sarayı’nın Veliaht Dairesinde gözetim altında geçmiştir. Üçüncü bölümde ise, padişah olduktan sonra; 1909 yılından vefatına kadar ki yaklaşık on yıllık saltanat dönemi ele alınarak Sultan Mehmed Reşad’ın siyasi kişiliği, verdiği kararlar ve hastalığı ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu dönemde gelişen önemli siyasi gelişmeler karşısında fazla adından söz ettiremeyen padişah devletin bütün idaresini İttihat ve Terakki hükümetine bırakmıştır. 1911 yılında gerçekleştirdiği Rumeli seyahati dahi devletin içinde bulunduğu kötü gidişatı engellemeye yetmemiştir.

Anahtar kelimeler: Mehmed Reşad, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki, Rumeli, şehzade, veliaht

THE LIFE OF SULTAN MEHMED REŞAD 1844-1918**İsmail ÖZDEMİR**

**Erciyes University, Social Sciences Institute,
Master's thesis, September 2019
Supervisor: Doç. Dr. Gökhan Bolat**

ABSTRACT

This study, which aims to investigate the life of Sultan Mehmed Reşad in the light of newly obtained documents and findings, consists of three parts. In the first part of the study, Mehmed Reşad's narrative of the important events related to his life until 1876, when he was the crown prince from 1844, which was the year of prayer, took place. In this period, there is not enough information about him. In the second part of the study, veliadlı years were discussed. Especially in 1876 II. The thirty-three-year period, which began with Abdülhamid's ascension to the throne, was under the supervision of the Crown Prince of the Dolmabahçe Palace. In the third section, after the sultan; Approximately ten years of the reigning period from 1909 until his death were taken into consideration and detailed information about the political personality of Sultan Mehmed Reşad, the decisions he made and his illness were included. The sultan, who was unable to make a name for himself in the face of the important political developments during this period, left all the administration of the state to the government of Union and Progress. Even in 1911, the trip to Rumelia was not enough to prevent the state.

Key words: Mehmed Reşad, II. Abdulhamid, Union and Progress, Rumeli, prince, crown prince

İÇİNDEKİLER

SULTAN MEHMED REŞAD'IN HAYATI (1844-1918)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
İNTİHAL FORMU	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN MEHMED REŞAD'IN ŞEHZÂDELİK YILLARI (1844-1876)

1. MEHMED REŞAD KİMDİR?	8
1.1. Ailesi Hakkında Kısa Bilgi	9
1.2. Annesi Gülcemal Kadınefendi	9
2. ŞEHZÂDE MEHMED REŞAD'IN DOĞUMU	13
3. ŞEHZÂDE MEHMED REŞAD'IN ÇOCUKLUK YILLARI	16
3.1. Şehzâde Mehmed Reşad'ın Sünnet Töreni	18
3.2. Şehzâde Mehmed Reşad'ın Eğitimi	19
3.3. Şehzâde Mehmed Reşad'ın Gençlik Yılları ve Katıldığı Geziler	26
3.4. Şehzade Mehmed Reşad Hakkında Yazılan Rivayetler	30
3.5. Şehzade Mehmed Reşad'ın Evlilikleri ve Çocukları	33

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN MEHMED REŞAD'IN VELİAHTLIK YILLARI (1876-1909)

1. VELİAHT OLUŞU	38
1.1. Dolmabahçe Sarayı ve Veliahtlık Dairesi.....	39
1.2. Veliahtlık Yılları Hakkında Yapılan Yorumlar	43
2. VELİAHT MEHMED REŞAD HAKKINDA VERİLEN JURNALLER.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MEHMED REŞAD'IN SALTANAT YILLARI (1909-1918)

1. TAHTA ÇIKIŞI İLE İLGİLİ SİYASİ GELİŞMELER	81
1.1. Tahta Çıkış Merasimi	86
1.2. Saltanat Yıllarında Yaşanan Siyasi Gelişmeler	88
1.3. Saltanat Yıllarına Ait Sayısal Bilgiler	97
1.4. Saltanatı ile Anayasal Durum İlişkisi	98
2. SALTANAT YILLARINDA YAPTIĞI GEZİLER.....	100
2.1. Bursa ve Edirne'yi Ziyaretleri	100
2.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati.....	105
2.3. Sultan Mehmed Reşad'a Yapılan Ziyaretler	118
3. SULTAN MEHMED REŞAD'IN SİYASİ YÖNÜ	120
3.1. Siyasi Kişiliği ve Düşünceleri.....	120
3.2. Çırağan Sarayı Yangını	123
3.3. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti.....	125
3.4. Dış Ülkelerle Münasebetleri	126
3.5. İngiltere'ye Sipariş Verilen Reşadiye Zırhlısı.....	127
4. SULTAN MEHMED REŞAD'IN SOSYAL YÖNÜ	130
4.1. Şahsi Kişiliği ve Dış Görünüşü	130

4.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Saray Hayatı	137
4.3. Sultan Mehmed Reşad'ın Kayıp Çantası	141
4.4. Sultan Mehmed Reşad'a Özgü Durumlar	142
4.5. Sultan Mehmed Reşad için Bestelenen Reşadiye Marşı	144
5. SULTAN MEHMED REŞAD'IN EDEBİ YÖNÜ	145
5.1. Mevlevîliğe Olan İlgisi.....	145
5.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Yazdığı Çanakkale Gazeli	147
6. SULTAN MEHMED REŞAD'IN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ.....	151
SONUÇ.....	155
EKLER.....	159
KAYNAKLAR	173
ÖZ GEÇMİŞ.....	183

KISALTMALAR

Kısaltma	İfade
(BOA.)	BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ
(A_}AMD.)	Amedî Kalemi defteri
(BEO.)	Bab-ı Âli Evrak Odası
(DH. MUI.)	Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye
(DH. SAİDd)	Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval Komisyonu Defterleri
(DH.İUM)	Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Belgeleri
(DH.İD)	Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
(DH.MKT)	Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
(DH. MUI)	Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
(DH.ŞFR)	Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
(HR.SFR.3)	Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri
(HR.SYS)	Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri
(HR.TO)	Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri
(HSD.AFT)	Ali Fuat Türkgeldi Evrâkı
(HAT)	Hatt-ı Hümâyûn
(HH.SAİD.MEM)	Hazine-i Hâssa Sicil-i Ahval İdaresi
(İ. DUİT.)	İrade Dosya Usulü
(MV.)	Meclis-i Vükela Mazbataları
(MVL.)	Meclis-i Vala Evrakı
(Y. A. HUS.)	Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
(Y. EE.)	Yıldız Esas Evrakı
(Y.PRK.ASK.)	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
(Y. PRK. AZJ.)	Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal ve Journaller

(Y. PRK.BŞK.)	Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
(Y.PRK.DFE)	Yıldız Perakende Evrakı Defter-i Hakani Nezareti Maruzatı
(Y.PRK.HH)	Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
(Y.PRK.KOM)	Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı
(Y.PRK.SGE)	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı
(Y.PRK.UM.)	Yıldız Perakende Evrakı Umumi
(Y. PRK.TKM)	Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirât-ı Ecnebiyye ve Mâbeyn Mütercimliği
(ZB.)	Zabtiye Nezareti Evrakı
a.g.b.	: Adı Geçen Belge
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
Doç	: Doçent
Dr.	: Doktor
ed.	: Editör
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Göz. geç. bs.	: Gözden geçirilmiş basım

no.	: Numara/number
M	: Miladi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayılı sayfa
st	: Satır
vb.	: Ve benzeri
y.t.y.	: Yayın tarihi yok
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
Yard.	: Yardımcı
Y.	: Yıl
yy	: Yüzyıl
t.y.	: Tarih yok

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son zamanları ile ilgili yakın dönem akademik araştırmalarının, bugünkü perspektif açısından değerlendirilmesi; bunun neticesinde de ortaya çıkarılan bilgi ve belgelerin derlenip, toparlanması akademik çalışmaların ön önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmaların yapılmasındaki karşılaşılan sıkıntılar, bir hayli fazla olsa da netice itibariyle elde edilecek en küçük bir belge, materyal veya bilgi kırıntısının dahi bizleri gerçeğe ulaştırma noktasında ne denli kıymetinin olduğunun altını bir defa daha çizmek gerekir.

Sosyal Bilimler alanlarında yapılan araştırma ve çalışmaların somut olmayan kısmı ile ilgili, yani ulaşılmaya çalışılan her türlü bilgi, belge ve görsel materyallerin bizim açımızdan varlığı, henüz elimize ulaşmamış ve gün yüzüne ıkartılamamış olmasına bağlamak gerekir. Bu nedenle, yapılan herhangi araştırma ve çalışma konusunda ilk etapta herkes tarafından bilinen ve kabul edilen birtakım bilgiler dışındaki bölüm, biz sosyal alanlarla ilgili araştırma yapan araştırmacılar için, gerçekler ışığında ulaşılmaya çalışılan bir hedef olmaktadır. Bu hedefe ulaşma heyecanı ve azmiyle adeta bir labirentin odalarında gerçeğin peşinde sürdürölen bir maceraya dönüşmektedir.

İlmi çalışmaların temelini bu gerçeğe ulaşma kaygısı oluşturmaktadır. İlmi açıdan değerlendirildiği zaman, Sosyal Bilimler içerisinde çok önemli bir yer tutan Tarih İlminin ilkesel anlamda, gerçeğe ulaşma hassasiyeti, biz Tarih araştırmacılarının en önemli düşturu olmaktadır. Bu amaçla, herhangi bir tarihi şahsiyeti ve yahut tarihi olayı değerlendirirken, bu hususu özellikle göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Öte yandan, Tarih İlminin bir başka gerekliliği olan, olayları, olayın gerçekleştiği zamanın şartlarına göre değerlendirme hassasiyeti, ilmi çalışmaların hem akademik anlamda hem de gündelik hayatın içerisinde hak ettiği değeri bulmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca özellikle popüler tarih anlayışı neticesinde yaşanan bilgi kirliliği sonucu doğru bilginin ortaya çıkması da daha fazla zorlaşmakta; olaylar ve kişiler ile

ilgili oluŖan bu bilgi kirliliklerinin bertaraf edilmesi de bir baŖka meseleyi açığa çıkarmaktadır. Özellikle, yakın dönem Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan, Tarih İlmi araŖtırmalarında karŖılaŖılan bu ve benzer durumlar, tarih araŖtırmacılarını daha dikkatli olmaya yöneltmektedir.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın baŖlarında gerek toprak ve gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerden birisiydi. XIII. yüzyıldan itibaren Batılı ülkelerin ekonomide, siyasette, savaŖ tekniklerinde göstermekte oldukları geliŖme, bu dönemde olanca hızı ile sürmekteydi.

Bu süreç içerisinde gerek sanayileri için hammadde ihtiyaını karŖılamak gerekse de ihtiyaç fazlası mamul ürünlerini pazarlama sorunu dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne yakınlamayı bir politika haline getiren Avrupalı devletler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden mümkün olduğunca fazla ödün koparmak ve bu yolda gerekirse gayr-i müslimleri de kullanmaktan geri durmamıŖlardır.

Ancak bu iliŖki kendi içerisinde birtakım eliŖkiler de taŖıtmaktadır. Avrupalı devletler bir yanda Osmanlı Devleti'ne ihtiyaç duyarlarken öte yanda Osmanlı Devleti'ni yıkılıŖa sürükleyen isyanlara ortam hazırlamakta veya destek vermektedirler. Bu ikilem Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada müttefik arayıŖlarına sürüklerken, bir devleti diğeriyle dengeleme politikasını da uygulamaya koymuŖtur.

Özellikle XIX. yüzyıl boyunca sürekli deėiŖen dengeler kesin bir ittifakı imknsız kılmıŖtır. Ancak yüzyılın sonuna doğru siyasi birliğini tamamlamıŖ ve sanayi atılımını gerekleŖtirmiŖ Almanya'nın ortaya çıkması ve görünürde Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemesi, Osmanlı-Alman ittifakını gündeme getirmiŖtir. XIX. yüzyılın bu görünümü, Osmanlı Devleti'ni bir yandan da Batı'nın gerisinde kaldığını kabul ederek, BatılılaŖma hamlesi baŖlatmaya itmiŖtir. Yüzyıllardır yapılan ıslahatlar, bu yüzyılda daha sistemli ve kapsamlı olarak devam ettirilmek istenmiŖtir.

Islahatlar reformlara, reformlar BatılılaŖmaya doğru bir dnŖm geçirirken; BatılılaŖmanın hangi doğrultuda yapılacağı ve yine bu esnada Batılı devletlerle olan iliŖkilerin hangi doğrultuda yürütüleceği baŖlı baŖına bir sorun olmuŖtur. Böylece i içe gemiŖ sorunlar etrafında, ekonomik ağırlıklı yönlendirmeler, siyasi bloklaŖmaları oluŖtururken; Osmanlı Devleti de Almanya'ya yaklaŖmıŖtır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu gelişmeler, şüphesiz Avrupa tarafından da dikkatle izleniyordu. Çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmaya çalışan Batılı güçlerin birbirine tezat istekleri hem ekonomik hem askeri hem de siyasi bloklaşmaları körüklüyordu. Sanayi Devriminin ardından kaynakları kullanma yarışı ve sömürge edinme furyası, Osmanlı Devleti'ni merkeze yerleştirmiş ve devletler arasındaki gizli ittifaklar içerisinde, Osmanlı Devleti'nin yerini belirlemeye yönelik adımları hızlandırmıştı. Mevcut durum karşısında, özellikle ekonomik göstergelerdeki değişim ve gelişim, devletlerin taraflarını belli eden en önemli etken olarak kendini belli ediyordu. XIX. yüzyılın sonunda gelişme eğilimi gösteren Osmanlı-Alman ilişkileri, bu doğrultuda ekonomik iş birliğiyle başlayıp gittikçe siyasi bir içerik kazanmasıyla girilen XX. yüzyılda, dünya genelinde yaşanan hammadde krizi ve sömürge bulma telaşı, küresel bir krizin çıkacağına sinyallerini veriyordu. Artık devletler arasındaki iş birlikleri, siyasi bloklaşmalar olarak sonuçlanıyordu.

XIX. yy. Osmanlı Devleti'nde yaşanan askerî, siyasî ve ekonomik gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yaşanan gelişmeler sonrasında, netice itibarıyla bütün dünyayı çok derinden etkileyen bir dünya savaşının taraflarından biri olan Osmanlı Devleti, bu savaş sonucunda yönetim olarak tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, tarih sahnesinden çekilirken, devletin yönetim bölümünü oluşturan Osmanlı Hanedanı, daha bilinen bir tabirle Osmanlı Hanedanı, yeni oluşturulan yönetimde kendine yer bulamamış ve ülke dışına sürgün edilmiştir.

Osmanlı hanedan ailesi, aslında toplumun diğer bireylerinden ayrılan bir yapı, hiçbir zaman olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde aristokratik bir yapılanma olmadığı için var olan yapı tamamen Şer'i hukuka ve Türk töresine dayanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, aile devlet müdahalesinden uzak bir kurumdur. Osmanlı hanedanında erkek ise, Kanunname-i Ali Osman'a göre "harem" içerisinde çok kadınla evlenebilme hakkına sahiptir. Ve bunun belli gereklilikleri bulunmaktadır. Ancak taşra ve alt sosyoekonomik tabakalar da bulunan toplum yapıları arasında tek evlilik esastır. Üstelik erkek üstün bir yapılanma toplumun en alt katmanından en üstüne kadar görülebilmektedir. Fakat Osmanlı ailesinde kadınların, bazı hakları diledikleri gibi kullanabildikleri de bilinmektedir. Bu Osmanlı'da kadınların hüküm sahibi olabildikleri anlamını taşımasına rağmen "valide sultan" kavramı, "haremden" kadınlar arasında

bir üstünlük sıfatı anlamını da taşımaktadır. Şehzadeler de hükümdarın ve devletin genel teamülleri doğrultusunda sosyalleşebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın başlarında yaşanan ve yapılan askerî yeniliklere karşı çıkan ayaklanma neticesinde, III. Selim tahttan indirilmiştir. (1807) Bir yıl kadar süren karmaşa ortamı sonrasında, tahta, Osmanlı Hanedanı'nın hayatta kalan tek erkek evladı olan II. Mahmud geçmiştir. İşte bu tarihten sonra Osmanlı Hanedanı'nın soyu II. Mahmud nesebiyle devam etmektedir. 1808 yılından 1839 yılına kadar tahtta bulunan II. Mahmud'dan sonra Osmanlı Devleti'nin başına büyük oğlu Sultan Abdülmecid geçmiştir. Osmanlı devletinde tahtta hak sahibi olmada I. Ahmet'ten bu yana 'ekber ve erşed' sistemi uygulanmakta idi ve bu sistem kardeş katlinin önüne geçmek için uygulanan bir sistem olup, son yıllara kadar uygulanmıştır. Onun saltanat yıllarında 1839 yılında Tanzimat Fermanı ve 1856 yılında da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Sultan Abdülmecid'in 1861 yılında ölümü üzerine tahta, II. Mahmud'un diğer oğlu Sultan Abdülaziz geçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde, hanedan ailesi içerisinde Sultan Abdülmecid ile Sultan Abdülaziz evlatları arasında devletin dağılmasına kadar süren bir ayrılma ve çekişme başlamıştır. Bu çekişme her ne kadar belirgin olarak gün yüzüne çıkmamış veya tarihi bir olay olarak karşımıza çıkmamış olsa da her zaman bir soğukluk sebebi olarak hanedan ailesi içerisinde görülmüştür.

Sultan Abdülaziz'in 1876 yılında askerî bir darbe tarafından tahttan indirilmiştir. Yerine Sultan Abdülmecid'in yaşça en büyük oğlu olan V. Murad geçmişse de yaşadığı rahatsızlık nedeniyle saltanatı 3 ay kadar kısa sürmüştür. Daha sonra Osmanlı tahtına yine Sultan Abdülmecid'in diğer bir oğlu olan Sultan Abdülhamid, meşrutiyeti ilan etme sözüyle geçmiştir. Sultan Abdülhamid'in 1876 yılından 1909 yılına kadar süren otuz üç yıllık saltanatı müddetince, bizim de çalışmamızın esasını teşkil eden kişi olan Sultan Mehmed Reşad, ağabeyinin tahtta olduğu yıllarda veliahtlık makamında bulunmuştur.

Sultan Abdülhamid'in 1909 yılında 31 Mart Vak'ası ile tahttan indirilmesi ile de Sultan Mehmed Reşad Osmanlı tahtına oturmuştur. Tahtta bulunduğu süre içerisinde ilk bir iki yıl dışında Osmanlı Devleti sürekli savaş halinde olmuştur. İlk önce Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında patlak veren Balkan Savaşları, ardından İtalya'nın, Kuzey Afrika'da Osmanlı Devleti'nin son toprakları olan Trablusgarb'ı işgali ve

İtalya'ya karşı girişilen mücadele ve daha sonra da Birinci Dünya savaşına Almanya'nın yanında girilmesi ile devam etmiştir. 1918 yılına gelindiği zaman ise, yavaş yavaş Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşırken, yaşı bir hayli ilerlemiş olan Sultan Mehmed Reşad rahatsızlığı sebebiyle vefat etmiştir. Ardından Osmanlı tahtına kardeşi VI. Mehmed Vahdeddin geçmiştir ve VI. Mehmed Vahdeddin 1922 saltanatın kaldırılmasına kadar Osmanlı Devleti'nin padişahlığını yapmış son sultandır. Ondan sonra da Osmanlı Devleti siyasî olarak tarih sahnesinden silinmiştir.

Sultan Mehmed Reşad ile ilgili yapmış olduğumuz bu araştırmamıza meşruiyet kazandırması açısından ulaşılan kaynaklar, birinci olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Sultan Mehmed Reşad ile ilgili olan Osmanlıca belgeler olmaktadır. Bu belgelerde ehemmiyet açısından ilk öne çıkan II. Abdülhamid'e sunulan jurnal belgeleri olmakla beraber, yine saltanat yıllarına denk gelen dönemdeki devlet yazışmalarıdır. Bu yazışma belgelerindeki Sultan Mehmed Reşad'ın siyasi açıdan olmasa da dönemin ihtiyaçları mucibince yapılan çalışmalar veya gelişmeler hakkında sosyal, iktisadi, imar ve günlük yaşam hakkında dahil olduğu görülmektedir. Örneğin daha çok saltanat yıllarına denk gelen bu dönem için, İstanbul'da yeni açılan bir caddeye veya Anadolu'da açılan bir köy okuluna "Reşadiye" isminin verilmesi gibi arşiv belgelerinin çokluğu söz konusudur. Ancak bu isim verme hadiselerinden siyasi açıdan kayda değer gördüğümüz; yine saltanat yıllarında İngiltere'den alınması planlanan savaş gemisine "Reşadiye" isminin verilmesini çalışmamız içerisinde biraz daha detaylandıracağız.

Kaynak noktasında ikinci olarak araştırma alanımız; dönemin resmi tarih yazarları tarafından kaleme alınan eserler yani, Osmanlı Vakanüvisleri tarafından yazılan tarih kitaplarıdır. Bu bahisle, araştırma dönemimiz hakkında eser meydana getirmiş olan başlıca üç vakanüvis öne çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla Ahmed Cevdet Paşa (M. 1855-1866), Ahmed Lütfi Efendi (M. 1866-1909) ve Abdurrahman Şeref Efendi (M. 1909-1922) dir.

Her üçü de dönemlerinde haklı bir şöhrete sahip olan vakanüvisleridir. Ancak her üçünün de yazmış oldukları tarih eserlerinde, Sultan Mehmed Reşad hakkında çok fazla yeterli malumata ulaşamadık. Bunda elbette ki Osmanlı tarih yazıcılığının daha çok siyasi ve askeri tarih anlatımının etkisi çoktur diyebiliriz. Ancak şöyle de bir durum söz

konusudur; Mesela Ahmed Lûtfî Efendi'nin en önemli ve çalışmamızla ilgili olan tek eseri Tarihi Cevdet'e zeyl olarak yazdığı tarih eseridir. Eser 1825-1876 yılları arasını kapsamaktadır. Ancak on beş ciltlik bu eserin ilk yedi cildi Ahmed Lûtfî tarafından yayınlanabilmiştir. Kalan sekiz cilt ise bir kısmı cilt cilt olarak yayınlanmış, bir kısmı da yazma eser olarak eksikler halinde bulunmaktadır. Yaklaşık kırk yıl kadar vakanüvislik görevinde bulunan Ahmed Lûtfî Efendi'nin 1907 yılında vefatından iki yıl sonra II. Meşrutiyetin ilanından sonra bu göreve gelen Abdurrahman Şeref Efendi daha önce selefinden yarım kalan tarih yazımını 1876 yılından itibaren başlatması gerekirken, 1909 yılından başlatmıştır. Böylece aradaki 33 yıllık dönem bir nevi geçirtilmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi; 18 Mayıs 1909'da Sultan Reşad'ın tahta geçmesinden hemen sonra Lûtfî Efendi'nin yerine vak'anüvis olmuş ve bu görevi saltanatın ilgasına kadar (1 Kasım 1922) sürdürmüştür.

Sultan Mehmed Reşad hakkında bu resmi eserler dışında yazılmış herhangi bir eserin varlığı çalışmamızın üzerinde durduğu bir başka husus olmuştur. Bu konuda ulaşabildiğimiz tek eser, yine II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1911 yılında Osmanlı son dönem tarih yazıcılarından olan Ahmed Refik Bey'in kaleme almış olduğu, "Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi" adlı eserdir. Eser Osmanlıca olup isminde geçtiği gibi hayatından bahsetmekten uzaktır. Daha çok meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan havaya istinaden Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı ile ilgili olumlu yorumların olduğu yüzeysel bir biyografi çalışmasıdır.

Bunların dışında çalışmamıza kaynaklık eden bir diğer bölüm ise bu dönemde yaşayan önemli kişilerin çoğunlukla daha sonraki yıllarda yazmış oldukları hatırat eserlerdir. Bunlar içerisinde araştırma konumuz için fayda sağlayacak olan kişiler ve eserleri sırasıyla; "Lûtfî Simavi – Sultan Mehmed Resad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim", "Halit Ziya Uşaklıgil – Saray ve Ötesi", Ali Fuat Türkgeldi – Görüp İşittiklerim", Cemil Topuzlu – 80 Yıllık Hatıralarım" ve "Safiye Ünüvar – Saray Hatıralarım" eserleridir.

Bu kişiler, Sultan Mehmed Reşad'ın, özellikle ömrünün son on yılındaki saray hayatı boyunca, hususî hizmetlerinde bulunmuş ve saray hayatını görmüş kişilerdir. Öyle ki Millî Mücadele ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında Osmanlı devlet adamları ve aydınları arasında yaygın bir hale gelen hatırat yazma geleneği yadsınamayacak kadar

fazladır. Ama bu gelenek özellikle Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra bir hayli artmıştır.

Sultan Mehmed Reşad ile ilgili hangi isimle anılmasının uygun olacağı hususunda bir iki seçenek söz konusudur. Asıl ismi ‘‘Mehmed Reşad’’ olan ve ele geçen kaynaklarda, ‘‘Şehzade Mehmed Reşad, Veliaht Mehmed Reşad, Sultan Mehmed Reşad, Mehmed Reşad Efendi, Mehmed Reşad Han-ı Hamis veya V. Mehmed’’ gibi şekillerde anılan bu padişah, belki de bugün bile bu isim çeşitliliği nedeniyle tam olarak tanınmamış ve isim olarak karıştırılmaktadır.

Bu nedenle çalışmamız içerisinde bir bütünlük oluşturması açısından şehzadelik yıllarında Şehzade Mehmed Reşad, veliahtlık makamında bulunduğu yıllarda Veliaht Mehmed Reşad, yine onun ile ilgili genel yorumlarımızda ve saltanat yıllarında ise Sultan Mehmed Reşad diye zikretmeye çalışacağız. Sultan Mehmed Reşad, Osmanlı Hanedanına mensup olması ve on yıl gibi bir sürede Osmanlı tahtında, taht-ı idarede bulunması sebebiyle tarihî ve siyasî bir şahsiyet olarak ön plana çıkmış olsa da siyasî yönü zayıf olması nedeniyle, pek fazla üne sahip değildir.

Öte yandan tahtta bulunduğu dönem açısından askerî ve siyasî olarak son derece sıkıntılı günler geçiren Osmanlı Devleti, kendi içerisinde yapmış olduğu yönetim modeli değişikliği nedeniyle artık eski önemini de kaybeden padişahlık makamını siyasî anlamda etkisiz hale getirmiş bulunuyordu. Buna rağmen yine bu dönem içerisinde Siyasî Tarihimizle ilgili kayda değer birçok olayın ve durumun yaşanması; dönemin siyasî yönden araştırılmasını, popüler hale getirmiştir.

Yakın dönem Osmanlı Tarihinin veya genel anlamda Tarih yazımının siyasî ve askerî tarih odaklı olarak yazıldığı göz önünde bulundurulursa yüzyıl başında yaşanan birçok olayın bu açıdan kayda değer olduğu düşünülmektedir. Ancak diğer taraftan Sosyal Tarih alanında var olan eksikliklerimizin giderilmesi noktasında daha fazla araştırma ve çalışmalar yaparak, geçmişi hakkıyla öğretip, anlatmak hususunda Tarih ilmine yeni bir gelişim yönü açmak gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN MEHMED REŞAD'IN ŞEHZÂDELİK YILLARI (1844-1876)

1. MEHMED REŞAD KİMDİR?

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaklaşık on yıl gibi bir süre Osmanlı tahtında padişahlık vazifesini yerine getiren Sultan Mehmed Reşad, tahta bulunduğu dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çalkantılı süreçte, devletin yönetim biçimindeki henüz yeni olan değişiklik nedeniyle, çok fazla bir olumlu etki gösterememiş bir Osmanlı sultanıdır.

Babası Sultan Abdülmecid, annesi Gülcemal Kadınefendi'dir. Kardeşleri kendisi gibi birer şehzâde olan Sultan V. Murad ve Sultan Abdülhamid olup, iki ağabeyinden sonra üçüncü Abdülmecid evladı olarak 65 yaşında Osmanlı tahtına geçmiştir. 35. Osmanlı Padişahı ve 114. İslam halifesidir. Şehzadelik tabiri Osmanlı Devleti'nde padişahların erkek çocukları için kullanılan bir unvandır. Bu unvan Osmanlı'dan önceki dönemlerde XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu Beyliklerinde de görülen Çelebi unvanının devamıdır.

Şehzâde Mehmed Reşad; Miladi takvime göre 3 Kasım 1844 senesinde, (Hicri 21 Şevval 1260) ve (Rumi 22 Teşrin-i Evvel 1844) İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda doğmuştur.¹

Saray geleneklerine göre yetiştirilmiş. Arapça, Farsça ve bazı şer'î bilgiler öğrenmiştir. Babasının ve amcası Abdülaziz'in padişahlıkları döneminde serbest ve rahat bir hayat yaşamıştır. Kardeşi Abdülhamid tahta çıkınca (M.1876) veliaht durumuna gelmiş,

¹ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, Türkçeye çev. Metin Hülagü, Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Sebil Yayinevi, 1995, İstanbul, s.95.

Dolmabahçe Sarayında gözetim altında yaşamak zorunda kalmış ve bu kapalı ve korkulu hayat onu oldukça etkilemiştir. 31 Mart Vak'asının ardından İttihat ve Terakki'nin çoğunlukta olduğu Meclis-i Umumi-i Milli, bir taraftan Abdülhamid'i tahttan indirirken diğer taraftan Veliht Reşad Efendi'nin tahta çıkarılmasına karar vermiştir (27 Nisan 1909).²

1.1. Ailesi Hakkında Kısa Bilgi

Babası Sultan Abdülmecid (1823-1861) 31. Osmanlı padişahı ve 110. İslam halifesidir. Sultan Abdülmecid'in babası, II. Mahmud, annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan'dır. Sultan Abdülmecid 25 Nisan 1823'te İstanbul'da doğmuş. Tahsil ve terbiyesine itina edilerek zamanın icaplarına göre, tıpkı Avrupalı bir prens gibi yetiştirilmiştir. Konuşacak ve okuduğunu anlayacak kadar iyi Fransızca öğrenmiştir. Avrupa neşriyatını yakından takip edip, temas ettiği yabancılarla çeşitli konuları tartışır ve Batı mûsikisine ve yaşayış tarzına hayrandı.³

1839 ile 1861 yılları arasında Osmanlı tahtında bulunan Sultan Abdülmecid 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ve 1856'da da Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir.

Annesi Gülcemal Kadınefendi (1826-1851), Sultan Abdülmecid'in eşlerinden olup, padişahın en güzel hanımlarından ve genç yaşta veremden vefat etmiştir. Fatma ve Refia Sultanların da annesidir.⁴

1.2. Annesi Gülcemal Kadınefendi

Osmanlı hanedanı mensubu olması nedeniyle Şehzâde Mehmed Reşad'ın annesi tarafından soyunun nereli olduğu tartışma konusu olmuştur. Gülcemal Kadınefendi hakkında nereli olduğuna dair genel görüş Çerkez olduğu yönündedir. Fakat kendisi de bir Çerkez olan araştırmacı Harun Açıba'nın yazdıklarına göre Gülcemal Kadınefendi, Çerkez değildi. Harun Açıba; büyük halası prenses Leyla Hanımın⁵ ölümünden yıllar

²Cevdet Küçük, TDV İslam Ansiklopedisi, Mehmed V. maddesi, Osmanlı Padişahı (1909-1918), yıl 2003, cilt: 28, s.418.

³Cevdet Küçük, TDV İslam Ansiklopedisi, Abdülmecid maddesi, Osmanlı Padişahı (1839-1861), yıl 1988, cilt: 1, s.259.

⁴Harun Açıba, Kadın Efendiler (1839-1924), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, 2007, İstanbul, s.36.

⁵Leyla Açıba, Bir Çerkez Prensesinin Harem Hatıraları, Yay. Haz: Edadil Açıba, Timaş Yayınları, 2010, İstanbul, (Leyla Açıba son Osmanlı padişahı Sultan Vahdettin'in haremlerinden Nazikeda Kadınefendi'nin nedimelerindendir.)

sonra sandukasından çıkan anılarını kitaplaştırmak bir çalışma meydana getirmiştir. Fakat yazdıklarının ne kadar doğru olduğu konusu tartışmaya açıktır.

Onun yazdıklarına göre; *Gülcemal Kadınefendi Sultan Abdülmecid'in aslen Boşnak olan tek eşidir. Kadınefendinin erkek kardeşinden olan yeğeni Sarayovalı Sabit Bey'dir. Bu Sabit Bey daha sonra Sultan Reşad'ın Esvapçıbaşı olmuştur. Sabit Bey'in oturduğu konakta ünlü Çerkez yazarlardan Mehmed Fetgeray Şonu⁶ yaşamıştır. Bu sebeple Gülcemal Kadınefendinin Çerkez olduğunu pek çok kişi tarafından tahmin edilmiştir. Fakat Mehmet Bey, Sabit Bey'in akrabası değildi. Mehmet Bey, Sabit Bey'in eşi Melekper Hanım'ın akrabası idi. Sabit Bey resmî vesikalarda Sarayovalı Sabit Bey olarak geçmektedir. Hakikaten Sabit Bey Boşnak'tı ve Gülcemal Kadın ile Sabit Bey arasındaki akrabalık derecesi göz önünde bulundurulursa, kadınefendinin aslen Boşnak olduğu anlaşılmaktadır. Gülcemal 1826 senesinde Sarayova'da dünyaya geldi. Kız kardeşi Bimisal Hanım ile saraya verildi.*⁷

Harun Açıba ısrarla Esvapçıbaşı Sabit Bey'in Boşnak olduğunu, vesikalarda Sarayovalı Sabit Bey diye anıldığını ve dolayısıyla da akrabalık ilişkisi olan Gülcemal Kadınefendinin de bu sebepten dolayı Boşnak olduğunu ileri sürüyor. Elbette bu sebepten değilse de Gülcemal Kadınefendinin Boşnak olma ihtimali olabilir, ancak arşiv çalışmamızda ele geçen belgelerde Sabit Bey'den hiçbir vesikada Sarayovalı diye bahsedilmemektedir. Sultan Abdülhamid'e verilen gizli jurnallerde Sabit Bey ismi ile anıldığı gibi Sultan Mehmed Reşad'ın tahtta bulunduğu yıllarda verilen taltiflerde ve kendisine ait doğum kaydında (H. 29 Zilhicce 1286) *Ser-esvabi Hazret-i Şehriyari Mehmed Sabit Bey* diye anılmakta ve Kafkasya doğumlu olduğu açıkça yazmaktadır.⁸

Esvapçıbaşı Sabit Bey'in, Harun Açıba'nın iddia ettiği gibi Boşnak olmadığı bugün için ortaya çıkardığımız vesikalarla kesindir. Fakat, onu yanıltan Sabit Bey ile Gülcemal Kadınefendi arasında kurmaya çalıştığı akrabalık ilişkisidir ki; biz bunu Sultan Mehmed Reşad'ın ilk başmabeyincisi Lütfi Simavi Bey ve ilk başkatibi Halit Ziya Bey'in hatıralarında Sabit Bey'den özellikle bahsetmelerine rağmen böyle bir bilgi vermemiş olmalarından dolayı anlamlı görmüyoruz. Zira Sultan Mehmed Reşad, Sabit Bey ile

⁶ Prens Dr. Ahmet Rasim Paşa Açıba: Askeri Tıbbiye'nin ünlü doktorlarından, ilk kadın ressam Mihri Rasim'in babası.

⁷ Harun Açıba, Kadın Efendiler (1839-1924), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, 2007, İstanbul, s.36.

⁸ BOA. HH.SAİD.MEM. 41-9 Numaralı Belge.

annesi Gülcemal Kadınefendi aracılığıyla bir akrabalığı olmuş olsa idi, mutlaka bunu dile getirir ve annesini yâd ederdi.

Gülcemal Kadınefendi, Abdülmecid Han'ı güzelliği ile büyüleyip, 1840 senesinde eşi olmuştur. Aynı sene Fatma Sultan'ı dünyaya getirir. Fatma Sultan'ı dünyaya getirmesinden iki sene sonra Refia Sultan'ı ve 1844 yılında da Şehzade Reşad Efendi'yi dünyaya getirmiştir. Narin yapılı ve hassas olduğu söylenmektedir. Kadınefendiyi muayene eden Alman Doktor Spitzer, Gülcemal hakkında şöyle bahsetmektedir: "... yüzüne örtülü şalı kendi açtı, işte o zaman karşımda öyle bir güzel kadın başı gördüm ki, ömrümde böylesini görmedim..."⁹

Sultan Abdülmecid'in eşi Gülcemal Kadınefendi harem dairesinde olup; yabancıların kesinlikle girmeleri yasak olan bu kısma, yani harem dairesine giren ilk yabancı, Doktor Spitzer'dir Doktor Spitzer 1845'den 1850 senesine kadar Sultan Abdülmecid'in hususi hekimliğini yapmıştır. Rivayet edildiğine göre Doktor Spitzer'in Gülcemal Kadınefendiyi muayene hadisesi şu şekilde gerçekleşmiştir; *Sultan Abdülmecid'in eşi Gülcemal Kadınefendi ve oğlu şehzâde Reşad Efendi çok hastadırlar. Sultan Abdülmecid, özellikle oğlunun kurtulamayacak derecede hasta olduğunu, başka bir doktorun tedavisine rağmen durumunda bir düzelme olmadığından hem oğlunun hem de eşinin tedavisini Doktor Spitzer'in üstlenmesini istemiştir. Gençliğinden itibaren ömrünü birlikte geçirdiği için bütün kalbiyle sevdiğini söylediği eşinin kurtulması için ne gerekiyorsa yapmasını isteyen Sultan Abdülmecid, muayeneden sonra tüm gerçeği kendisine söylemesini, eğer hastanın iyileşeceğine dair bir ümidi yok ise tedaviyi bırakabileceğini de ekler. Bu sözlerden sonra Sultan Abdülmecid'in gözlerinden yaş geldiğini gören Doktor Spitzer, hastayı muayene ettikten sonra gerçeği söylememeye karar verir.*¹⁰

Doktor Spitzer'in hatıralarından edindiğimiz bu bilgiye göre; Şehzade Reşad Efendi annesinin ölümünün yaklaştığı dönemlere yakın bir zamanda, o zaman en fazla altı yedi yaşlarında olması muhtemel, annesi gibi ağır bir hastalık geçirmiştir. Yine Spitzer'in ifadesine göre şehzâdenin hastalıktan kurtulmasının pek mümkün görülmediğinden

⁹ Harun Açıba, Kadın Efendiler (1839-1924), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, 2007, İstanbul, s.36.

¹⁰ Erdoğan Keleş, Doktor Sigmund Spitzer'in Hatıraları ve Sultan Abdülmecid s.161-187, Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler, İbrahim Erdal – Yunus Özger, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ekim 2011, İstanbul, s.176.

dolayı Sultan Abdülmecid'in kendisinden hem eşinin hem de oğlunun tedavisini yapmasını istemiştir. Belki de Doktor Spitzer'in tedavisi, Şehzâde Mehmed Reşad'ın iyileşmesine vesile olmuş hayatta kalmasını sağlamıştır.

Süleyman Kani Bey'in anlattığına göre; *"Sultan Reşad, validesi Gülcemal Kadının hastalığı esnasında Yıldız korusunda kuş avlayarak kendi eliyle annesine takdim ettiğini."*¹¹ söylemiş.

Şehzâde Mehmed Reşad, annesi vefat ettiği zaman altı yedi yaşlarında olduğu düşünülürse o yaşlarda kuş avlayacak kabiliyette olması pek mümkün olmayabilir. Bir de yukarıda bahsettiğimiz gibi aynı dönemlerde geçirmiş olduğu hastalık nedeniyle böyle bir şeye fırsat bulma ihtimali çok yüksek görünmüyor. Ama Süleyman Kani Bey böyle bir rivayette bulunduğuna göre; Sultan Mehmed Reşad'ın bu hikâyeyi biraz abartılı bir şekilde anlatmış olma ihtimali göz önünde bulundurularak aktardığı düşünülebilir.

Sultan Abdülmecid Han zevcesini Başhekimi İsmail Paşa'ya da muayene ettirmiştir. Kadınefendinin sağlığından endişe eden Padişah, İsmail Paşa'ya şöyle demiştir: "... bu kadın, kendine karşı kalben en hakiki bir muhabbet hissettiğim yegâne zevcemdir. Onunla ömrümü birlikte geçirdiğim için gençliğimden beri kendisine bütün kalbimle bağlandım..." Gülcemal Kadınefendi 16 Kasım 1851 tarihinde Ortaköy Sarayında veremden vefat etmiştir. İstanbul'da Yeni Camii haziresinde gömülüdür.¹²

Belki de bu sebepten Yeni Camii önündeki, Galata Köprüsü'nden Topkapı Sarayı'na doğru giden cadde Reşadiye Caddesi diye isimlendirilmiştir ve bugün dahi bu isimle anılmaktadır. Vefatından sonra Gülcemal Kadınefendi'nin ismi, meşhur bir mektep gemisine verilmiştir.¹³ Bu gemilere isim verme olayı Osmanlı'da bir gelenek hâline gelmişti ve tahminlerimize göre çok daha sonraları yani Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıktıktan sonraki yıllara denk gelmelidir. Reşad Ekrem Koçu'nun naklettiğine göre; *"Seyr-i Sefain idaresi iki bacalı ve dört direkli sülün gibi ince uzun bir yolcu gemisi satın almış, eski bir transatlantik olan bu gemiyi, padişahın görmesi için, İstanbul*

¹¹ Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye* (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul, s.31.

¹² Harun Açıba, *Kadın Efendiler* (1839-1924), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, 2007, İstanbul, s.37.

¹³ Ekrem Buğra Ekinci, *Sürgündeki Hanedan*, Timaş Yayınları, 2005, İstanbul, s.355.

limanına gelince Dolmabahçe Sarayı'nın önüne çekmişlerdi. Sultan Mehmed Reşad, ‘‘ Çok güzel bir gemi!.. Buna yüzünü hatırlamadığım fakat güzelliğini duyduğum anacığımın adını koysunlar’’¹⁴ demişti. Bu hadisenin saltanat yıllarında yani 1909'dan sonra gerçekleşmiş olması düşünülür. Çünkü tahta çıkana kadar kendisinin böyle bir hakka sahip olamayacağı aşikardır.

2. ŞEHZÂDE MEHMED REŞAD'IN DOĞUMU

Şehzade doğumlarında ilk kutlama sarayda yapılırdı. Buna göre Osmanlı sarayında doğan şehzadenin doğum haberi önce sadrazama bildirilirdi. Ardından gelen devlet erkânı ile birlikte sadrazam padişahı tebrik ederdi. Bu arada mahkeme sicillerine kaydedilen doğum haberi halk ile paylaşıldı. Halkın olaydan haberdar edilmesi atılan toplar ve ülkenin her tarafına gönderilen fermanlar ile olurdu. Şehzadenin dünyaya gelmesi halka duyurulmasının ardından şenliklere geçilir ve bu müjdeli haber ülkenin her yanında kutlanırdı. Buradaki kutlamalarda dikkat çeken bir hususta; şehzade doğumlarına, sultan (kız çocuklar) doğumlarından daha fazla önem verilmesidir. Nitekim Osmanlı sarayında yeni doğan bir erkek bebek için yedi, kız bebek için üç top atışı yapılırdı. Yine top atışlarının günde beş defa yapıldığı bilinmektedir.

Klasik dönemlerde uygulanan doğumla ilgili merasimler, ilerleyen dönemlerde farklı uygulamaları beraberinde getirdi. Bu çerçevede XVII. yüzyıldan itibaren şehzade doğumları saray teşrifat ve geleneklerine göre yapılan ve Veladet-i Hümayun denilen halk şenliklerine dönüşmüştür.

Sultan Abdülmecid, Sultan Mehmed Reşad diye isim verdiği bu şehzadesinin veladetine dair hatt-ı hümayunu Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti ve Mekkizâde Asım Efendi'nin meşihatı esnasında kızlar ağası Tayfur Ağa vasıtasıyla Bâb-ı Âliye göndermişti. Bâb-ı Âli'den Tayfur Ağa'yı istikbale buhurandanlar ile 40 kavas çıkarılmış, ağa Bâb-ı Âli'ye gelince muzika çalınarak binek taşında hatt-ı hümayunu sadrazama teslim etmiş, o da öpüp başına koyduktan sonra çavuşların alkışları, duaları arasında Bâb-ı Âli erkânı ile birlikte arz odasına gitmişti. Hatt-ı hümayunu o gün Hariciye Nazırı nasb edilen Şekip Efendi okumuş, Ayasofya şeyhi Yusuf Efendi kabul etmişti. Dua bitince tebrik makamında bütün vükela ve rical sadrazamın eteğini öpmüşlerdi. Tayfur

¹⁴ Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları, Doğan Egmont Yayıncılık, 6. Baskı, Eylül 2015, İstanbul, s.464.

Ağa ile vükela ve ûlâ rütbesine kadar rical arz odasında oturup hepsi kahve ve çubuklarla ikram gördükten sonra hatt-ı hümayunun cevabı yazılarak keseye konmuş, kese mühürlenmişti. Şerbetlerde içildikten sonra cevap nameyi alan Tayfur Ağa merdiven başına kadar teşyi edilmiş, hazırlanan ata binerek saraya dönmüştü.¹⁵

Bu dönemde yaşamamış ancak daha sonraki yıllarda bunları bu şekilde aktaran Süleyman Kani Bey dönemin yazılı kaynaklarından faydalanarak bu kadar malumatlı bilgilere verebilmiştir.

Bahsi geçen hatt-ı hümayunun arşiv belgeleri içerisinde yer alan sureti, şu anda doğumuyla ilgili olarak en eski ve en resmî belge olma özelliğini taşımaktadır. Bu belgenin tercümesi aşağıda yer almaktadır:

"Velâdet-i Hümayun hazret-i padişahiye dair veled-i kesir el-Muhammedî şehriyari hayat mekân Sultan Abdülmecid Han Gazi Hazretleri cânib-i eşraflarından Bâb-ı Âliye şeref varid olan hatt-ı hümayun suret-i münifesidir.

Benim Vezirim Sadâkat-semîrim

Rabbimiz ve Te‘âlâ ve Tekaddes Hazretleri’nin lutf u ihsân-ı Rabbâniyyesiyle bu gece bir oğlum dünyaya gelmiş ve ismi Sultan Mehmed Reşâd tesmiye kılınarak keyfiyet-i şâdînin tebşîri zımnında işbu hattı humâyûnumuz tastîr ve tarafına tesyîr olunmuş olmağla yedi gün nöbet top endahti ve eyyâm-ı mezkûre geceleri mahall-i mu‘tâdede ve sair istekli olanlar taraflarından îkâd-ı kanâdil hususunu lazım gelenlere tenbih eylesin hemân Hazret-i Rabbi’l-‘âlemîn ömrün memdûd ve kudûmünü mübârek ve mes‘ûd buyurup neslimizi ilâ-yevmi’l-kıyâme bâkî eyleye Âmin.

*Fi 21 Şevval sene 1260 Yevm-i Sebt "*¹⁶

Hatt-ı Hümayun suretini dikkatle incelediğimiz vakit düşülen tarih ile ilgili ufak bir farklılık olduğu dikkatimizi çekmektedir. Zira 21 Şevval 1260 senesi gün olarak Cumartesi değil pazara denk gelmektedir. Ancak aradaki bu bir günlük farklılığın sebebi doğumunun Cumartesi’yi Pazar’a bağlayan gece olmasıyla olmuş olabilir ve ay takvimi

¹⁵ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004, İstanbul, s.28.

¹⁶ BOA. A) AMD. 1-15 Numaralı belge.

ile güneş takvimi arasındaki bir günlük fark burada farklı gün isimlerinin verilmesine neden olmuştur diyebiliriz.

Yine bu belgede görmüş olduğumuz gibi, padişah çocuğu olması sebebiyle isminin önüne " sultan " ünvanı verilmektedir. Bu ünvanın aynısını, ağabeyi şehzade Abdülhamid,¹⁷ ve kendisinden kısa bir süre sonra dünyaya gelen kız kardeşi Münire Hanımefendi'nin¹⁸ doğum belgelerinde de görmekteyiz.

Daha sonraki yıllarda vak'anüvîslük yapan Ahmet Lütî Efendi'nin (1817-1907) yazdığı eserinde Mehmed Reşad'ın doğumuyla ilgili olarak tarih düşülmüş olmakla, bu eser döneminden çok sonraları yazılmıştır.

Ahmet Lütî Efendi, Târîh-i Cevdet'e zeyl olarak yazdığı bu eserde M. 1825-1879 (H.1241-1296) yılları arasında cereyan eden olaylar anlatılmaktadır. Lutfî Târîhi adıyla şöhret bulan eser, Takvîm-i Vekayi ve bazı resmî belgelerden istifade edilerek sade ve resmî bir üslûpla kaleme alınmıştır. Eserin yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. Müellif eserinin on beş cildini II. Abdülhamid'e takdim etmiş, bunlardan ancak ilk yedi cildini yayımlayabilmiştir.¹⁹

Bu eserde Mehmed Reşad'ın velâdetine dair şu bilgi yer almaktadır:

*"Şevvâlin yirmi birinci (2 Kasım 1844) Cumârtesi gecesı sulb-i tâbnâk-i pâdişâhiden Çırağan Saray-ı âlisinde tevellüd eden şehzâde-i âlî nijâd Mehmed Reşad ismiyle tesmiye ve yâd buyurulmuş olduğunu mübeşşir ber-mu'tâd hatt-ı hümayun irâd buyurulmuşdur. Her tarafda merâsim-i mu'tâde-i meserret icra kılındı. "*²⁰

Ahmet Lütî Efendi'nin yararlandığı dönemin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'nin 1260 tarihli 277. sayının ilk sayfasında Şehzâde Mehmed Reşad'ın doğumu, Osmanlı halkına haber verilmiş şu bilgiler yer almıştır:

"...Cenab-ı şehriyarîden geçen Şevval'in yiğirmi birinci cumartesi gecesı misâl-i bidâr-ı münevver bir şehzâde... vücud olarak Sultan Mehmed Reşad ism-i şerif-i mesudat-ı

¹⁷ BOA. HR-SFR. 3-54 Numaralı belge.

¹⁸ BOA. HAT. 1641-25-1 Numaralı belge.

¹⁹ Münir Aktepe, TDV İslam Ansiklopedisi Ahmet Lütî Efendi maddesi, Osmanlı Vak'anüvis ve Şairi, yıl 1989, cilt: 2, s. 97.

²⁰ Ahmet Lütî Efendi, Vak'anüvis Ahmet Lütî Efendi Tarihi VI-VII-VIII, Yapı Kredi Yayınları, 1999, İstanbul, s.1155-1156.

redif-i aliyyesiyle tesmiye buyurulmuş olduğu... bir kıta hatt-ı hümayun hazret-i padişâhi devletlü Darülsaadet-i eş-şerif ağası hazretleri vesatâtlarıyla Bâb-ı Âlî'ye irsâl buyurulmuş olmasıyla bil-cümle vükelâ-i fehm ve mem'urin-i zavî ilâ-ihitiram hazrâtı hazır oldukları halde arz odasında feth ve kiraât ve meal-i yemin iştimâl-i aliyyesinden ıktibâs-ı envâr behcet ve meserret kılındığı akabinde Ayasofya Camii şerifi vaizi Yusuf Efendi bergâha icâbet-i destegah hazret-i vacib ol-vücuda dest-i küşâ olub... ol-babda müteallik buyurulan irâde-i ihsân-ı hazret-i şehriyari mucebinde sabah leyle-i mezkûreden bed-i ile mevâki-i lâzimededen yedi gün beşer nöbet top endahtı ve geceleri boğaz içinde ve der-saadetde bulunan ve kule-i fehm ve mem'urin-i kiram ve daiyân ve bendegân-ı saltanat-ı seniyye-i abd-i kıyâm hazrâtının vesâir istekli olanların sahilhane ve haneleri önünde ve karakolhaneler pişgâhında kanadil icra-ı resmi şadumanî ve meserret olunmuştur."²¹

Görüldüğü gibi hem Ahmet Lütü Efendi'nin yazdığı eserde, hem de Takvim-i Vekayi'de tarih ile gün ismi konusunda aynı hata tekrarlanmıştır. Bu durum daha önce belirttiğimiz gibi ay takvimi ile güneş takvimi arasındaki bir günlük farktan kaynaklanıyor diyebiliriz. Öte yandan yedi gün boyunca beşer kez top atışının yapılması ve geceleri kandillerin yakılması hatt-ı hümayunda padişah tarafından emir buyurulmuştur.

Şehzâde Mehmed Reşad'ın doğumu, o günlerde ilk haber olarak basın yayında bile bu kadar ön plana çıktığı gibi, İspanya Kraliçesi Vuestra Alteza, 3 Şubat 1945 tarihinde Sultan Abdülmecid'e bir doğum tebriki göndererek şehzâdenin doğumunu kutlamıştır.²²

Ayrıca Şehzâde Mehmed Reşad'ın doğumu sebebiyle Çırağan ve Topkapı saraylarında yakılan kandillerin masraflarının tutulduğu bir defterde oluşturularak bunların masraflarının hazine-i hassadan karşılandığı görülmektedir.²³

3. ŞEHZÂDE MEHMED REŞAD'IN ÇOCUKLUK YILLARI

Şehzâde Mehmed Reşad'ın hayattaki ilk yılları ile ilgili olarak dönemin yazılı kaynaklarında çok fazla bilgi yer almamaktadır. Sadece bazı arşiv belgelerinden

²¹ Takvim-i Vekayi, sene 1260, sayı 277, s.1.

²² BOA. HR-TO. 267-2 Numaralı belge.

²³ BOA. HH.d.. 21715 Numaralı belge.

çocukluk yıllarına ait birtakım bilgilere ulaşmış bulunmaktayız. Ancak bunlarda son derece kısıtlı bilgiler olup bizlere tam anlamıyla nasıl bir çocukluk dönemi geçirdiği hakkında detaylı bilgiler vermemektedir. Daha önce bahsettiğimiz üzere küçük yaşlarda annesi Gülcemal Kadınefendiyi hastalıktan kaybeden Şehzâde Mehmed Reşad’a annelik vazifesini Sultan Abdülmecid’in Baş Kadınefendisi ve hiç çocuğu olmayan Servet-seza Kadınefendi üstlenmiştir.

Sultan Abdülmecid Servet-seza Kadınefendi’ye itimad edermiş. Bu yüzdendir ki diğer zevcesi Gülcemal Kadınefendi vefat edince bu eşinden olan çocukları Şehzade Reşad Efendi ile Fatma Sultan’ı, ona evlatlık vermiş. Servet-seza Kadınefendi’de üvey çocuklarını iyi büyötmüştür. Abdülmecid Han’ın vefatından sonra kendisine tahsis edilen Kabataş Sarayında ikamet etmeye başlayıp ve orada 24 Eylül 1879 tarihinde vefat etmiştir.²⁴

Daha önce bahs edildiği gibi Şehzâde Mehmed Reşad Efendi’nin annesi Gülcemal Kadınefendi Ortaköy Sarayı’nda (bugünkü Feriye Sarayları olarak bilinen yapılar topluluğu kastedildiği gibi ufak ihtimal Çırağan Sarayı da kastedilmiş olabilir) ikametgâh ederken vefat etmişti. Şehzade Mehmed Reşad Efendi’nin de bu vakte kadar annesinin yanında yaşadığı düşünölürse, küçük yaşlarını Feriye Saraylarında ya da doğum yeri olan Çırağan Sarayı’nda; ardından da Servet-seza Kadınefendinin himayesinde bulunduğu dönemde Dolmabahçe Sarayı’nda ve devamında da Kabataş Sarayı’nda bir süre yaşamış olacağı tahmin edilmektedir. Nitekim hem Kabataş Sarayı hem de Ortaköy Sarayı, Feriye Sarayları diye isimlendirilen yapı grubundan müteşekkil olup, Çırağan Sarayına çok uzak denmeyecek bir mesafedir.

Bugün İstanbul’da Dolmabahçe Sarayından başlayarak Ortaköy Camiine kadar sahil boyunca devam eden bu yapılar topluluğu; II. Abdülhamid’in saltanat dönemini (1876-1909) hariç tutarsak, 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nin saltanat merkezi olmuştur. Şehzâde Mehmed Reşad hem şehzâdelik yıllarında hem de daha sonraki veliahtlık ve saltanat yıllarında Dolmabahçe Sarayı ve civarında ömrünün büyük çoğunluğunu geçirmiştir.

²⁴ Harun Açıba, Kadın Efendiler (1839-1924), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, 2007, İstanbul, s.22.

Şehzâde Mehmed Reşad'ın doğumundan sonra, arşiv belgelerinden ilki Hicri 29 Şaban 1263 (M. 12 Ağustos 1847) tarihli olup Topkapı Sarayı arşivindeki Harç-ı Hassa defterlerinde yer almaktadır. Bu defterler saraya ait değerli ve kıymetli eşyaların yazılması nedeniyle öneme sahipti. Bahsettiğimiz belgede Şehzâde Mehmed Reşad'ın ismi ağabeyleri Şehzâde Murad ve Abdülhamid ile birlikte zikredilmekte ve her üçüne de verilen nişanların değerinden söz etmektedir.²⁵

Belgelerden ikincisi henüz dört yaşlarında iken kayda geçmiş olup, belge yine Topkapı Sarayı arşivinde yer almaktadır. Hicri 1264 (M. 1848) tarihli bu belgede Darphane-i Amire tarafından tutulan müfredat kayıtların da “*devletlü nehabetlü Mehmed Reşad Efendi hazretleri*” diyerek bahsedildikten sonra onun için hazırlanan;” *gümüş takımlı palaska ve sırma işlemeli mintan ve pantolon şeridi, gümüş fenerler, setre düğmeleri, bağa taraklar, mühr-i hümayun kesesine kordon, yakut yüzük, setre yakalar, namazgah, havlu, peşkir, nişan tokaları, gümüş mahmuzlar*” ve sair eşyadan söz edilmektedir.²⁶

3.1. Şehzâde Mehmed Reşad'ın Sünnet Töreni

Şehzâde Mehmed Reşad'ın çocukluk yıllarına ait bir diğer hususta ne zaman sünnet edildiğiyle ilgilidir. Hicri 6 Şevval 1263 (17 Eylül 1847) tarihli bir belgede Şehzade Sultan Murad Efendi ile Sultan Abdülhamid Efendi'nin sünnet zamanları geldiğinden dolayı sur tertibiyle ilgili hatt-ı hümayun ilan edilirken aynı belgede Şehzâde Mehmed Reşad'ın ismi geçmemekte ve sadece “*Şehzâde-i civan-baht hazretleri necabetlü Sultan Murad ve Sultan Abdülhamid Efendi Hazretlerle*.” diye zikrolunmaktadır.²⁷

Bu belgeden anlaşılıyor ki Şehzâde Mehmed Reşad ağabeyleriyle aynı zamanda sünnet edilmemiştir. Onun sünneti daha sonraları bir tarihte olmuştur. Arşiv belgeleri arasında yer alan ve *H.29 Zilhicce 1273 tarihli Reşad Efendi'den vürut eden defter mucebince sünnet olacak çocukların sınıf ve isimlerinin*²⁸ bulunduğu defterin gerçekten Şehzâde Mehmed Reşad'a matûf olma ihtimali belli olmamakla birlikte, eğer ona ithâf edilmiş ise Osmanlı bürokrasisinde şehzâdeden bahsederken mutlaka bir unvan atfedilmiş olması gerekmektedir ki burada böyle bir durum söz konusu değildir. Yine bu tarihten

²⁵ BOA. TS. MA. d. 340-1-2 Numaralı Belge.

²⁶ BOA. TS. MA. d. 2112-3-1 Numaralı Belge.

²⁷ BOA. A}AMD 2-11 Numaralı Belge.

²⁸ BOA. HH. d. 890. Numaralı Belge.

kısa bir süre sonrasına ait olan H. 8 Rebiül Ahir 1274 (M. 26 Kasım 1857) tarihli bir başka belgede “*Reşad, Kemaleddin, Burhaneddin ve Nureddin hazaratının hitan cemiyetleri dolayısıyla alınan eşya vs. masrafları*”²⁹ diye bahsediliyor olması daha önce zikrettiğimiz belgede de Şehzâde Mehmed Reşad’ın sünnetinin kastedildiği anlamına gelebilir ve şüphelerimizi biraz gidermiştir.

“Hitan” kelime anlamı olarak sünnet etme anlamına gelmekte olup, belgede ismi geçenler Osmanlı şehzâdelerindendir. Bu belgelerden anlaşılıyor ki Şehzâde Mehmed Reşad hicri olarak 1273 ile 1274 (M.1857) yıllarında bir tarihte sünnet olmuştur ve o zamanlarda on üç, on dört yaşlarında olduğu görülmektedir.

Batılı kaynaklarda; dokuzuncu doğum gününde Topkapı Sarayı’nın özel Sünnet Odası’nda törenle sünnet edildiği³⁰ iddia edilmektedir, ancak bu konuda bir belge sunulmamıştır.

Osmanlı klasik dönemlerinde Saray hayatında önemli bir yer tutan şehzâdelerin sünnet törenleri ve bu konuyla ilgili olarak kaynaklarda detaylıca bahsedilmesine rağmen, Şehzâde Mehmed Reşad’ın sünnet töreninden dönemin eserlerinde bahsedilmemektedir.

3.2. Şehzâde Mehmed Reşad’ın Eğitimi

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde başarılı bir eğitim sistemi vardı. Bu sistem zaman içinde dönemin şartlarını karşılayamadığı için kalitesini koruyamadı. Devlet adamları dönemin siyasal dengeleri de düşünülerek, klasik yapıda oluşturulan eğitim sistemine müdahale etmemişlerdir. Siyasal alanda yapılan reformlara uygun batılı tarzda yeni okullar için hazırlıklar başlamış. II. Mahmut ve Tanzimat döneminde yapılan yenilikler 1869 Maarif Nizamnamesi³¹ ile yeni bir boyut kazanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde hükümdardan sonra tahtın meşru varisleri olan şehzadeler, padişahların erkek çocukları olup, Osmanlı veraset anlayışı gereğince taht üzerinde yegâne hakka sahip kişilerdir. Bu hak şehzadelerin padişahтан sonra tahta

²⁹ BOA. HH. d. 24600 Numaralı Belge.

³⁰ https://www.wikiwand.com/en/Mehmed_V (On his ninth birthday he was ceremoniously circumcised in the special Circumcision Room (Sünnet Odası) of Topkapı Palace.)

³¹ 1869 yılında Fransızların istekleri göz önüne alınarak Sadullah Paşa tarafından kaleme alınan Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. (Hamza Altın, 1896 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13:1- 2008, s.271-283)

geçebilmelerini sağlamış olup, bu konuda kuruluş yıllarından itibaren farklı uygulamalar yaşanmıştır. Daha ziyade merkezi yönetim anlayışına dayalı bir devlet politikası içerisinde hareket eden Osmanlı Devleti'nde, şehzadelik makamına büyük saygı duyulmuş ve hanedanın en imtiyazlı sınıfı olarak kabul edilmiştir. Bu durum şehzadelerin gelecekte tahta çıkması muhtemel bir padişah gibi yetiştirilmesini ve iyi bir eğitim almalarını gerekli hale getirmiştir. Bu eğitimler çocuk yaşlardan itibaren ve ilk olarak sarayda başlamaktadır.

Yine XVII. yüzyılın başlarına kadar sancaklara gönderilerek yönetim tecrübesi kazanan şehzadelerin yetiştirilmesindeki usuller, XVII. yüzyılın başlarından itibaren uygulanan yeni ekberiyet sistemi ve bu sisteme bağlı olarak getirilen kafes uygulamasıyla tamamen değişti. Bu sistem devletin yıkılışına kadar yine birtakım değişimler yapılmakla birlikte yürürlükte kalmış ve bu durum yönetim tecrübesinden yoksun padişahların başa geçmesine sebep oldu. Tüm bu durumlar bize Osmanlı tarihinin her döneminde oldukça önem verilen şehzadelik kurumunda ve onların eğitiminde zaman içerisinde dönemin şartları gereğince bir takım düzenleme ve değişikliklerin yapıldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin ve padişahların ilk eğitimleri sarayda başlardı. Osmanlı sarayında doğan her hanedan üyesi çocuk için bir daire ayrılır, kendisine süt nine, kalfa ve cariyeler tayin edilirdi. Ayrıca çocuğun eğitimi ile bizzat kendi annesi ile dadı ve kalfalar ilgilenirdi. Özellikle şehzadelerin eğitimi konusu Osmanlı Devleti'nde önemli bir husus olup, şehzadelerin iyi bir eğitim almalarına dikkat edilirdi.³²

İşte böyle bir dönemde yaşayan Şehzâde Mehmed Reşad'da bu aşamalardan geçerek belli bir eğitim seviyesine gelmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve Ali Fuat Türkgeldi evrakı arasında bulunan bir zarf içerisinde ve zarf üzerinde: "Cennet-mekân Sultan Mehmed Reşad Han Efendimiz Hazretlerinin hatt-ı dest-i hümayunlarıdır."³³ bilgisi yazılı olan bazı belgelere, arşiv çalışmamız sonucunda ulaşılmıştır. Hatt-ı dest-i hümayunları sözünden kasıt ona ait el yazması belgeler olduğu

³² Uğur Kurtaran, Osmanlı'da Şehzâdelik Kurumu, Şehzâdeler Nasıl Yetişirdi? Beyaz Tarih Ansiklopedisi, 2016, İstanbul, <http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanlida-sehzadelik-kurumu-sehzadeler-nasil-yetisirdi>

³³ BOA. HSD. AFT. 10-1-1 Numaralı Belge.

anlamına gelmektedir. Toplamda içerisinde yer alan beş adet belgeden bir tanesinin Şehzâde Mehmed Reşad’a ait olmadığı yaptığımız çeviri ile anlaşılmıştır.³⁴

Bahsettiğimiz bu belge M. 1936 tarihine ait olup muhtemelen Ali Fuat Türkgeldi’ye ait mektuplardan birisidir. Bu belgeler içerisinde en önemlilerinden birisi de Şehzâde Mehmed Reşad’ın, bed-i besmele törenine ait olup, hocası tarafından tarih düştüğü kâğıt vesikadır.

“Bed-i Besmele” adı verilen bu törenler, şehzadelerin okumaya başlaması anlamına gelirdi. Halk arasında “besmele cemiyeti” adıyla anılan ve âmin alayının evde veya mektepte icra edilen kısmından ibaret olan “bed’-i besmele”, okuma yaşına gelmiş çocukların, yapılan bir merasim ve duadan sonra hocanın önünde ilk olarak besmele çekmesini, bir başka deyişle okumaya başlamasını ifade eder.³⁵

Buna göre törene katılan tüm devlet erkânının huzurunda ilk kez şeyhülislam tarafından eski alfabe okutulan şehzadeler için dualar edilir ve iyi dileklerde bulunulurdu. Osmanlı Saray geleneğinde de önemli bir yeri olan bu uygulamanın özellikle şehzâde ve sultanların eğitim hayatlarına başlamalarında önemli bir yer tuttuğu ve yapılan törenlere padişahlarında katılarak bu işe ne denli ehemmiyet verdiklerini gözler önüne sermektedir. Bahsetmiş olduğumuz bed-i besmele kaydının tercümesi aşağıdaki gibidir:

“Rabbi yessir velâ tuassir Rabbi temmim bi’l-hayr “

Yek iki yüz altmış beş senesinde

Mâh-ı sefîn-i nisyan onuncu Cumâ günü

Yazıya başladı. Bu yazı

Geçen ? şerîf

Pâk-i yedinci Cuma gün

Yazdı. Kemal-i muvaffakiyyet

İle kemal-i ber olur

³⁴ BOA. HSD. AFT. 10-1-2 Numaralı Belge.

³⁵ Mustafa Uzun, TDV İslam Ansiklopedisi, Besmele maddesi, cilt: 5, s. 540.

Efendim.

*Reşad Efendisinin Başmüderresi Efendim*³⁶

Bu belgenin başında Arapça olarak yazılı olan ‘‘Rabbi yessir velâ tuassir Rabbi temmim bi’l-hayr’’ duası ‘‘ Rabbim kolaylaştır, zorlaştırma, Rabbim hayırla sonuçlandır.’’ anlamında bir dua olup eski zamanlarda bir işe başlarken veya Kuran öğrenmeye başlarken besmelenin ardından okunmasında fayda görülürdü. Ve bu durum zamanla bir âdet halini almıştı. Şehzâde Mehmed Reşad’ın, yukarıda verdiğimiz belgede beş yaşlarına geldiği zaman eğitim almaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu eğitim başlangıç da o zamanın şartları gereği Kuran öğrenimi olarak başlamaktadır. 10-12 yaşına kadar süren bu eğitim sürecinde şehzadelere Kuran eğitimi, Arapça, Farsça, tarih, coğrafya gibi bilimlerle ilgili alanına göre ok atmak, ava gitme, cirit, güreş gibi sporlarla güzel yazı yazmak, ok ve yay gibi sanatlar öğretilirdi.

Şehzâde Mehmed Reşad’ın ‘‘bed’-i besmele’’ töreni ile ilgili bir başka belgede, yine Topkapı Sarayı’ndaki arşiv defterlerindeki, müfredat ve hesap defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde tarih bilgisi yer almayan bu belgede, *Şehzâde Mehmed Murad ve Abdülhamid Efendilerin hatm-i şerif buyurdıkları*, yani Kur’an eğitimi tamamladıkları belirtildikten sonra; *Mehmed Reşad, Ahmed Kemaleddin ve Mehmed Burhaneddin Efendiler ile Münire ve Behice Sultanların bed’-i besmele törenleri* esnasında irade buyurularak yaptırılan hocalık takımlarından bahsetmektedir.³⁷

Burada dikkatimizi çeken bir hususta şudur ki; şehzâde isimlerinden önce mutlaka bir ikinci ismin getirilmiş olmasıdır. Şehzâde Mehmed Reşad için bu durum resmî belgelerde veya isminin geçtiği birçok yerde genellikle ‘‘Mehmed’’ ismiyle birlikte zikredilmesi nedeniyle pek yadırganan bir durum değildir. Zaten doğum belgesinde Mehmed Reşad diye geçmektedir. Ancak, yukarıdaki belge de özellikle ağabeyi Şehzâde Murad için de ‘‘Mehmed’’ ön isminin kullanılıyor olması ve yine Şehzâde Burhaneddin için ‘‘Mehmed’’, Şehzâde Kemaleddin için de ‘‘Ahmed’’ ön isminin kullanılması; ‘‘Ahmed ve Mehmed’’ isimlerinin, isimden çok bir ünvan veya şeref vesilesi olduğu izlenimini vermektedir. Hatta ‘‘Abdül’’ ön isminin de bu şekilde kullanılma ihtimali vardır.

³⁶ BOA. HSD. AFT. 10-10 Numaralı Belge.

³⁷ BOA. TS. MA. d. 7917, Numaralı Belge.

Bu konu da nasıl bir kabul söz konusudur, tam olarak bilinmemektedir. O dönemlerde de çift isim koyma geleneğinin bir hayli yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Bu geleneğin saray uygulaması ile halka mı geçtiği, yoksa halk kullanımından sarayda da rağbet gördüğü tarafımızdan belirsizdir. Osmanlı Devleti'nde, şehzâdelere "Ahmed ve Mehmed" isminin verilmesi ve bu isimlerdeki sultan sayısı herkesin malumudur. Bu isimlerin kutsiyetinden kaynaklanan yaklaşım sonucunda, bu durum uzun yıllar içerisinde bir teamüle dönüşmüştür. Aynı şekilde IVIII.ve IX. yüzyıldan sonra "abdül" ön ismi yaygınlaşmış, bir kısım şehzâdelerin isimleri "el-din" eki ile bitmeye başlamıştır. (Örneğin: Abdülmecid, Abdülaziz, Kemaleddin, Burhaneddin, Vahdeddin vs. gibi). Bu durum elbette ki Osmanlı Hanedanının bağlı olduğu dine gösterdiği saygı ve hürmetin bir sonucudur. Aynı zamanda devletin dini hüviyetinde farklı bir eğilimden ziyade zamanla dil düzeyinde bir etkileşimin olduğunu belirtmek gerekir. Benzer bir durumu Selçuklarda da görmekteyiz. (Örneğin: Keykavus, Keyhüsrev, Keykubat, İzzeddin, Gıyaseddin gibi)

Bed'-i Besmele töreninden sonra şehzâdenin hocası, dersleri Topkapı Sarayı'ndaki Darüssaade Ağası dairesinde verirdi. Bu dairenin bulunduğu binanın üst katındaki bir bölüme Şehzâdegân Mektebi denilmekte ve eğitim burada devam ettirilmektedir. Topkapı sarayı dışında yaşayan şehzâdeler içinde bulundukları saraylarda bu maksatla özel daire oluşturulmuştur. Şehzâdeler Murad, Abdülhamid, Mehmed Reşad, Vahdeddin başta olmak üzere Süleyman, Kemaleddin ve diğerleri ilk eğitimlerini Şehzâdegân Mektebi'nde almışlardır.³⁸

Aradan birkaç sene geçtikten sonra, M. 1851 (H. 1268) tarihli belgede Şehzâde Mehmed Reşad'ın, eğitim aldığı hocalarından birinin kim olduğu ile ilgili bilgiye de ulaşılmıştır. Belgede Şehzâde Mehmed Reşad'a ders veren hocası Mehmed Arif Ağa'dır ve onun, memleketinde bulunan valide ve kardeşinin Dersaadete getirilmesi konusunda talepte bulunduğu görülmektedir. Belge şu şekildedir:

Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Tekfurdağı (Tekirdağ) kaymakamlığı dahilinde kâin bir ? sâkinlerinden bendeleri.... Validem cariyelerden, on iki yaşında bir âdem-i nazif kulları memalikin

³⁸ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, Ötüken Yayınları, 2016, İstanbul, s.91.

*mezbur tarafında bulunub.... Merkûmenin dersaadete nakli ve celbi hususuna dair...Fî
11 Safer 1268*

Hürmetlü Nehabetlü Sultan Mehmed

Reşad Efendi Hazretlerinin

Hocalık Hizmeti

Nihanlarıyla Mübahi

Mehmed Arif³⁹

Padişahların 1853'ten itibaren Dolmabahçe veya diğer saraylara taşınmasıyla birlikte, mektebin yer değiştirdiği anlaşıyor.⁴⁰

Şehzâde Mehmed Reşad'ın da bu tarihten itibaren eğitimini Topkapı Sarayı'nda değil, Dolmabahçe Sarayında almış olması muhtemeldir.

Osmanlı Arşivinde yer alan Miladi 2 Haziran 1857 (H. 9 Şevval 1273) tarihli Sadarete ait bir belgede Şehzâde Mehmed Reşad'ın dadısı Zeynep Hanım'ın kocası İbrahim Ağanın iskele nazırlığı veya damgacılık hizmetinde hizmetiyle ilgili bir husustan bahsedilmektedir.⁴¹

Yine Sadarete ait bir başka belgede Miladi 2 Ocak 1857 (H. 6 Cemaziyel Evvel 1273) Şehzâde Mehmed Reşad'ın bir başka hizmetçisi Hacı Bekir Ağaya yardım edilmesi ve Divriği kazasında istihdam edilmesi gerektiği Sivas vilayetine bildiriliyor.⁴²

Miladi 14 Nisan 1857 (H.19 Şaban 1273) salı günü Abdülmecid'in şehzâdeleri Mehmed Reşad 13 yaşında, Kemaleddin Efendi 11 yaşında ve Burhaneddin Efendiler 9 yaşında iken Hatm-i şerif töreni yapılır. Beşiktaş sahil sarayındaki törene çok sayıda kişi gelmiş ve şehzâdeler sırayla Kur'an-ı Kerim okumuşlar ve tören sona ermiştir. Tahsil hayatları

³⁹ BOA. MVL. 120-50-1-1 Numaralı Belge.

⁴⁰ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s.91.

⁴¹ BOA. A.} MKT. NZD. 224-20 Numaralı Belge.

⁴² BOA. A.} MKT. UM. 265-9 Numaralı Belge.

Şehzâdegân Mektebinde sürmekle beraber esasında buraya gelenler seçkin hocalar olup bu kadro ile devletin ilk dönemlerinde olduğu gibi özel eğitim verilmekteydi.⁴³

Görüldüğü gibi Şehzâde Mehmed Reşad, o yaşlarda hem Kur'an eğitimini ile birlikte ilk eğitimini de tamamlamış, hem de sünnet olmuştur. Mevcut tarihlerden muhtemeldir ki, sünnet töreni eğitimini tamamladıktan sonra olmuştur diyebiliriz.

Görüldüğü üzere, Saray usul ve âdetince küçük iken hususî surette terbiye edildiği gibi, muhtelif muallimlerden ders almıştır. Fârisiye ziyade heves etmiş, ciddi bir surette ilerletmiş, Acemceyi hem konuşur hem de yazar imiş.⁴⁴

Tahta çıktıktan sonra üç yıl gibi bir süre Başmabeyincilik görevinde bulunan Lütfî Simavî, Sultan Mehmed Reşad'ın eğitim durumu hakkında şu görüşleri öne sürmüştür:

*“Yaratılıştan zeki bir insan olan Sultan Beşinci Mehmed Reşad Han, tam ve kafî bir tahsil görmemişti. Oldukça Arapça malumatı vardı. Mevlevîlik tarikatına mensup olduğu için daha çok Farsçaya merak etmişti. Bu lisanda kuvvetli bir konuşması ve yazması vardı. Tarihle de meşgul olurdu. Osmanlı tarihini ve hususiyetle de Osmanlı Padişahlarıyla alakalı hadiseleri teferruatına kadar bilirdi.”*⁴⁵

Aynı dönem Başkatipliğini yapan Halit Ziya Bey'in (Uşaklıgil) bu konuyla ilgili naklettiğine göre:

*“Sultan Reşad tahsil görmüş bir zat değildi. Hanedanın büyük çoğunluğu içinde istisna teşkil etmekten uzak olan bu tahsil yokluğuna rağmen emsaline nispetle gene seçkin bir mevkide sayılırdı. Biraz Arapçaya, daha ziyade Farsçaya vakıftı. Türkçeyi pek güzel, hatta nutuk edası ile söyler; istimali dairesine giren Arap ve Fars lügatlerini pek doğru telaffuz ederdi. Ona inşacı, hatta kâtip, hele hiç şair denemezdi. Garp lisanlarının hiçbirini bilmezdi. Yusuf İzzeddin'in Fransızca anlar yahut söyler diye şöhretini merak ederek, benden birkaç defa buna dair malumat almak istemişti. Osmanlı tarihini pek iyi bilirdi, fakat umumî tarihe, dünya siyasetine vâkıf değildi.”*⁴⁶ Hem Halit Ziya Bey'in hem de Lütfî Simavî Bey'in onun hakkında eğitim durumuyla ilgili yaptıkları bu

⁴³ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s.90.

⁴⁴ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s.96.

⁴⁵ Lütfî Simavî, Son Osmanlı Sarayında gördüklerim, s.219.

⁴⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İnkılâp Kitabevi, 1981. s.343.

yorumları, yaş itibariyle hayli yaşlanmış bir kişi hakkında yaptıklarını düşünürsek; onun iyi bir eğitim alıp almadığını anlayabilmelerinin zor olacağını tahmin edebiliriz.

Arapçayı Ömer Efendi'den, Farisi'yi Kemal Paşa'dan okumuştur. Londra, Paris sefaretları katıplıklerinde, Çetine, Belgrad, Tahran sefaretlarında bulunmuş olan Babanzadelerden Halil Bey'den Fransızca dersi almıştır. Sultan Reşad Fransızcaı öğrenememiş ise de Farisi'yi hayli ilerletmiştir; bu dilde konuşurmuş. İran elçileri ve İstanbul'u ziyarete gelen Hind Racaları ile bu dilde tercümansız görüşür imiş. Meşhur Osman Salâhaddin Dede Efendi'den mesnevi dersi dahi almıştır.⁴⁷

Genel olarak bakıldığında şehzadelerin eğitime önem verilmeye çalışıldığına dair örneklere rastlanmakla birlikte, sarayın, içinde bulunduğı genel zafiyet, aileler arasındaki rekabet ve bireysel farklılıklar kalitenin istenen düzeye erişmesini engellemiştir. Son üç padişah, siyasî tercihleri ve faaliyetleri bir yana dinî hassasiyetleri ön planda olan kişilerdi. İslami eğitim merkezde bulunmasına rağmen, eğitimin kalitesinden yahut başka nedenlerden dolayı her şehzâdenin İslam ahlâkının bütün unsurlarını hâl ve hareketlerine aynı ölçüde yansıttığı söylenemezdi.⁴⁸

Temel eğitim ile ilk ve ortaöğretim dönemleri 19. Yüzyıla denk gelen bazı şehzadelerin eğitim durumlarında bazı eksiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Şehzâde Mehmed Reşad'ın iyi bir eğitim alıp alamadığı yönündeki yorumların, onun gençlik yıllarında değil de tahta geçtikten sonraki yıllarda yapıldığı düşünülürse; bu konuda ne kadar doğru bir tespit yapılabileceğı tartışmaya açıktır. Öyle ki altmış beş yaşına gelene kadar ki yaşadıkları göz önüne alınırsa eğitimin eksikliğinden mi yoksa gençlik yıllarından itibaren uygulamaya dönük bir gelişim göstermemiş olması mı daha etkin olmuştur, bu soruyu cevaplamak gerekir.

3.3. Şehzâde Mehmed Reşad'ın Gençlik Yılları ve Katıldığı Geziler

Sultan Abdülmecid'in yenilik taraftarı bir padişah olması ve Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla oluşan hava neticesinde saray hayatında da birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

⁴⁷ Süleyman Kani İrtım, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul, s.29-30.

⁴⁸ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s.150.

Şehzâdelerin hayatında asıl değişimi yapanda Sultan Abdülmecid olur. Onun zamanına kadar şehzâdelerin saray dışındaki alay ve merasimlere katılmaları mümkün değilken, bu usul değiştirilerek, saray dışındaki bu nevi törenlere katılmalarına izin verilir. Şehzâdeler, yine padişahın yurt gezisine katıldılar. Mesela, Sultan Abdülmecid'in 22 Temmuz 1859 (H.21 Zilhicce 1275) tarihinde deniz yoluyla Selânik ve Sakız'a yaptığı geziye şehzâdeler Abdülaziz, Murad, Abdülhamid ve Mehmed Reşad da katılmışlardır.⁴⁹

Cerîde-i Havâdis'te yer alan haberde sadece Şehzade Aziz, Murad ve Hamid Efendilerin seyahate katıldığı bilgisi yer alırken,⁵⁰ Cevdet Paşa ise Tezakir eserinde diğer şehzadelerle birlikte Şehzâde Mehmed Reşad Efendi'nin ismini zikretmektedir.⁵¹ Sultan Abdülmecid'in şehzadelerini de seyahatlere götürmüş olması babası Sultan II. Mahmud'un geleneğini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu gelenek halefi Sultan Abdülaziz tarafından da sürdürülecektir.

Şehzâde Mehmed Reşad, babasının yanında katıldığı bu gezi esnasında henüz 15 yaşında ve geziye katılan şehzâdeler arasında yaşça en küçükleri idi. Daha önce yapılan sünnet töreni ve hatm-i şerif gibi şehzâde alaylarına, yaşı küçük olduğu için; ağabeyleri Şehzâde Murad ve Şehzâde Abdülhamid'le birlikte katılamayan Şehzâde Mehmed Reşad'ın bu gezi sayesinde ilk defa aralarına katıldığını görüyoruz.

Cevdet Paşa da şehzâdelerin yaşadığı kafes hayatı ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: 'Fi'l-asl (aslında) şehzâdeler kafeste mevkuf (tutuklu) olarak bir mahalle çıkıp gezmezler iken Abdülmecid Han Hazretleri biraderine müstakillen (ayrı) daire verip serbest olarak gezmesine izin vermiş idi. Şu hâlde Osmanlı Devleti'nde yaklaşık iki yüz elli yıl kadar süren kafes uygulaması Abdülmecid Han zamanında tamamen kaldırılmış oluyordu. Abdülmecid Han kafes uygulamasını kaldırarak şehzâdeleri adeta karanlıktan aydınlığa çıkartmış, onlara hayat vermiş, Osmanlı'nın son döneminde daha sağlıklı padişahların iş başına gelmesinin de yolunu açmıştı.⁵²

⁴⁹ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s. 76.

⁵⁰ Cerîde-i Havâdis, No: 946, 24 Zilhicce 1275, s. 1.

⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, 13-20, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 78-79.

⁵² Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s.77.

1861 Yılına gelindiğinde Sultan Abdülmecid de babası gibi tüberküloz hastalığına yakalanarak 25 Haziran 1861'de henüz 39 yaşında iken İhlamur Köşkü'nde vefat etmiş ve Yavuz Sultan Selim Türbesi yanına defnedilmiştir.⁵³ Onun ölümü hakkında Ahmet Cevdet Paşa Maruzat adlı eserinde şu bilgileri vermiştir:

‘‘Nihayet Efendi Hazretlerine fenalık gelerek aşırı dalgın olduğu halde çıkıp kendi dairesine giderken az kalmış ki düşüyormuş. Ve dairesine vürudunda validesi oğlunu o halde görünce telaş edip bayılmış. Efendi Hazretleri dahi nâ-mizac olarak kan aldırılmış. Abdülaziz Efendi, huzur-ı hümayundan çıktıktan sonra şehzâde-i civan-baht Abdülhamid Efendi Hazretleri celb olunup, pederi, onunla veda suretinde kendisine pek çok dua etmiş. Ondan sonra Reşad Efendi gelmiş ise de Zât-ı Şahane baygın olduğundan onunla veda edememiş. Velhasıl Sultan Abdülmecid Han hazretleri oğullarından yalnızca Abdülhamid Efendi ile veda edebilip, diğerleriyle veda edememiş olduğu istihbar olundukda, ‘‘Murad Efendi nerede idi diye merak edip?’’ soruşturdum. ‘‘Kimi rahatsız idi, kimi manii vardı da gelip pederi ile görüşemedi’’ dediler. Artık hakikati saray-ı hümayunca bilinecek mevaddandır. ’’⁵⁴

Görülen o ki Cevdet Paşa'nın anlattığına göre Şehzâde Mehmed Reşad, babası Sultan Abdülmecid'in son nefesinde huzurunda olamamış, ancak bu durum o günlerden itibaren bir mesele olarak bahis konusu yapılmışsa da saray yaşantısı içerisinde şehzâde ile padişah arasındaki var olan doğal mesafelerden dolayı bu durumu anlayışla karşılamak gerekir. Tam olarak bilmediğimiz bir husus şudur ki; acaba Sultan Abdülmecid ölüm anında iken hem Şehzâde Murad hem de Şehzâde Mehmed Reşad bilgilendirilmişler, fakat babalarını ziyaret etme konusunda bilerek veya bilmeyerek bir zafiyet mi göstermişlerdi? Bu konuda bir bilgi sahibi olmadığımız için Cevdet Paşa'nın dediği gibi hakikati tam olarak bilemiyoruz.

Bu konuda Süleyman Kani Bey'in verdiği rivayete göre: *‘‘ Reşad Efendi'nin babası Abdülmecid'in ölümünden pek ziyade müteessir olduğu, büyük biraderi Murad Efendi'nin kendisini teselliye mecburiyet hissettiği söylenir. ’’*⁵⁵

⁵³ Cevdet Küçük, TDV İslam Ansiklopedisi, Abdülmecid maddesi, Osmanlı Padişahı (1839-1861), yıl 1988, cilt: 1, s.259.

⁵⁴ Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzât, Haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, 1980, İstanbul, s.29.

⁵⁵ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye, s.30

Şehzâdelerin hayatındaki değişimin sonuçlarını; Sultan Abdülaziz'in 1861'deki biat töreninden sonra saraya davet ettiği, Abdülmecid'in evlatlarına hitaben söylediği sözlerden anlamak mümkündür: "Size bir veçhile sıkıntı çektirmem. Pederinizin zamanında ben nasıl gezdim ise siz de öylece padişahzâdeliğe yakışacak surette gezmelisiniz. Cuma günleri istediğiniz camiye gidip namaz kılınız. Sâir günler okuyup yazınız." demiştir. Yeni padişahın konuştuğu şehzâdeler sonradan padişah olacak olan Abdülhamid, Mehmed Reşad ve Vahdeddin gibi şehzâdelerdir.⁵⁶

Sultan Abdülaziz, 1867'de yurt dışı seyahatine çıkan ilk padişah olmuştur. Esasında padişah 1863'te Mısır'a bir seyahate çıkmış. Beraberinde şehzâdeleri de götürmüştü. Ancak o dönemde Mısır hâlâ Osmanlı toprağı sayıldığından bu yurt dışı gezisi olarak kabul edilemezdi.⁵⁷

Osmanlı Devleti'ne katıldığı tarihten itibaren, hiçbir padişah Mısır'a seyahat etmemiştir. Bu sebeple, Abdülaziz'in seyahati Osmanlı tarihinde benzeri olmayan bir şeydir. Padişah Nisan 1863'te maiyetinde Fuat Paşa, Âli Paşa, Veliaht Murad Efendi ve Şehzâde Abdülhamid, Şehzâde Mehmed Reşad ile Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendiler olduğu halde, İstanbul'dan İskenderiye istikametinde hareket etmiştir.⁵⁸

Sultan Abdülaziz'in 21 Haziran 1867 (18 Safer 1284)'de başlayan meşhur Avrupa seyahati ise zamanında bir hayli dikkat çekmiştir. Seyahate kalabalık bir heyet iştirak eder, bunlar: Veliaht Murad Efendi (V. Murad), Şehzade Abdülhamid Efendi (II. Abdülhamid), padişahın büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi yer almışlardır.⁵⁹

Görüldüğü gibi Şehzâde Mehmed Reşad ilk seyahatlerini babası ile birlikte Selânik ve Sakız adasına yapmışlardı. Ardından yirmi yaşlarında iken amcası Sultan Abdülaziz'in, Mısır seyahatine eşlik etmişti. Aradan üç dört sene geçtikten sonra, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine diğer ağabeyleri katıldığı halde, Şehzâde Mehmed Reşad katılmamışlardır. Bunun sebebi bugün dahi belli olmamakla, bu konu hakkında dönemin eserlerinde dahi bir bilgi yoktur. Bunun her ne sebepten olduğunu henüz

⁵⁶ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s.77.

⁵⁷ Cevdet Kırpık, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, s.120

⁵⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri 1861-1876, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, Ankara, s.40

⁵⁹ Osman Köksal, Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 4 Sayı: 1 Haziran 2003, s.119.

bilmiyorsak da bu seyahate katılmamış olmak, Şehzâde Mehmed Reşad'ın üzerinde derin tesirler bırakmış olmalıdır.

Rivayete göre Sultan Abdülaziz seyahate karar verdikten sonra veliaht Murad Efendi'yi, İstanbul'da bırakma konusunda endişeye düşmüştür. Padişahın bu endişesi karşısında kafiye katılacakları belirleyen Âli Paşa⁶⁰, Veliaht Murad Efendi ile Şehzâde Abdülhamid Efendi'yi beraberinde götürmelerini tavsiye etmiştir. Padişahın neden Şehzâde Abdülhamid Efendi'yi de beraber götürmesi gerektiğini sorması üzerine Âli Paşa, Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin hırslı bir kişilik olduğunu öne sürerek boş bir tahtın, onun arzularını harekete geçirebileceğini iddia ederek onu da seyahat kafilesine dahil ettirmiştir.⁶¹

Bu rivayet eğer gerçekse, ağabeylerinin siyaset ricali üzerinde oluşturduğu bu intibağa rağmen, Şehzâde Mehmed Reşad o günlerde dahi siyasi çevrelerce zararsız bir şehzâde olarak görülmüş, ismi dahi anılmamıştır. Zaten bu tarihten sonra da uzunca bir süre, yani Sultan Abdülaziz'in saltanatının sonuna kadar da yaklaşık on yıllık bir dönemde hakkında çok fazla bilgi yer almamaktadır. Ki bu dönemde birçok eserde ve kaynakta geçtiği şekliyle hür olarak yaşadığı şehzâdelik yıllarının son yıllarına karşılık gelmektedir. Abdülaziz'in saltanatı sonlarında diğer şehzadeler gibi eski serbestliğine hâlel gelmiştir.⁶²

3.4. Şehzade Mehmed Reşad Hakkında Yazılan Rivayetler

Sultan Mehmed Reşad, hakkında bu şehzâdelik yıllarında edindiğimiz bilgiler, katıldığı veya katılmadığı gezilerle kesin olarak ortaya çıkarken, yine bu yıllarla ilgili birtakım rivayetler ortaya atılmaktadır. Halit Ziya Bey'in deyişiyle, *veliahtlığında başlayıp, saltanatı esnasında ölümüne kadar, hatta ölümünden sonra bile devam eden hakikate aykırı birçok rivayetler de veran etmiştir.*⁶³

Bunlardan bir tanesi, Sultan Mehmed Reşad'ın Başkatipliğini yapan Ali Fuat Bey'in (Türkgeldi) Sultan Mehmed Reşad'ın ağzından naklettiği şu hadisedir:

⁶⁰ Âli Paşa (1815-1871): Osmanlı sadrazamı. Osmanlı Devleti tebâsına dinî ve mezhep eşitliği sağlayan 1856 Islahat Fermanını hazırlayan kişi. Devlet işlerinde, ihtiyatlı biri idi. (Metin Heper, Türkiye Sözlüğü, Doğu-Batı Yayınları, 1. Baskı Eylül 2006, İstanbul, s.123.)

⁶¹ Ali Kemalî Aksüt, Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, Ahmet Sait Matbaası, 1944, İstanbul, s.99.

⁶² Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s.96.

⁶³ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s.335.

Bir gün Şehzâde Abdülhamid Efendi ile beraber Sultan Aziz'in huzuruna çıktık. Hamid Efendi büyük birader Murad Efendi'nin, Sultan Aziz'e ne suretle fasıl ve kınama etmekte olduğunu nakletti. O da bana, sen de işittin mi, diye sordu. Ben cevaben: "Biraderin ağzından Efendimizin senasından başka bir şey işitmedim" dedim. Dışarı çıkınca Hamid Efendi "Tû senin suratına, beni rezil ettin" dedi.⁶⁴

Yine bir başka yerde Lütfî Simavî saltanat yıllarındaki bir hadiseyi naklederken Sultan Mehmed Reşad'ın şehzâdelik yıllarına ait bir olay hakkında bilgi vermektedir. "Bir gün mefruşat idaresi depolarında bulduğumuz ve temizletip kendisine takdim ettiğimiz çok güzel ve altın işlemeli bir kafesi, biraz gözden geçirdikten sonra şöyle demişti: "Amcam Sultan Abdülaziz Han zamanında huzura kabul edilirken, içinde iki nadir cinsten kuş da bulunduğu halde, bu kafesi somaki odanın, sefirlerin ve bazı mühim ecnebilerin hususi olarak kabul olundukları daire, koridorunda görmüştüm." Hazine-i Hassa mensuplarına kafesin kaydını çıkarttığımız zaman, padişahın söylediklerinin tamamen doğru olduğu anlaşıldı. Bu kafes meselesi en azından kırk beş senelik bir hadiseydi."⁶⁵

Süleyman Kani Bey'in naklettiği bir başka rivayette de Şehzâde Mehmed Reşad ile ilgili pek de hoş olmayan bir hadiseden bahsetmektedir: "Reşad Efendi şehzadelğinde Abdülaziz ve veliahtlığında Abülhamid sarayınca kadınlar arasında (Aptal Reşad) diye yad edilirdi. Bu lakap kendisine iptida Abdülaziz hareminded "Edadil" tarafından verilmişti. Bir akşam sular karardığı sırada Şehzade Mehmed Reşad Efendi veliahd Murad Efendi dairesinden kendi dairesine gidiyordu. Açık ve hafif meşrep, aşıkane vakaları ile meşhur olan bu kadın şehzadeyi görür ve: "Sarı oğlan, gel seni bir sarayım" diye söz atar. Amcasının haremine göz atmaktan çekinen Reşad Efendi adımlarını sıklaştıırıp kaçarken arkasından kadının: "aptal" dediğini duyar.⁶⁶ Bu sesleniş ona bu şekilde nahoş bir isim takılmasına sebep olmuştur.

Sultan Mehmed Reşad hakkında ortaya atılan rivayetlerden birisi de şehzâdelik yıllarında iktisatlı olmadığı bu nedenle birçok kimselere borçlandığı ile ilgilidir. Hatta kesinliği tam olarak bilinmeyen bir rivayete göre, *Sultan Hamid şehzadelğinde*

⁶⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu, 1984, Ankara, s.37.

⁶⁵ Lütfî Simavî, *Son Osmanlı Sarayında gördüklerim*, s.221.

⁶⁶ Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s.31.

*kardeşlerine faiziyle para ikraz ederdi. Sultan Mehmed Reşad bu nedenle ve de kişiliği gereği, padişahlığında faiz adını duymak istemezdi.*⁶⁷ şeklindedir.

Sultan Abdülhamid'in öteden beri hesap kitap işlerinden anladığı bu nedenle şehzâdelik yıllarında para biriktirdiğine dair birtakım bilgiler birçoklarının bildiği bir şeydir. Fakat başta da söylediğimiz gibi, bu faizle para verme olayı ne kadar doğru onu tam olarak bilemiyoruz. Ancak o yıllara ait elimize geçen arşiv belgelerinde, gerçekten de Şehzâde Mehmed Reşad'a ait borç defterlerinin tutulduğu görülmektedir. 15 Nisan 1863 (H. 25 Şevval 1279) kayıtlı bu borç defterinde *‘‘Nehabetlü Reşad Efendi Hazretlerinin düyunâtlarını mebni mesârifât defteri* ‘‘⁶⁸ başlığı altında Şehzâde Mehmed Reşad Efendi'ye ait bir takım saray masrafları liste halinde sıralanırken bir tarafında da ne kadar para tuttuğu hesaplanmıştır. Yaklaşık 250.000 Osmanlı lirası tutan bu borçların, Şehzâde Mehmed Reşad'ın özel borçları olmadığı görülmektedir. Daha çok ikamet ettiği daireye yapılan masraflar ve hizmetinde bulunan kişilerin ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı giderler olduğu yapılan çeviri neticesinde anlaşılmaktadır.

Ancak bir başka belgede de Şehzâde Mehmed Reşad'ın özel bir borcundan dolayı Maliye Nezâretine yazılan bir yazıda, bu borçla ilgili detaylı bilgilerden bahsedilmektedir:

*‘‘ Devletlü Nehabetlü Reşad Efendi Hazretlerinin Karamürselli Tahir Paşa ile sâir kimesne olan düyunlarının (borçlarının) bâ-irade-i seniyye tesviyesi hakkında, bundan makdem-i mülazım havale kalemine olan mesârifât defterisi üzerine düyun-u merkûmeden emsal veçhile kâime tenzil edildikten sonra müteallik buyurulan irade-i seniyye mucebince meblâğı bakiye netice-i hafiden cest cest ifâ olunmak üzere... ’’*⁶⁹

7 Ekim 1868 (H.19 Cemaziyel Ahir 1285) tarihli bu belgede, Şehzâde Mehmed Reşad'ın, Karamürselli Tahir Paşa'ya olan borcundan bahsedilmekte ve padişahın iradesi ile Hazine tarafından taksitle ödeneceği söyleniyor, fakat borcun neden oluştuğuna dair bir bilgi verilmiyor. Şehzâde Mehmed Reşad'ın, gençlik yıllarında, gerçekten de iktisatlı olup olmadığı ile en dikkat çekici belge bu belgedir diyebiliriz. Tam olarak detayları hakkında bilgi sahibi değilsek de bir şehzâdenin Osmanlı

⁶⁷ Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye*, s. 49.

⁶⁸ BOA. HH.d. 12420 Numaralı Belge.

⁶⁹ BOA. A.} MKT. MHM. 422- 87 Numaralı Belge.

paşalarından birine, şahsi bir borcunun olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir borç meselesinin varlığı, bir şehzâde için pek anlaşılır gelmemektedir. Bahsedilen tarihte 25 yaşlarında olduğu bilinen Şehzâde Mehmed Reşad hakkında söylenen, birçok kimseye borçlu olduğu rivayetleri anlam kazanmaktadır. Ama, yine de kesin bir yargıya varmamız mümkün değildir.

3.5. Şehzade Mehmed Reşad'ın Evlilikleri ve Çocukları

Sultan Reşad'ın sarayı ve haremi, ağabeyi ve selefi Sultan Abdülhamid devri kadar ihtişamlı olmadığı gibi; kendisi yalnızca beş zevce almıştır:

İlk zevce Kamures 1. Kadınefendi (1855-1921) Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin annesidir.

İkincisi Dürriand 2. Kadınefendi (1860-1909) ise Necmeddin Efendi'nin annesidir.

Üçüncüsü Mihrengiz 2. Kadınefendi (1869-1938) dir.

Dördüncüsü Nazperver 3. Kadınefendi (1870-1930) dir.

Beşincisi Dılfrıb 4. Kadınefendi (1890-1953) dir.⁷⁰

Yine Sultan Mehmed Reşad'ın hususî hayatının en önemli kısmı olan bu durum hakkında Halit Ziya Bey'de şu şekilde bir yorum da bulunmuştur: “ *Sultan Reşad'ın Şark hükümdarları gibi mesela Marakeş sultanları gibi, dört nikahlı zevceden başka yüzlerce odalıkları yoktu. Nikahlı olarak kendisine evlat vermiş üç kadınefendi ile bizce malum olan bir baş ikbali vardı.* ”⁷¹

Şehzâde Mehmed Reşad'ın şehzâdelik yıllarındaki kayda değer en önemli hadiselerden biri de yaptığı evliliklerdir. İlk evliliğini 30 Eylül 1872 yılında Ortaköy Sarayı'nda Kamures Kadınefendi ile yapmıştır. Kamures Kadınefendi 1855 yılında doğmuştur, ufak yaşta saraya alınmış, iyi bir eğitim almıştır. Düğünden bir sene sonra Mehmed Ziyaeddin Efendi'yi dünyaya getirmiştir. Başka da çocuğu olmamıştır. Kamures Kadınefendi'nin adı değişik şekillerde yazılmaktadır. Bazı tarihçiler Gamres veya Kamres diye yazıyor. Bir resmi kayıta ise adı Kamus olarak geçmektedir. Sultan

⁷⁰ Ekrem Buğra Ekinci, Sürgündeki Hanedan, Timaş Yayınları, 2005, İstanbul, s. 355.

⁷¹ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s.187.

Mehmed Reşad'ın torunlarına öğretmenlik yapmak üzere sarayda bulunmuş olan Safiye Ünüvar, hatıralarında Kadınefendinin adını Kamures yazdığına göre Kamures şekli doğrudur.⁷²

Kamures Kadınefendi Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti'nin bir süre başkanlığını da yapmış ve cemiyete para yardımında da bulunmuştur. Sultan Mehmed Reşad'ın 1918 senesinde vefat etmesinden sonra üvey oğlu Necmeddin Efendi'nin Kuruçeşme'de bulunan sarayına taşınmış ve orada 30 Nisan 1921 tarihinde vefat etmiştir. Kamures Kadınefendi Eyüp'te Sultan Mehmed Reşad'ın türbesinde defnolunmuştur.⁷³

İkinci evliliğini ise Dürriand Kadınefendi ile yapmıştır. Dürriand Kadınefendi'nin gerçek adı Hatice'dir. Ailesi Rus mezalimi yüzünden Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Herhalde bu esnada, üç veya dört yaşlarında saraya verilmiş ve orada büyümüştür. Genç kızlık çağına geldiğinde de Şehzade Mehmed Reşad Efendi ile 10 Ekim 1876 tarihinde yine Ortaköy Sarayı'nda evlenmiştir. Bu kadınefendi de nikahtan iki sene sonra Necmeddin Efendi'yi doğurmuştur. Necmeddin Efendi sakat doğmuş ve beli kambur imiş, bu yüzden Necmeddin Efendi hiç evlenmemiştir. Oğlunun sakat olmasından dolayı Dürriand Kadınefendi çok üzgün ve mahzun imiş, hayatı da bu mahzunlukla geçerek verem olmuş. Hakikaten de kadınefendi kocasının 1909 senesinde padişah olduğu sıralarda veremdir. Kocasının kendisine hediye ettiği Valide Bağı Köşküne hava değişikliği için gider. Ancak iyileşmeden 17 Ekim 1909 tarihinde vefat etmiştir. Vefatı üzerine İstanbul'daki sefirler padişaha üzüntülerini bildiren mektuplar yazmışlardır. Oğlu Necmeddin Efendi de vefatından sonra uzun yaşamadı ve 1913 yılında öldü. Cenazesi Eyüp Sultan Kabristanı'nda Sultan Mehmed Reşad Türbesine defnedilmiştir.⁷⁴

Şehzâdeliğinin son yıllarında yapmış olduğu bu iki evlilikle ilgili çok fazla bilgi ve belge bulunmamaktadır. Zaten yapmış olduğu ikinci evlilik esnasında daha yeni veliaht olmuştu. Bu nedenle konu bütünlüğü olması açısından veliahtlık yıllarında yaptığı diğer evliliklerden de burada bahsedeceğiz.

Sultan Mehmed Reşad üçüncü evliliğini Mihrengiz Kadınefendi ile yapmıştır. Mihrengiz Kadınefendi 93 Harbi esnasında ailesi ile Osmanlı topraklarına gelmesi

⁷² Harun Açıba, Kadınefendiler, s.163.

⁷³ Harun Açıba, Kadınefendiler, s.164.

⁷⁴ Harun Açıba, Kadınefendiler, s.167.

esnasında kaybolmuş ve kendisine insaf eden bir saraylı hanım tarafından saraya alınmıştır. Gerçek adı Fatma'dır. Sarayda çok iyi eğitim alarak piyano çalmasını öğrenmiştir. Veliaht Mehmed Reşad Efendi genç ve güzel olan Mihrengiz'i severek 4 Nisan 1887 tarihinde evlenmiştir. Düğünden bir sene sonra Ömer Hilmi Efendi'yi dünyaya getirmiştir. Çok hassas olduğu için sürekli hastalanırmış. Mihrengiz Kadınefendi, Veliaht Mehmed Reşad Efendi ile evlendikten sonra ailesini aramış ve bulmuştur. Kardeşi İbrahim Bey'i de sarayda vazifelendirmiştir. Kardeşinin ilk eşi Hayriye Hanım vefat edinci kardeşini kendi maiyetinden olan Demsan Hanım ile evlendirmiştir. Eşinin padişah olmasından sonra da İbrahim Bey üçüncü Mabeynci olmuştur. Dürriand Kadınefendinin 1909 yılında vefatının ardından ikinci kadınefendiliğe yükselmiştir. Diğer ortakları gibi Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'ni de desteklemiştir. Sultan Mehmed Reşad Han'ın vefatından sonra oğlu Ömer Hilmi Efendi'nin sarayında ikamet etmeye başlamıştır. Osmanlı Hanedanı sürgüne gönderilince de oğlu ile Mısır'a giderek İskenderiye'de 12 Aralık 1938 tarihinde vefat etmiştir. Kahire'ye defnolunmuştur.⁷⁵

Sultan Mehmed Reşad, dördüncü evliliğini Nazperver Kadınefendi ile yapmıştır. Gerçek adı Rukiye olup 12 Haziran 1870 tarihinde İstanbul'un Beşiktaş semtinde dünyaya gelmiştir. Sultan Abdülaziz Han'ın katli esnasında altı yaşında imiş ve bu acı hadiselerle şahit olmuştur. Teyzesi ile daha sonra Feriye Sarayı'nda oturmuştur. Bir akşam yemeği esnasında Veliaht Mehmed Reşad Efendi tarafından görülüp beğenilir. Uzun sürmeden nikahları 1888 yılında Veliahd Sarayı'nda kıyılmıştır. Nikahtan bir sene sonra Refia Sultan'ı dünyaya getirir, fakat Refia Sultan bebekken ölür. Kızının vefatı Nazperver Kadınefendi'yi mateme boğmuştur, hiçbir zaman bu acısını unutamamış ve daima çocuğu olmasını istemiş, ancak başka çocuğu olmamıştır.⁷⁶

Nazperver Kadınefendi Birinci Dünya Savaşı esnasında 1912 senesinde Istihlak-i Milli Cemiyetini kurmuş ve yerli malın kullanılmasını teşvik etmiştir. Ayrıca Türk tiyatrosunu ve hastanelerini himaye ederek, İstanbul'un pek çok hastanelerini de ziyaret etmiştir. Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'ne de yardım edip hastanelere ziyarete gittiği zaman, kupalı saray arabasını daima atlı süvariler takip edermiş. Halk kadınefendinin yüzünü görmek için yollara dökülür, ancak arabanın pencereleri perdeli olduğundan bir

⁷⁵ Harun Açıba, Kadınefendiler, s.170.

⁷⁶ Harun Açıba, Kadınefendiler, s.172.

şey göremezlermiş. Hastaneye vardığı zaman, halk kendisini görmesin diye nedimesini evvelden indirir ardından kendisi inermiş. Halk da kadınefendi zan ettikleri nedimeye "Allah sizi zevalden korusun, efendimiz" diye dualarda bulunurlarmış. Nazperver Kadınefendi çok itibar sahibiymiş. Sultan Mehmed Reşad'ın vefatından sonra ailesinin Beşiktaş'taki konağına, ardından kuzeni ve Sultan II. Abdülhamid Han'ın eşlerinden olan Fatma Pesend Hanım'ın Vanıköy'deki yalısına taşındı. 9 Mart 1929 tarihinde Vanıköy'deki yalıda vefat etti. Ailesi Bostan iskelesindeki türbeye defnetmek istediye de devletçe bu reddedildi. Yahya Efendi Dergahında defnolunmuştur.⁷⁷

1909 yılında tahta çıkışını müteakip, dönemin tarih yazarlarından olan Ahmed Refik Bey tarafından kaleme alınan Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi adlı eserde, Sultan Mehmed Reşad'ın çocuklarından bahisle şu yorumlarda bulunmuştur: “ Üç şehzâdeleri, bir kerime-i iffet vesimeleri vardır. Şehzâdeleri; Necmeddin, Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler hazrâtı, kerime-i iffet vesimeleride Refia Sultan aliyyetü'l-şândır. ”⁷⁸

Sultan Mehmed Reşad'ın bu dört evliliğinden sırası ile dört çocuğu olmuştur. Bunlar Mehmed Ziyaeddin, Necmeddin, Ömer Hilmi ve Refia sultandır. Dünyaya gelen çocukları açısından pek talihli olmadığı görülmektedir. İkinci çocuğu olan Necmeddin Efendi'nin doğuştan kambur olması ve tek kız çocuğu olan Refia Sultanın da bebek yaşta vefatı, Sultan Mehmed Reşad'ın saltanat öncesi dönemde yaşadığı elem verici olaylardandır. Yine Dürriand Kadınefendi'nin ve oğlu Necmeddin Efendi'nin, henüz Sultan Mehmed Reşad hayatta iken vefat etmeleri de Sultan Mehmed Reşad'a saltanat yıllarında üzüntü veren başka durumlar olmuştur.

Görüldüğü üzere Sultan Mehmed Reşad'ın tek kız çocuğu henüz bebek yaşta iken yaşamını yitirmiştir. Zaten daha sonra başkada çocuğu olmamıştır. Onun sağlığında iken hayatta olan iki erkek evladı Mehmed Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler olmuşlardır.

Sultan Mehmed Reşad'ın beşinci ve son evliliği de veliahtlığının son yıllarına doğru Dilfirib Kadınefendi ile yapmıştır. Sultan Mehmed Reşad'ın son eşidir ve hakkında çok

⁷⁷ Harun Açıba, Kadınefendiler, s.174.

⁷⁸ Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, Kütübhane-i İslam ve Askerî, Matba-i Artıyan ve Asadoryan Mahdumları, 1324, İstanbul, s.4.

az bilgi bulunmaktadır. Dîlîrîb Kadînefendi muhtemelen Çerkez olup 1890 yılında İstanbul'da veya yakınlarında dünyaya gelmiş. Ufak yaşta saraya verilmiş ve 1907 senesinde Veliaht Mehmed Reşad ile evlenmiştir. Ancak resmi kayıtlarda Gözde olduğu yazıyor. Sultan Mehmed Reşad'ın vefatından sonra bir süre Yıldız Sarayı'nda ikamet etti. Sonra saraydan ayrılarak 1925 senesinde bir doktorla ikinci evliliğini yaptı ve bir oğlu oldu. Uzun süre Vaniköy'deki yalısında oturarak, 1952 yılında İstanbul'da kanser olarak vefat etti.⁷⁹

Sultan Mehmed Reşad'ın çocukları hakkında saltanatının ilk yıllarında Başkatipliğini yapan Halit Ziya Bey şöyle bilgi vermektedir: *“ Bu şehzadelerin yalnız en büyüğünü, Ziya'üddin Efendi'yi uzaktan tanırdık. Onu yalnız biz değil, bütün İstanbul, tuhaf giyinişleri ile açık arabasında türlü renklerde elbiselerini, ayakkabılarını gezdirirken, mesirelerde kadınlara selamların en cesurlarını yollarken, göre göre hep tanıdı. Diğer ikisini, Necmüddin ve Ömer Hilmi Efendileri hiç görmemiştik denebilir. Ömer Hilmi Efendi şahsan güzel, dinç fakat melekeleri gelişmemiş, toy denecek halde hal de, lakırdı söylemekten çekinen bir çocuk hükmünde idi. ”*⁸⁰

Süleyman Kani Bey'de benzer yorumlar yapar: *“ Sultan Reşad'ın büyük oğlu Ziyaeddin Efendi'yi (doğumu 2 Recep 1290) babasının cülusundan sonra az günde hemen bütün İstanbul tanıdı. Ziyaeddin Efendi acayip giyinişiyle, açık arabasında türlü renkli elbiseleriyle, ayakkabılarıyla İstanbul'un dört tarafını dolaşır, mesirelerde kadınlara selamların en cesurlarını yollamaktan, tiyatrolarda locasından aktrislerle pek açık iltifatlar, işaretler edinmekten çekinmezdi. Dama oyununa meraklı idi. Musikiye de pek düşküdü. Konağında, köşkünde musiki alemleri tertip ederdi. ”*⁸¹

⁷⁹ Harun Açıba, Kadînefendiler, s.177.

⁸⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 39.

⁸¹ Süleyman Kani İrtem, 31 Mart İsyanı ve Harekât Ordusu, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2003, İstanbul, s. 381.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN MEHMED REŞAD'IN VELİAHTLIK YILLARI (1876-1909)

1. VELİAHT OLUŞU

Sultan Mehmed Reşad'ın şehzadelik yıllarında, Osmanlı Devleti'nin başında sırasıyla; babası Sultan Abdülmecid (1839 – 1861) ile amcası Sultan Abdülaziz (1861 – 1876) padişahlık yapmıştır. Amcası Sultan Abdülaziz'in 1876 yılında tahttan indirilmesiyle ilk önce, büyük ağabeyi Sultan Murad tahta geçmiş, onun üç ay gibi kısa süren padişahlığının ardından, bu seferde kendisinden iki yaş büyük ağabeyi Sultan Abdülhamid tahta geçmiştir. Böylece Şehzade Mehmed Reşad, veliaht olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 17. Yüzyılın başından itibaren uygulanan Ekber ve Erşed sisteminde, Osmanlı tahtına yasal varis olma hakkı hanedan ailesinde yaşı en büyük olanda idi. Amcasının tahtan indirilmesi ve büyük ağabeyinin sağlık sorunları nedeniyle tahttan feragat etmesinin ardından, Veliaht Mehmed Reşad'da Osmanlı tahtına meşru anlamda bir adım daha yaklaşmıştır.

Veliaht Mehmed Reşad yukarıda da bahsettiğimiz gibi, ağabeyi Sultan Abdülhamid'in 1876 yılında tahta çıkmasıyla birlikte veliaht ilan edilmiştir. Ancak bu konuda ne dönemin yazılı kaynaklarında yer verilmiştir, ne de arşivde bu karar ile ilgili bir belgeden söz etmek mümkündür. Yalnızca bazı arşiv belgelerinde bu tarihten itibaren "veliaht" ünvanı ile anılmaya başlamıştır. Bu da bize bu konudaki resmiyeti göstermektedir.

"*Veliaht*" kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olup, "veliyyü'l-ahd" kelimesinin zaman içerisinde değişime uğramasından meydana gelişir. "Veli" ve "ahid" kelimelerinin birleşimi ile oluşan bu kalıp, söz verilmiş yönetici anlamına gelmektedir.

Mithat Paşa ve arkadaşları, teklif edilen ıslahatı Sultan Abdülhamid kabulden çekinecek olursa ikinci Veliaht Mehmed Reşad Efendi'yi tahta geçirmeyi düşünüyorlardı.⁸² Belki de onun veliaht olmasının en önemli delili budur. Ancak bu da kesinliği belli olmayan bir durumdur.

Sultan Abdülhamid, ilk saltanat senesi Ramazan'ın üçüncü günü biraderi Veliaht Mehmed Reşad ve Kemaleddin Efendilerle faytona binerek Ayasofya Camiine gitmiş, ikindi namazını birlikte kılmıştı. Tophane iftarında Veliaht Mehmed Reşad Efendi'yi yanında bulundurmıştı. Şevval'in on üçüncü günü bütün biraderleriyle beraber olduğu halde Pertev Piyale vapuruyla Heybeliada'da, Bahriye mektebini ziyaret etmişti. Zilkadenin üçüncü günü gene Veliaht Mehmed Reşad, Kemaleddin, Nurettin, Yusuf İzzettin, Mahmud Celal, Şevket, Mecit Efendileri huzuruna celp ve iltifatlarına gark eyledikten sonra birlikte yemek yemiş, gece saat dörde kadar sohbet eylemişti.⁸³ Süleyman Kani Bey'in verdiği bu bilgilere göre veliahtlığının ilk günlerinde biraz daha serbest bir hayat yaşadığını söyleyebiliriz.

1.1. Dolmabahçe Sarayı ve Veliahtlık Dairesi

17. yüzyıla kadar Boğaziçi'nin koylarından biri olan bu yörenin; Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sırasında Haliç'e indirmek üzere gemilerini karaya çıkardığı yer olduğu ileri sürülür. Osmanlılar döneminde kaptan paşaların donanmayı demirledikleri, geleneksel denizcilik törenlerinin yapılageldiği doğal bir liman görünümünde olan bu koy; 17. yüzyıldan başlayarak dönem dönem doldurulmuş ve Dolmabahçe adıyla padişahların Boğaziçi'ndeki has bahçelerinden biri konumuna getirilmiştir. Tarihsel süreç içinde çeşitli padişahlar tarafından yaptırılan köşk ve kasırlarla donatılan Dolmabahçe; zamanla Beşiktaş Sahil Sarayı adıyla anılan bir saray görünümü kazanmıştır. Beşiktaş Sahil Sarayı, Sultan Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861) ahşap ve kullanışsız olduğu gerekçesiyle 1843 yılından başlayarak yıktırılmış ve aynı yerde günümüze dek gelen Dolmabahçe Sarayı'nın temelleri atılmıştır.

Yapımı, çevre duvarlarıyla birlikte 1856 yılında bitirilen Dolmabahçe Sarayı 110.000 metrekaresi aşan bir alan üstüne kurulmuş ve ana yapısı dışında on altı ayrı bölümden

⁸² II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Çev: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2009, İstanbul, s.36.

⁸³ Süleyman Kani İrtem, Bilinmeyen Abdülhamid, Hususi ve Siyasi Hayatı 1, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2003, İstanbul, s.202.

oluşturmuştur. Bunlar saray ahırlarından değirmenlere, eczanelerden mutfaklara, kuşluklara, cam hane, dökümhane, tatlı hane gibi işliklere uzanan bir dizi içinde, çeşitli amaçlara ayrılmış yapılardır. Bu yapılar arasına Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Saat Kulesi ve Veliaht Dairesi arka bahçesindeki Hareket Köşkleri eklenmiştir. Dönemin önde gelen Osmanlı mimarları Karabet ve Nikoğos Balyan tarafından yapılan Saray'ın ana yapısı; Mabeyn-i Hümayûn (Selâmlık), Muayede Salonu (Tören Salonu) ve Harem-i Hümayûn adlarını taşıyan üç bölümden oluşur. Mabeyn-i Hümayûn; devletin yönetim işleri, Harem-i Hümayûn; Padişah ve ailesinin özel yaşamı, bu iki bölümün arasında yer alan Muayede Salonu'ysa; Padişah'ın devlet ileri gelenleriyle bayramlaşması ve kimi önemli devlet törenleri için ayrılmıştır. Tüm yapı, bodrumla birlikte üç katlıdır. Biçimde, ayrıntılarda ve süslemelerde gözlenen belirgin batı etkilerine karşılık bu saray, bu etkilerin Osmanlı ustalarca yorumlanmış bir uygulamasıdır. Öte yandansa gerek kuruluş gerekse oda ve salon ilişkileri açısından geleneksel Türk Evi plan tipinin çok büyük boyutlarda uygulandığı bir yapı bütünüdür.⁸⁴

Sultan Abdülhamid, tahta çıkmadan evvel, meşrutiyeti kabul edeceğine dair söz vermişti. Kısa bir süre sonra da Umumi Meclis, 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda törenle açıldı. II. Abdülhamid'in sol tarafında Veliaht Mehmed Reşad Efendi ile Şehzâde Kemaleddin Efendi vardı.⁸⁵ Görüldüğü gibi meclis, Dolmabahçe Sarayı'nda açılmıştır. İlk akla gelen Veliaht Mehmed Reşad'ın da bu saraydaki veliahtlık dairesinde ikamet ettiği ki; o zaman için henüz Yıldız Sarayı'na geçiş yapılmadığı için devlette hâlâ, Dolmabahçe Sarayı'nda yönetilmektedir. İlk meclisin açılmasıyla birlikte tahta geçişinde Meclisi açma sözü veren Sultan Abdülhamid'in, taht ile ilgili tedbirler aldığını görmekteyiz. Bu tedbirlerden çoğunluğu da Veliaht Mehmed Reşad'a karşı alınan tedbirler olup, onun Osmanlı tahtına geçme ihtimaline karşı alınmıştır. Bu gelişmeler neticesinde görevden alınan ilk kişilerden biri de Ahmet Vefik Paşa'dır. Osmanlı Devleti'nin son vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi, bu olaydan şu şekilde bahsetmektedir:

⁸⁴ Milli Saraylar, TBMM Basımevi, 1995, İstanbul, s. 4.

⁸⁵ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, Ankara, s.236.

Başvekil ve İçişleri Bakanı Ahmet Vefik Paşa kuvvetli bir idare sahibi olup içte ve dışta çeşitli zorlukları cesurca karşılayarak devlet gemisini kurtarmaya çabalamakta iken jurnalci entrikasına kurban olarak azlonuldu. (15 Rebiül Ahir 1295 – 1878) Ahmet Vefik Paşa ‘‘Bakanların çoğunluğu ile anlaşarak veliahd şehzâde Reşad Efendi’yi Osmanlı tahtına çıkarmak niyetini taşıdığı ve şehremini Ahmet Rasim Paşa aracılığıyla İstanbul’da bulunan göçmenlerin azgınlıklarından ölüme susamış binlerce zorbayı, kötü düşüncesini uygulamada kullanmak için etrafına topladığından bu gizli teşebbüsün zamanında önlem alınmazsa sonucunun fena olacağı ‘‘ anlamında bir jurnal sunulduğundan bir soruşturma lüzumu duyulmadan Ahmet Vefik Paşa başvekillikten alınmış ve bakanlar arasında da değişiklikler yapılmıştır.’’⁸⁶

Abdülhamid’in cülûsunu müteakip hususiyet ve intisap dairesine giren, ihsan ve iltifatlarına nail olan âmetçi Mahmut Celaleddin Bey de bu sırada azle uğrayanlar arasındaydı. Buna sebep Mahmud Bey’in Veliaht Mehmed Reşad Efendi’ye nispeti olduğu ve Reşad Efendi’nin kendisine bir çift araba hayvanı ihsan etmiş bulunduğunun padişahın kulağına konulmuş olmasından idi,⁸⁷ şeklinde bir rivayet vardır.

Yine bir başka rivayette, bir defa İstanbul sokaklarında padişah ve hükümet aleyhine yaftalarda bulunuldu; bunları İzzet Bey tertip ettirdi, denildi. (İstanbul Ticaret Mahkemesi Reisi) Maksadı padişahı korkutmak, kendisinden başkasıyla münasebetini kesmek olduğu söylenildi; ‘‘ Veliaht Mehmed Reşad Efendi ile gizli münasebette’’ diye jurnaller verildi.⁸⁸ Diye bu olaylardan bahsedilmektedir. Biz bu gibi durumların doğru olup olmadığını Süleyman Kani Bey’in güvenilirliğine bırakmaktayız. Ancak, bunlarla ilgili olarak, arşiv çalışmamız esnasında herhangi bir belgeye rastlamadık. Zira bu olayların yaşandığı yıllarda henüz çocuk yaşta olan Süleyman Kani Bey (d. 1875), duyduklarını ve dönemin gazetelerinden derlediği bilgileri yorumlayıp, bizlere aktarmıştır.

Buna benzer hadiseler meydana gelmeye devam etmiş, neticesinde de saray ve çevresinde gelişen olaylar hakkında yapılan yorumlar ve anlatılan hikayeler, hep aynı

⁸⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Muhasabeleri, Sad: Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.Baskı, 1985, Ankara. S. 227-228.

⁸⁷ Süleyman Kani İrtem, Bilinmeyen Abdülhamid, Hususi ve Siyasi Hayatı 1, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2003, İstanbul, s.265.

⁸⁸ Süleyman Kani İrtem, Bilinmeyen Abdülhamid, s.173.

bakış açısıyla, yani Sultan Abdülhamid'in hanedan ailesi üzerinde kurmaya çalıştığı iktidarın yorumlanması şekliyle olmuştur. Yine buna benzer bir hadisede şöyle rivayet edilmektedir:

“Servetseza Kadın Efendi, V. Murad'ı çok severmiş, II. Abdülhamid'i saltanat vekili olarak kabul eder ve ona "Hamid Efendi" dermiş. Bir Ramazan günü Mehmed Reşad'ın dairesine gelerek: "Aslanım, ben yarın akşam Hamid Efendi'ye iftara gideceğim; biraderinin hakkını vermesini söyleyeceğim." demiş; o da: "Valide, eğer böyle birşey yapar isen, hem ona ve hem de kendine etmiş olursun." dediği halde dinlemeyip ertesi akşam saraya gitmiş, iftardan evvel huzura girerek: "Arslanım, ben bu akşam niye geldim bilir misin? Bu kadar vakittir kardeşine vekâlet ediyorsun, artık kardeşinin hakkını ver de biraz vakit de o saltanat etsin." deyip Sultan Hamid de: "Pek doğru söylüyorsun valide, ben de zaten onu düşünüyordum, iftardan sonra gel de seninle görüşüp konuşalım." demiş. İftarı müteakip kendisine bir bardak şerbet getirilerek içince derhal sancılanmasıyla arabaya konup dairesine götürmüşlerdir. Ertesi günü de vefatı vuku bulmuştur.”⁸⁹

Bu hadise belki bir saray dedikodusudur. Fakat burada gerçek olan bir şey varsa Servetseza Kadın Efendi'nin Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi-Kadir gecesi-(24 Ağustos 1878- Ramazan 1295)'de Kabataş'taki sarayında ölmesidir. Bilindiği gibi Servetseza Kadın Efendi, Veliaht Mehmed Reşad Efendi'ye çocukluğundan itibaren uzun yıllar annelik yapmış ve Sultan Abdülmecid'in vefatından sonra belki de hayattaki tek desteği olmuştu. Eğer böyle bir hadise gerçekte bu şekilde gerçekleşmiş ise, Veliaht Mehmed Reşad'ın bu işe karşı çıkmasında iki ihtimal söz konusu olabilir. Birincisi gerçekten de samimi olarak ağabeyi V. Murad'ın hayatından endişe ettiği için olabilir. İkincisi de V. Murad'ın yeniden tahta çıkmasıyla veliahtlık makamından ayrılmak zorunda kalacağı için bu sebepten karşı çıkmış olabilir. Buna benzer birçok olayda olduğu gibi Veliaht Mehmed Reşad'ın ilk veliahtlık yıllarında gerçek niyetinin ne olduğu belki de hiçbir zaman tam anlamıyla ortaya çıkmayacaktır.

⁸⁹ M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ötüken Yayınları, 4. Baskı, 2001, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, s.203.

1.2. Veliahtlık Yılları Hakkında Yapılan Yorumlar

Veliaht Mehmed Reşad bu yıllardan itibaren olan yaşantısında sıkı bir gözetim altında tutulmuştu. Bu nedenle bu dönemde hakkında olan bilgiler son derece azdır. Olanlar ise çoğunluğu gerçeği yansıtmayan birtakım rivayetlerden oluşmaktadır. 1876'dan tahta çıktığı 1909 yılına kadar tam olarak 33 yıl veliahtlık makamında bulunan, Mehmed Reşad, veliaht olduğunda 32 yaşında idi. Nispeten şehzâdelik yıllarında rahat bir yaşam sürdüğü genellikle söylenen bir durumsa da şehzadeliliğinin son yıllarına doğru da bu durumda değişiklik olduğunu söylemiştik.

Sultan Abdülaziz özellikle Paris seyahatinden sonra başta veliaht Murad Efendi olmak üzere diğer şehzadelere karşı biraz daha tedbirli davranmaya başlamıştır. Bu davranışında şahsi bir çıkarının olmadığı muhakkaktır. Zira klasik Osmanlı döneminde, taht kavgaları neticesinde kardeşlerin birbirlerini öldürmeleri veya babaların oğullarını katlettirmeleri hadiseleri, hanedana mensup erkek çocukları için kaçınılmaz sonlardı. Artık son dönemlerde bu mücadeleler, bu isim altında zikredilmese de padişahların her zaman için veliaht ve şehzadelere karşı dikkatli olmaları gerektiği herkesin malumu olan bir şeydir.

Bilhassa Mehmed Reşad'ın veliaht oluşu, Padişah Sultan Abdülhamid'i pek ziyade korkutuyordu, kimsenin onunla görüşmesini istemiyordu. Hatta adamları bile o zaman için tehlikeli sayılıyordu. Adamlarıyla kimse görüşemez, bir suretle münasebeti bulunanlar casusların takibinden kurtulamazdı.⁹⁰

Daha sonraki yıllarda İstanbul Şehreminliği yapmış olan ve aynı zamanda da bir doktor olan Cemil Topuzlu hatıralarında bu durumla ilgili şöyle demektedir:

Veliaht Reşad Efendinin sarayına gitmek için de kesin olarak hünkardan izin ve müsaade almak icap ederdi. Veliaht tarafından herhangi bir hastanın muayenesi için davet olunursam, Yıldız'a gider vaziyeti arz ile irade-i seniyeyi beklerdim. Padişah ekseri yanıma baş musahip Cevher Ağa'yı katardı. Onun ile birlikte, Dolmabahçe Sarayı'nın veliahtlık dairesine gider, yine Cevher Ağa'nın gözü önünde hastalara

⁹⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, Türkçeye çev. Metin Hülagü, Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Sebil Yayınevi, 1995, İstanbul, s.96.

*bakardım. Fakat hiçbir zaman Veliaht Reşad Efendi ile görüşmekliğime müsaade edilmezdi.*⁹¹

Yine daha sonraki yıllarda kendisinin de başkatipliğini yapacak olan Halit Ziya Bey’de hatıralarında; *Onu kaç kere arabasında geçerken görmüştüm. Giyinişinde, oturuşunda öyle kibarca bir hâl vardı. Uzun bir ömrü dünya ile ihtilât imkânından mahrum, dört duvar arasında, sekiz on bendegânıyla kadınları ve harem halkı içinde geçirmiş olan sarayının öte tarafına açılmış mıydı?* diye veliaht için betimleyici bir yorumda bulunmuştur.⁹²

Daha önce bahsettiğimiz üzere, Sultan Abdülhamid’de tahta çıktığı ilk günlerde Veliaht Mehmed Reşad’a karşı biraz daha esnek bir yaklaşım sergileyerek, onu ve diğer şehzâdeleri beraberinde bulundurmaya özen göstermiştir. Ancak bir süre sonra bu durumun sıkıntıları olabileceğini görmüş olmalı ki, daha tedbirli davranmaya başlamıştır. Bu davranış değişikliğinde, şahsi bir husumetin olma ihtimali düşüktür. Netice de iktidara sahip olmanın gerekleri bu şekilde davranmalarına zorlamıştır diyebiliriz.

Bu konuda Sultan Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoglu hatıralarında bahsetmektedir. Amcası Mehmed Reşad’ı bir çocukluk yıllarında bir kez gördüğünü ve veliahtlığının son zamanlarında da babasını ziyarete gelmediğini söylemektedir. *Veliaht Reşad ve ikinci veliaht Kemaleddin efendileri küçüklüğümde bir kere görmüştüm. Veliaht son zamanlarda gelmez olmuş, Kemaleddin Efendi de vefat etmişti. (1905)*⁹³ Yine aynı mevzudan bahisle amcasının daha eski zamanlarda babasını ziyarete geldiğini duyduğunu söylemektedir. *Sultan Reşad’la babamın arası açılmadan önce, benim küçüklük zamanımda ramazanlarda ve arada sırada Sultan Reşad saraya gelip babamla görüşürmüş. O zamanlar ben de bir iki kere kendisine takdim olunmuşum. Fakat amcamın eşkâli hatırımda kalmamıştı.*⁹⁴ Hatıralarında bu şekilde bilgi veren Ayşe

⁹¹ Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım, İkinci Bas. Yayın: Hüsrev Hatemi – Aykut Kazancıgil, İstanbul Üni. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, İstanbul. s.148.

⁹² Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s.8.

⁹³ Ayşe Osmanoglu, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul. s. 53.

⁹⁴ Ayşe Osmanoglu, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul s. 195.

Osmanoğlu'nun, 1887⁹⁵ tarihinde dünyaya geldiği göz önünde bulundurulursa, bahsettiği yıllar miladi olarak 1890 ile 1905 yılları arasını kapsamaktadır.

Sultan Abdülhamid'in ayrıca tahta çıktığı ilk günlerde kardeşlerine birtakım ihsanlarda bulunmuştur. 24 Kasım 1277 (H. 18 Zilkade 1294) tarihli Yıldız Defter-i Hakanî Nezareti (Tapu ve Kadastrodan sorumlu bakanlık) evrakı arasında yer alan belgede Sultan Abdülhamid'e ait olan Balmumcu Çiftliği ve civarındaki arazilerin şehzâdelere ve damatlara verildiğinden bahsedilmektedir. ''...Zincirlikuyu kasr-ı âlisi inşa kılınmış olan ve el-yevm necabetli Mahmud Celaleddin Efendi Hazretlerine uhde-i âliyyelerinde bulunan mahalde iki yüz dönüme Yalıbağı, devletlü necabetlü Reşad Efendi hazretleri uhde-i âliyyelerinde ve Balmumcu kasr-ı hümayununda dahi iki yüz dönüm arazisiyle beraber ...''.⁹⁶

Aynı belgenin devamında ise Balmumcu Çiftliği başlığı altında; ''On yedi dönüm mahal-i Zincirlikuyu köşküne ilave olunarak Reşad Efendiye ihsan buyurmuştur.'' denilmiştir.⁹⁷

Bu arada siyasi ve askeri alanda birtakım gelişmeler olmaktaydı. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, Ahmed Vefik Paşa gibi otoriter ve kötülük düşmanı bir başvekil; mevki ve menfaat düşkünü devlet adamlarının işine gelmezdi. Sultan Abdülhamid'in meclisi kapatmasından ve Çarlık Rusya ile barışın imzalanmasından sonra, Paşa'nın vükelanın çoğunluğu ile Şehzâde Mehmed Reşad Efendi'yi tahta geçirmek tasavvurunda olduğuna dair rivayetler dolaşmaya başladı. II. Abdülhamid bu söylentilerin doğru olup olmadığını araştırmaya lüzum görmeksizin 17 Nisan 1878'de Ahmed Vefik Paşa'yı sadareten azletti.⁹⁸

Bu sebep ile Mehmed Reşad'ın veliahtlık sürekli bir sıkıntı içinde geçmiştir. Bu kapalı hayatın Sultan Reşad'ı işrete, hususiyle konyağa ziyadece müptela ettiği şayi olmuştur. Abdülhamid'in son saltanat senelerinde, hatta meşrutiyetin ilk günlerinde Reşad Efendi hakkında bu yolda rivayetler şiddetlenmişti. Veliahdın geçirdiği inziva hayatı içinde vaktinden evvel ateh (bunama) getirdiği, sıhhati mütemadi işretten tamamen muhtel

⁹⁵ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul s. 11.

⁹⁶ BOA. Y- PRK- DFE. 1. 2. 2. 1 Numaralı Belge.

⁹⁷ BOA. Y- PRK- DFE. 1. 2. 1. 2 Numaralı Belge.

⁹⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, s.259.

olduğu hafızası sönmüş, vücudu adeta meflû bir hale geldiği söylenirdi. Ancak Sultan Reşad'ın yanında ve etrafında bulunanlar bu şayiaları tekzip ile bunların Abdülhamid sarayınca uydurulduğunu iddia ederlerdi. Her halde saltanata geçtikten sonra Sultan Reşad'ın böyle bir iptilası görülmemiştir.⁹⁹

Sultan Reşad'a müntesip olanlar onun ağzına işret koymadığını bile söylerlerdi. Sultan Reşad ilaç için bile olsa haramdır diye şarap içmezdi. Sultan Reşad'ın, Abdülhamid zamanında bu içkiye iptila şöhretinin ne yüzden şayi olduğunu İstabl-ı Âmire müdürü Miralay Şeref Bey bana şöyle nakleylemiştir diyen Süleyman Kani Bey'in yazdıklarına göre: ‘ ‘ Sarayda veliaht ‘Büyük Efendi ‘diye yadedilirdi. Şehzade Kemaleddin Efendi veliaht ile bir dairede otururdu. Reşad Efendi ne kadar halim, selim, sesi sedası çıkmaz idiyse Kemaleddin Efendi aksine o kadar azameti sever ve patırtıcı idi. Dairede kendisine (Büyük Efendi) dedirtirdi, konyağa da pek müptela idi. Yalnız akşamları değil, gündüzleri de durmayıp içerdi. Öteki, beriki: büyük Efendi, şöyle içti, böyle yaptı, diye dairede söyleşirlerdi. Daireye misafirlğe gelenler de büyük efendi tabirini işitince sormaya hiç lüzum görmezler, Kemaleddin Efendi'nin yaptıklarını Reşad Efendi'ye mal ederlerdi. ‘ ‘¹⁰⁰

Veliaht iken Reşad Efendi diğer şehzadelerle ve kız kardeşleri sultanlarla görüşemezdi. Yalnız bir defa bir bayramda tebrikât esnasında veliaht ile şehzade Kemaleddin Efendi'nin kız kardeşleri Seniye ve Mediha sultanları Yıldız sarayında görmelerine Abdülhamid tarafından müsaade edilmişti. Sultan Reşad sarayda emektarlara karşı gençliğinden beri samimi bir merbutiyet hissederdi. Büyük biraderi Abdülhamid'de böyle duygular hiç de kuvvetli değildi. Abdülhamid, İkinci Sultan Mahmut zamanından kalıp babasına, amcasına hizmet etmiş olan emektarlardan Hüseyin Bey'i H. 1296 'da Bursa'ya nefyeylemişti. O zaman veliaht olan Reşad Efendi böyle bir emektarı teselli etmeği insaniyetperverlik muktezasından görmüş ve Hüseyin Bey'e bir mektup göndermişti.¹⁰¹

⁹⁹ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul. s. 33.

¹⁰⁰ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), s. 34.

¹⁰¹ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), s. 35.

II. Abdülhamid, Mevlevî tarikatına bağlı olan veliaht Reşad Efendi'nin Konya'daki Çelebi Efendi ile münasebetlerinden endişeli idi. Ferit Paşa, Çelebi'nin hareketlerini devamlı olarak saraya bildirmiştir. Bir aralık Konya'yı ziyaret eden Alman elçisinin itimadını kazanıp onun tarafından padişaha methedilip, saray mensuplarından İzzed Paşa'nın da arkadaşlığını kazanmış olduğu için saraya davet edilerek ve kendisinden sadakat senedi alınarak sadaret makamına getirildi. (25 Ocak 1903) Ferit Paşa beş yıl sadrazamlıkta kalmaya muvaffak oldu.¹⁰²

Daha öncesinde de bahsettiğimiz gibi Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte, Dolmabahçe Sarayı'nın veliahtlık dairesinde ikamete mecbur bırakılan ve zaman zaman Zincirlikuyu'da yer alan Balmumcu çiftliğine gitmek dışında başkaca bir faaliyeti olmayan Veliaht Mehmed Reşad'ın gerek bu veliahtlık gerekse şehzadelik yıllarına ait bilgileri, yine o dönem içinde bir şekilde kendisi ile irtibat kurmuş yada irtibat kuran kişilerden öğrenen önemli şahsiyetlerden alıyoruz. Bunlardan ilk akla gelecek isim her ne kadar bu durumunda muhatabı olan Sultan Abdülhamid olsa da onun hakkında kaleme alınan ve anılarını yazdığı iddia edilen hatıratlarının, bilimsel açıdan şüpheli olması, bizler için güvenilir birer kaynak olmalarına engel teşkil etmektedir.

Bu konuda güvenilir bir hatırat olması bakımından Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları isimli kitapta verdiği bilgilere bir bakalım. Tahsin Paşa 1894 yılından 1908 Ağustos ayına kadar Sultan Abdülhamid'in Mabeyn Başkatipliğini (Özel Kalem Müdürü) yapmış, Türk tarihinin hakkında en çok konuşulan padişahlarından birinin en yakınında bulunmuş önemli bir zattır. İşte bu kitap, Tahsin Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile son bulan on dört senelik vazifesi sırasındaki gözlemlerinden oluşmaktadır:

“Sultan Hamid, küçük biraderi Reşad Efendi'den pek hoşlanmazdı. Bana anlattığı hatıralar arasında şunlar vardı:

Sultan Hamid'in iyi talim görmüş bir kanaryası varmış. Bir gün Reşad Efendi büyük biraderi Abdülhamid Efendi'nin ziyaretine gelmiş. Kanaryayı salona getirmişler; kuş Reşad Efendi'nin müsadif-i nazarı olunca birdenbire yere düşmüş ve ölmüş. Sultan Hamid'in ata çok merakı vardı. Ahırında çok güzel, çok cins atlar beslerdi. Bir gün

¹⁰² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, s.300.

gene Reşad Efendi kendisini ziyarete geldiğinde birlikte ahıra gitmişler. İçlerinde tek arabaya koşulan, fevkalâde güzel ve kıymetli bir atı biraderine göstermiş; o günün akşamı bu at da birdenbire ölüvermiş... Sultan Hamid'in kızı her ne zaman amcası Reşad Efendi'yi ziyarete gitse hastalanırmış, o derecede ki nihayet validesi bundan teşeüm ederek kızını oraya göndermez olmuş.

Sultan Hamid bana bu hatıralarını padişahlığı zamanında anlattığından acaba hakikaten bunlara inanarak samimiyetle mi söylerdi, yoksa Reşad Efendi'yi gayet sıkı bir tarassut altında bulundurduğu ve ahvalinden daima şüpheli olduğu için bunun tesiri ile mi öyle bir lisan kullanırdı. Bunu anlamak bence kabil olmamıştır. Yalnız şurası var ki Reşad Efendi'ye karşı takip ettiği siyaset dolayısı ile onun ahvali hakkında hüsn-ü nazarı yoktu ve bunu haklı gösterecek beyanatta bulunma fırsatını kaçırmazdı.

Aynı durumlardan bahisle Süleyman Kani Bey'de benzer durumlardan söz etmektedir:

Yıldız sarayında Reşad Efendi'nin nazarı isabeti ile hoş görülmezdi. Bizzat Abdülhamid bundan çok şikâyet ederdi. Abdülhamid bir defa Paris elçisi Münir Paşa'ya Reşad Efendi'den bahsederken şu sözleri söylemişti: ‘Reşad Efendi biraderimiz hılkaten fena bir adam değildir. Lakin gözlerinde, bakışında, hasılı kendisinde bir uğursuzluk vardır. Prensliğimizde Sultan Murad ve sair kardeşlerimiz hep birbirimizle görüşürdük, amma Reşad Efendi dairelerimize ve köşklerimize gelecek diye kasvet çekerdik. Çünkü o bir kimseyi veya canlı mahluku, mesela bir atı veya bir kuşu görüp beğenecek olursa o insan ve hayvan ya ağır bir hastalığa uğrar yahut ölürdü. Eşyadan hoşuna gidenlerde mutlaka kırılır, bozulur, dökülür, zayi olurdu. Pek beğendiği ağaçlar, meyveler, çiçekler kururdu. Dairelerimizin halkı birbirine girerdi, aralarında kavgalar çıkardı. Hasılı ayak bastığı yerlerde fenalık olmasın olmazdı.¹⁰³

Bir gün yine Reşad Efendi'den bahsederken: Birader, görünüşü pek sever. Etrafindakilerin kendisini müttaki ve mütedeyyin tanıdıklarını isterdi. Bu maksatla her sabah Dolmabahçe'deki dairesinde iç bahçeye nazır penceresi önüne oturur ve elinde dışardan görülecek surette delâil kitabını tutarak okurdu. Sabahları hizmete giren hademenin kendisini bu halde görmelerini arzu ederdi. Bundan maksat halk arasında kendisinin ibadet ve takva ile meşgul olduğunu inşa ettirmektir. Demişti

¹⁰³ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul. s. 31

Sultan Hamid, Reşad Efendi'nin harem dairesinden hariçte evlendirdiği cariyelere baltacıları vasıtasıyla ayda ikişer mecdiye para gönderdiğini söyler ve: "Reşad Efendi bu sayede halk ile temas ve rabita teşkili mümkün olur zehabında bulunuyor." Derdi. Reşad Efendi'yi ve onun dairesi muamelatını tarassut ettirmeye memur olan Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bazı kimselerin türlü türlü kıyafetlere girerek veya mektup göndererek Reşad Efendi ile münasebette bulunduklarını iddia eder dururdu.¹⁰⁴

Ben o vakit Hasan Paşa'nın bu beyanatını uydurma şeyler telakki ederdim. Bunca takyidat arasında ve birçok mehaliki göze alarak bir kimsenin Reşad Efendi ile münasebette bulunabileceğine ihtimal vermezdim. Bilâhere muttali olduğum bir mesele Hasan Paşa'nın beyanâtı sıhate mukarin olduğunu anlattı. İnkılâptan sonra merkez kumandanlığı dairesinde bulunurken oda arkadaşlarından Reşit Paşa'ya gelir gider bir zat vardı. Bu zat benimle de görüşmek istemiş; Reşit Paşa vesatet etti, görüştük. Arif Bey isminde bir gençti. Vaktiyle Mekteb-i Harbiye'de talebe iken bir jurnal üzerine Trablusgarb'e nefy olunmuş, oradan bir yolunu bularak Avrupa'ya firar etmiş, ilân-ı hürriyetten ve aff-i umumiden bi'l-istifade İstanbul'a dönmüş. Merkez kumandanlığında bulunduğum müddetçe ara sıra Reşit Paşa'yı ziyarete geldiğinde benimle de görüşürdü.

Bir gün söz arasında bahsi maziye intikal ettirerek:

"Reşad Efendi dairesiyle de münasebetiniz var mı idi? Dedim. Şu cevabı verdi:

Reşad Efendi ile bizzat görüşmedim, fakat sık sık muhabere ederdim. "

Bu da gösteriyordu ki Reşad Efendi hariçle muhabere ve münasebet tesisinden ve taraftar peyda ederek maksadına vusul için sarf-ı mesaiden hâli kalmazdı.¹⁰⁵

Bir sabah huzura kabul olunduğum zaman o gece Reşad Efendi'nin ziyade hastalanmış olduğu kendisine haber verildiğini ve hastalığın mühim olduğunu söyledi ve bundan haberim olup olmadığını sordu. Haberim yoktu, adem-i malumat beyan ettim. Sultan Hamid, Reşad Efendi'nin bu hastalığını hikâye ederken gözlerinden yaş gelmişti. O müthiş takyit ile bu gözyaşlarını telif etmek hayli güçtür. Sultan Hamid'in biraderinin hastalığından çok müteessir olduğunu ve başmüsaahibi Dolmabahçe'ye göndererek

¹⁰⁴ Tahsin Paşa, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, Haz. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2008, Ankara. s. 241-242.

¹⁰⁵ Tahsin Paşa, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, s. 243.

Reşad Efendi'nin tedavisine pek dikkat ve itina edilmesi için doktoru Rıza Paşa'ya sıkı emirler verdiğini hikâye etti.

Şurası muhakkak ki başkitabette devam eden on dört buçuk senelik memuriyetim müddetince Reşad Efendi'nin bir defa olsun Yıldız'a geldiğini görmüş ve işitmiş değildim. Sultan Hamid, Reşad Efendi'nin saraya gidip gelirse bendegân ile te'mas edeceğini düşünerek bunda mahzurlar mülâhaza ederdi. Reşad Efendi'nin Sultan Hamid ile münasebatına başmabeyinci Hacı Ali Paşa tavassut ederdi. Reşad Efendi'nin Maslak' ta güzel bir köşkü ve vâsi bahçeleri vardı; arada sırada tenezzüh için buraya gelir, bir müddet istirahat ettikten sonra yine Dolmabahçe'ye avdet ederdi. Bu gidiş gelişlerde halk ile temas etmemesine pek itina olunurdu. Beşiktaş zabıtasının en mühim vazifelerinden biri bu idi. Nitekim Fehim Paşa'nın vesile-i ikbali ve en yüksek memba-ı istifadesi de bu olmuştu.

Sultan Hamid bir münasebetle bahis arasında 'bilmem ki Reşad Efendi'den ne beklerlerdi? ' demişti. Kezalik diğer bir münasebetle Vahdeddin için Reşad Efendi'den daha muktedir ve dirayetli demişti. Sultan Hamid'in bir taraftan Reşad Efendi'yi çürütmeğe ve diğer taraftan Vahdeddin Efendi'yi ondan yüksek göstermeye matuf olan bu sözleri, olsa olsa enzar-ı dikkati Reşad Efendi'ye initaftan çevirmek maksadına hamledilebilir. Fi'l-hakika Reşad Efendi'nin ne şahsı, ne dairesi, ne mensubin ve mukarrebini mevzu-u bahsolmaması ve adeta Dolmabahçe'nin bu dairesi külliye unutulmuş olması Sultan Hamid için matlup ve mültezem idi.

Yine bir Hırka-ı Saadet alayı günü idi. Sultan Hamid karadan Topkapı'ya gidiyordu. Arabası Dolmabahçe sarayı önüne gelince atlardan birinin ayağı tökezledi ve araba birkaç saniye tevakkuf etti. Bu tevakkuf olunan mahal tam Reşad Efendi dairesi önüne müsadıftı. Arabanın Reşad Efendi dairesi hizasında durması Hünnkar'ın vehmine dokunmuştu.¹⁰⁶

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi bir tarihte Viyana'dan gayet zarıf bir avize sipariş ve celbetmişti. Avizenin konşimentosu Reşad Efendi isminde bir komisyoncunun namına tanzim ve avize bu nama irsal olunmuştu. Veliaht Reşad Efendi'ye münasebeti olmak şöyle dursun onun adaşı olmak dahi caiz olmadığından Reşad adlıların Neşed diye

¹⁰⁶ Tahsin Paşa, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, s. 244-245.

çağırılıp hatta o suretle imza attıkları ve Sultan Murad'ı hatırlatmamak için Murad adlılara Mir'ad denildiği o devri idrak etmiş olanların malumudur. Şeyhülislam Efendi'ye ait olan avizenin "Reşad" isminde bir komisyoncu namına vürud ettiğini gören işgüzar gümrük memurlarından biri derhal bir jurnal yazarak Veliaht Reşad Efendi'nin Viyana'dan bir avize mubayaa ve celb ederek Şeyhülislam Efendi'ye hediye ettiğini arz etmişti. Bu ihbarı takip eden Cuma günü zat-ı şahane camide bermutat Şeyhülislam Efendi ile görüştüğü sırada ale'l-ıtlak avizelerden bahis açar. Bilâhare tamik-i tahkikat olunarak jurnal sahibinin ihbarı yalan olduğu ve avizenin Reşad isminde bir komisyoncu marifetiyle getirildiği anlaşılmış ve ilk telaş zail olmuştur. ¹⁰⁷

2. VELİAHT MEHMED REŞAD HAKKINDA VERİLEN JURNALLER

Veliaht Mehmed Reşad ile ilgili bu yıllardaki malumatın azlığından bahsetmiştik. Resmi kaynak olması açısından hakkında yazılan ve günümüze az sayıda ulaşan jurnaller bizim için kıymetli birer belgedir.

1909 yılında, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilişini takiben Yıldız Sarayı, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın emri ile tasfiye edilmiş; bu arada Yıldız evrakı da Harbiye Nezâreti'ne (Bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binası) getirilmiştir. Bu malzeme, Âyandan Ali Galip Bey'in başkanlığında teşkil olunan "Tedkîk-i Evrak Komisyonu" tarafından incelenmiş; kitaplarla albüm ve jurnaller ayrıldıktan sonra geriye kalan resmî ve hususî evrak Hazine-i Evrak'a (Bâb-ı Âlî'ye) gönderilmiştir. Kitap ve albümler, devrin Maârif-i Umumiye Nezâreti'ne verilmiştir. Bunlar hâlen İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde bulunmaktadır. Jurnallerin hemen hemen tamamı, teşkil olunan komisyonca yakılarak imha olunmuştur. Bunlardan pek az bir kısmı bugün Yıldız Tasnifi arasında görülmektedir.¹⁰⁸

Görüldüğü üzere bizim çalışmamız için de çok fazla önem arz eden jurnal belgeleri, daha Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra, kurulan bir komisyon tarafından yakılarak imha edilmiştir. Elbette ki o gün için, bu belgeler, devlet için zarar teşkil edeceği düşünülerek yapılmış bir uygulamadır diyebiliriz. Hem de her ne kadar saray evrakı olsa da bu belgeler, gayr-i resmi bir özellik taşımaktadır. Bu gibi sebepler

¹⁰⁷ Tahsin Paşa, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, s. 286.

¹⁰⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın: 108, İstanbul, 2010, S.229.

neticesinde bugün çok sınırlı sayıda elimize geçen, bu jurnallerden ilki 11 Nisan 1879 tarihine ait bir belge olup, Mehmed Reşad'ın tahta çıkması için çalışan Berberbaşı İsmail Bey hakkında İbrahim Efendi'nin ifadesidir. Tabii yukarıda bahsettiğimiz jurnallerin yakılması hadisesinden, daha öncesinde Veliaht Mehmed Reşad hakkında bir jurnal var mıydı, tam olarak bilemiyoruz. Ancak jurnallerin yazıldığı Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılından itibaren üç yıllık zaman diliminde yaklaşık 200 adet jurnal belgesi bugüne ulaşmış bulunmaktadır. Eğer imha aşamasında özel bir ayıklama yapılmadıysa mesala, Veliaht Mehmed Reşad ile ilgili olanlar özellikle yok edilmediyse bugün için ulaşabildiğimiz en eski jurnal budur. Ve ifadesi aynen şu şekildedir:

‘‘ İbrahim Efendi'nin kendiliğinden ifadesi

Geçen bir gün akşamüzeri At pazarında Mahmud Efendinin kahvesinin önünde oturmakta iken, bir uzun boylu, kumral bıyıklı, yakışıklı birisi kır atına binerek mezbur kahvenin önüne gelerek atdan indi. Hoca Arab Hacı Mehmed dahi idarem olan bakkalın önünde idi. ? o dediğim adamla beraber At pazarının ortasından gittiler. Arası bir saat geçerek o adam atına binerek gitti. Bir de Hacı Mehmedden kimdir bu diye sual etdim. Sultan Murad'ın berberbaşı idi. Şimdi Reşad Efendi'nin berberbaşı ismi İsmail Bey olduğunu, Reşad Efendi Hazretlerinin tahta çıkması için çalışıyor. Bana tevkil için gelen de ve benim oraya gideceğim, yarına dek söyledi. Arasından iki hafta kadar mürur eyledi. Yine katımda At pazarının üzerinde esircilerin kahvesinin önünde ikisini yani Hacı Mehmed ile o zâtı gördüm. Ve meğer o Arab Hacı Mehmed müşarünileyh Reşad Efendi Hazretlerinden yakın vakitte tahta çıkmak noktasında rıza olmuyor musun deyu söyledi. Bende acaba o rıza olmayan kimdir deyu sordum. Mütercim Mehmed Paşadır....

Fi 18 Rebiül Ahir sene 96’’¹⁰⁹

Bu ifade neye istinaden alındı bunu tam olarak bilemiyoruz. İfadeyi veren İbrahim Efendi'nin kim olduğu hakkında da kesin bilgilerimiz bulunmamaktadır. Ancak berberbaşı İsmail Bey daha sonraki yıllarda Veliaht Mehmed Reşad'ın berberliğini de yapmış biridir. Ve bu tarihten sonra Veliaht Mehmed Reşad hakkında jurnallerin ortaya

¹⁰⁹ BOA. YPRK – KOM. 1. 74. 1. 1 Numaralı Belge.

çıkıldığını görmekteyiz. Bu da bize şunu gösteriyor ki, Sultan Abdülhamid kardeşi Veliaht Mehmed Reşad hakkında tedbirli davranmaya tahta çıkar çıkmaz başlamamış; ancak yaşanan birtakım olaylar ve özellikle Mayıs 1878 yılında gerçekleşen ve Çırağan Vakasıyla Ali Suavi'nin önceki padişah Sultan Murad'ı kaçırma girişimi bu konuda bir milat olmuştur. Zira ilk jurnallerinde bu tarihten sonraki dönemlerde verilmesi bu durumda en önemli delildir.

Verilen bu jurnaller birçoklarının da bildiği bir mesele idi. *Sultan Mehmed Reşad Han, veliaht iken her sabah, Beşiktaş Sarayı'ndaki dairesinden arabaya binerek çıkar, Zincirlikuyu'daki kendisine ayrılmış olan kasra giderler, akşama kadar orada oturarak dinlendikten sonra dönerlerdi. Saraydan çıkar çıkmaz şöyle alagarda, hayvanıyla bekleyen ve Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa tarafından tayin edilmiş olan gözetleme memuru da beygirine binerek uzaktan Efendi hazretlerinin arabasını takip eder, köşke vardığında, atını bir yere bırakarak köşkün etrafında gözetlemelerini yapar ve dönüşte dahi veliahdı takip ederek Beşiktaş'taki saraya yetişirdi. Saat kaçta Beşiktaş'tan hareket ve Zincirlikuyu'ya vardığını ve akşam dahi kaçta oradan ayrılıp Beşiktaş'a geldiğini yazıp yahut yazdırıp Paşa'ya, o da hemen Sultan Hamid'e takdim ederdi.*¹¹⁰

*Efendi hazretleri Zincirlikuyu'ya giderken köşkün civarındaki süvari karakolunun mutlaka önünden geçmeğe mecbur bulunduğundan, Efendi hazretlerinin varış ve ayrılış saatleri oradan dahi yazılarak, akşama Sultan Hamid'e arz olunurdu. Bu saraya da dışardan kimse giremez, sadece saray halkı Zincirlikuyu köşküne gider ve gezer, fakat dışarıyla görüşemezdi. Veliaht kendi kasrından başka kasırlara gitmeğe ve Beyoğlu ve Boğaziçi gezintilerine de gitmeğe izinli değildi. Veliaht şehzâdeleri, babaları derecesinde kayıtlara tâbi olmayıp, Beyoğlu'na ve Kağıthane gezintilerine gidebilirlerdi.*¹¹¹

Bu jurnallerden ikincisi 27 Mayıs 1879 (5 CemaziyelAhir 1296) yılına aittir ve aşağıdaki gibidir:

¹¹⁰ Ali Said, Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid'in Hayatı, Hazırlayan: Ahmet Nezih Galitekin, Nehir Yayınları, 1994, İstanbul. s.141.

¹¹¹ Ali Said, Saray Hatıraları,. s.142.

“ Devletlü Nehabetlü Reşad Efendi Hazretleri bugün yedi buçuk kararlarında Beşiktaş Saray-ı Hümayunundan hareket edib İhlamur caddesiyle Zincirlikuyu tarafına azimet etdiği ilan olunur ol bab da emir ve ferman efendimiz hazretlerindir.”

Fi 15 Mayıs sene 95 ¹¹²

Görüldüğü gibi Veliaht Mehmed Reşad, Beşiktaş'ta Dolmabahçe Sarayında ikamet etmekteydi. Daha önce kendisine Zincirlikuyu'da yer alan köşkün verildiğinden bahsetmiştik. Bu nedenle bazı günler bu köşküne gider ve vaktini burada geçirirdi. Belgedeki tarih ise Rumî takvimle olduğu için farklılık arz etmektedir. Bundan sonraki yakın tarihli jurnallerin çoğunluğu Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin takip edilmesi ve nerelere gittiği ile ilgili olmuştur. 13 Ağustos 1880 tarihli iki adet jurnal sırasıyla şunlardır:

“ Devletlü necabetlü Reşad Efendi hazretleri işbu mah-ı Ruminin otuz birinci nisyan-ı gün hiçbir tarafa teşrif buyurmadıkları arz olunur. Ferman hazret-i men lehül emrindir.”

Fi 6 Rumi-i Sani sene 97 ve fi 21 Muharrem sene 96 ¹¹³

“ Devletlü necabetlü Reşad Efendi hazretleri işbu Cuma günü saat beş raddelerinde Beşiktaş Sarayı Hümayunu'ndan faytona rakibân hareketle Dolmabahçe Camisiyle Fındıklı Camii şerifine azimet ve Cuma namazını badel-edâ hareket edib doğru makam-ı aliyyelerine saat nümayan altıya on dakika müruruna avdet etmiş olduğu arz olunur. Ol bab da emir ve ferman. “

Fi 7 Rumi-i Sani sene 97 ¹¹⁴

Yine aynı yılın Kasım ayına ait iki belgede de benzer şekilde bilgiler yer almaktadır:

“...bugün saat yedi buçukda Reşad Efendi Zincirlikuyu köşküne gidib akşamüzeri sarayına geldiği memurlarının jurnallerinden...”

28 Zilkade sene 1297 ¹¹⁵

¹¹² BOA. Y- PRK- AZJ 2. 87. 1. 1 Numaralı Belge.

¹¹³ BOA. Y – PRK – AZJ. 3. 93. 1. 1 Numaralı Belge.

¹¹⁴ BOA. Y – PRK – AZJ. 3. 93. 2. 1 Numaralı Belge.

“Bugün Reşad Efendinin bir mahale gitmediği Zincirlikuyu memurlarının jurnallerinden.”

*Fi 15 Kanun-ı Evvel sene 96*¹¹⁶

Mevcut jurnal belgelerine iki yıllık bir aradan sonra 29 Nisan 1882 tarihinde yeniden rastlanmaktadır. Jurnal memuru Mehmed Emin, Veliaht Mehmed Reşad Efendi ile Kemaleddin Efendi'nin ne yaptıklarını Mabeyn'e bildirmiştir.

“ Şehr-i hâl-i Ruminin on yedinci Cumartesi günü Reşad Efendi, Beşiktaş Sarayı Hümayunundan hiçbir mahale çıkmamıştır. Ve yevm-i mezkûrede bundan başka bir vukuat zuhur etmemiş olduğunu mabeyne işbu bir kıta takdim kılına ol bab da emir ve ferman hazret-i men lehül emrindir. ”

*Fi 17 Nisan sene 1298*¹¹⁷

Bu tarihten itibaren yine bir süre jurnal belgelerine rastlanmamaktadır. Yine tarihi olaylara da göz gezdirildiğinde Veliaht Mehmed Reşad'la ilgili bu dönem hakkında bir rivayet veya bir hikâyeye rastlanılmamaktadır. Bu üç dört yıllık süreçte Yıldız evrakı içinde yer alan Hazine-i Hassa'ya ait belgelerde Veliaht Mehmed Reşad'ın aldığı maaştan bahsedilmektedir. 12 Şubat 1883 tarihli belge şöyledir:

“ Taraf-ı Şahânedan ihsan buyurulagelen doksan sekiz senesi kanun-ı evvel tahsisât-ı mahsuben ber-vechi bâlâ üç yüz on lira-i Osmanî serkurena-yı huzuran şehriyariden Tahsin Bey yedinden ahz-ı hû eylediği mübin işbu muhaveresinde arz kılındı. ”

*Fi 31 Kanun-ı Sani sene 98*¹¹⁸

“ Ahz ve telakki olunan irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye imtisalen, devletlû nehabetlû Reşad ve Kemaleddin Efendiler hazretlerinin Hazine-i Celile-i Maliye'den mahsus olan maaşları için, dünkü gün Hazine-i Celile-i Maliye'ye azimet etmiş idim. ... ”

*Fi 14 Safer sene 1302 ve fi 17 Nisan sene 1301*¹¹⁹

¹¹⁵ BOA. Y – PRK – AZJ. 4. 6. 1. 1 Numaralı Belge.

¹¹⁶ BOA. Y – PRK – AZJ. 17. 42. 1. 1 Numaralı Belge.

¹¹⁷ BOA. Y – PRK – AZJ. 5. 31. 1. 1 Numaralı Belge.

¹¹⁸ BOA. Y – PRK – SGE. 1. 98. 1. 1 Numaralı Belge.

¹¹⁹ BOA. Y – PRK – HH. 15. 45. 1. 1 Numaralı Belge.

Görüldüğü üzere Veliaht Mehmed Reşad Efendi maaşını Hazine-i Hassadan almaktaydı. Bu konuda Sultan Abdülhamid'in uzun yıllar başkatipliğini yapan Tahsin Paşa'da benzer bilgiler vermektedir: ‘ ‘ *Hususi maaş alan vükela şunlardı: sadrazam, serasker, Bahriye nazırı Hasan Paşa, birinci ve ikinci fırka kumandanları, Hassa müşiri Rauf Paşa, Hariciye nazırı Tevfik Paşa, veliaht Reşad Efendi'nin de hususi maaşı vardı. Reşad Efendi'nin maaşı ayda bin lira idi, bilâhere bin beş yüz liraya çıkarıldı.* ’ ’¹²⁰

Yine bu maaş olayının hususi olarak Sultan Abdülhamid'in kendi gelirlerinden karşılanması durumu ile ilgili Tahsin Paşa'nın tespit ettiği ve hatıralarında yer verdiği bilgi ilginçtir:

*‘ ‘ Sultan Hamid'in kendisine mahsus olmak üzere şehri dokuz bin altın tahsisatı vardı; her ay iptidasında Hazine-i Hassa nazırı bizzat getirerek Sultan Hamid'e takdim ederdi. Bazı hususi atiyeler, hususi maaşlar ve harem dairesindeki masraflar bu dokuz bin liradan tesviye olunurdu. Veliaht Reşad Efendi'nin aylığını aldırarak için resmi dairelere adam göndermesini ve Reşad Efendi mensubîninin bu vesile ile öteye beriye gidip gelmelerini arzu etmediğinden Reşad Efendi'nin aylığını da bu dokuz bin lira içinden verirdi. ’ ’*¹²¹ Burada Sultan Abdülhamid'in, kardeşi Mehmed Reşad'ın alacağı maaş konusunda bu kadar hassasiyet göstermesinin sebebi olarak, bu tutumunun hem iyi niyetinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Hem de siyasi anlamdaki endişelerinde biri olarak da değerlendirebiliriz, fakat biz yine de işi muhakemesine girmeden hüsn-ü zanda bulunmayı tercih etmekteyiz.

Bu yıla ait yine ilginç bir belgede veliahd Mehmed Reşad'ın o günlerde yapılan bir müzayedeye katıldığı anlaşılmaktadır. Bu müzayedede de uhdesinde kalan Mushaf-ı Şerif ve padişah Sultan Abdülhamid'in resmini padişaha takdim etmek istediğinden bahisle:

‘ ‘ ... Mushaf-ı Şerif ile cennet-mekan efendimizin tasvir-i hümayun-u menafinin ve diğer tasvir-i hümayunlu mesaatlü badel-müzayedede arz ve takdimi irade ve ferman buyurulmuş olduğundan bit-tabî ol bab da kesb-i şeref ve hayat-ı cavidani olunduktan badel-müzayedede inkıta-ı rağbetle ahreten memlukanemde kaldıktan sonra ba-teşekkür vela fettahar-ı huzur-u lem'alınur cenab-ı hilafet-penahilerinden ref'i ve takdimini esvar kılındı. ‘ ‘ El-mabudu mâfide-i kelimullah’’ hükmünce mal değil canımıza bile

¹²⁰ Tahsin Paşa, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, s.99.

¹²¹ Tahsin Paşa, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, s.269.

adâ-yı alaka-ı adab-ı ubudiyenin asla muvaffak olmadığından dârinde mâyeimiz ve saadet-i abidânemiz bulunan hakk-ı inzâr hayusât-ı neşâd-ı perveran hazret-i şahânelerinin reca ve istirhamı ile iktiza olunur. Ol bab da ve her halde emir ve ferman ve lütuf ve ihsan bi-pâyân velinimet-i bi-imtinan padişahımız efendimiz hazretlerindir. ‘’?

(Mühür) Mehmed Reşad¹²²

Bu belge ilginç birkaç hususu içerisinde barındırmaktadır. Şöyle ki belge üzerinde aslında hiçbir tarih yer almamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin dijital ortamda sunduğu sınıflandırmada bu belge için miladi 1880 yılı tarihlendirmesi yapılmıştır. Ne amaçla bu tarih verildiğini bilemiyoruz. İsim bölümünde ise Mehmed Reşad’ın mührü yer almaktadır. İşte bu mühür üzerinde yazılı olan, hicri yıl olması muhtemel 1276 tarihi yer almaktadır. Bu tarihte miladi karşılığı 1859 yılına karşılık gelmektedir. Aslında bu belgeyi ilginç kılanda bu mührün yer almasıdır. Üzerinde başka hiçbir resmî ibarenin olması da belge ile ilgili şüphelerimizi artırmaktadır.

Daha önce Mehmed Reşad hakkında verilen jurnallerden bahsetmiştik. Bu jurnaller Eylül 1885 yılında yeniden başlamaktadır. Yine Zincirlikuyu’daki ikametgahına gidip Beşiktaş Sarayı’na dönmesi hakkında bilgi vermektedir:

‘’ Devletlü nehabetlü Reşad Efendi Hazretleri işbu Pazar günü saat yediyi çeyrek mürurunda Beşiktaş Sarayı Hümayunundan hareketle İhlamur Caddesiyle doğruca Zincirlikuyu da kâin kasr-ı âlilerine azimet-i vesait on ikiye on dakika kalana kadar badel-aram hareketle cadde-i mezkûr ile makam-ı âlilerine saat nihayet yarım beş dakika kalarak avdet ve muvassalat buyurmak hususunu maruzdur ferman hazret-i men lehül emrindir. ‘’

*Fi 25 Ağustos sene 1301*¹²³

19 Mayıs 1886 tarihli bir başka jurnalde biraz daha detaylı olarak bilgi vermektedir:

‘’Ferman-ı hümayun cenab-ı mülükâneleri üzere bugün Reşad Efendi’nin Validebağı tarikiyle Koşuyolu caddesinden Cedid Paşa’ya varmaksızın sol cihete sapan bir

¹²² BOA. Y – PRK – AZJ. 8. 44. 1. 1 Numaralı Belge.

¹²³ BOA. Y – PRK – AZJ. 10. 63. 1. 1 Numaralı Belge.

tarikden köşküne muvassalat ederek ve köşkte üç çeyrekden ziyade oturmayarak saat ona yirmi dakika olduğu halde yine o tarikle köşkten avdet ettiği şimdilik hasıl edebildiğim malumatdan anlaşılmış ve vaktin adem-i müsaadesi cihetle müşarünileyh esna-yı azimet ve avdetinde bir kimseyle mülakat edib etmediği ve diğer mahale uğrayıp uğramadığı hakkında henüz malumat alınmadığından emir ve fermana şevketlü kudretlü azametlü padişahımız efendimiz hazretleri mükerrerdur. Fi 19 Şaban sene 1303''

Kulları İsmed ¹²⁴

Bundan hemen bir gün sonrası tarihli bir başka jurnalde şimdiye kadar verilen bilgilerden daha farklıdır. İlk defa olarak Mehmed Reşad'ın diğer seyirlerinden farklı bir yere gittiği görülmektedir. Deniz yoluyla Anadolu Yakasına giden Mehmed Reşad, Validebağ taraflarına gittikten sonra tekrar Haydarpaşa tarafına gelerek Dolmabahçe tarafına geçmiştir. Yaklaşık altı saat kadar süren bu yolculuğu esnasında kimlerin yanına gittiği konusunda detaylı bilgi verilmemiştir.

Belgede ismi geçen Sebil deresi Tophanelioğlu mevkii bugün de aynı yerde olan tarihi Adile Kasrının olduğu yerdir. Bu kasır 1845'te evlenen Adile Sultan'a 1863 tarihlerinde yazlık saray olarak tahsis edilmiştir. Uzun yıllar bu kasırda ikamet eden Adile Sultan'ın 1899 yılında ölmesi üzerine bina bir müddet boş kalmış, daha sonra Sultan Mehmed Reşad'ın ikinci kadını Dürrüalemler Kadın'a hava değişimi için verilmiştir. ¹²⁵

Valide Bağ Kasrı olarak da anılan Adile Sultan Kasrı, bahsettiğimiz 1886 tarihi itibariyle henüz Adile Sultanın ikametinde bulunmaktaydı. Dürr-i alem Kadınefendiyle de o zaman için evli olan Veliaht Mehmed Reşad'ın Validebağ Köşküne hangi amaçla geldiği meçhuldür. Jurnal belgesi aşağıdaki gibidir:

''Devletlü nehabetlü Reşad Efendi Hazretleri işbu mâ-pazartesi günü saat dört buçuk raddelerinde Beşiktaş Sarayı hümayunundan üç çifte kayıkla hareketle Üsküdar iskelesine çıkıp arabasına rakibân çarşı içi Sebil deresi Tophanelioğlu tarikleriyle Haydarpaşa'da kâin vesaitlerine azimet-i müteakiben ağaları dahi arabasıyla gelerek ve saat on buçuk raddelerine kadar badel-aram hareketle cadde-i mezkûr ile iskele-i

¹²⁴ BOA. Y – PRK – AZJ. 11. 40. 1. 1 Numaralı Belge.

¹²⁵ Mahmut Gürkan, Prevariantumdan Devlet Hastanesine: Validebağ Öğretmenler Hastanesi Tarihçesi, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, cilt 1, Editör: Süleyman Faruk Göncüoğlu, Üsküdar Belediyesi, 2012, İstanbul, s. 22.

mezkûra bilâ-varid ve ? rakibân makam-ı âlilerine saat-i nihayet on bir buçuk raddelerinde avdet buyurdıkları maruzdur ferman. ‘‘

Fi 20 Şaban sene 1303 ve 12 Mayıs sene 1302¹²⁶

O günlerde Beşiktaş'taki Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamını devam ettiren Veliaht Mehmed Reşad hakkında hiç kimsenin doğru düzgün bilgisi yoktu. Ancak yine aynı tarihlere ait arşiv belgeleri arasında Yıldız evrakı içinde yer alan bir belge, onun hakkında dış dünyanın ne kadar alakadar olduğunu ortaya koymaktadır. Cenevre'de basılacak olan Umumi Tarih isimli bir eser için, her milletten, 19. Asırda yaşayan veya vefat etmiş olan önemli şahsiyetlerinden malumat ve fotoğraf istenmektedir. Bu amaçla Veliaht Mehmed Reşad Efendi'den de aynı şeylerin istendiği Başkitabet dairesine bildirilmiştir:

‘‘Her milletin on dokuzuncu asra mensub olup gerek ber-hayat olan, gerek vefat eden ricalin Tarih-i Umumî zikri lazım gelen hizâmat ve eser ve müessesâtın tafsilâtı ile bu babda ağsâr-ı sâlifeye müteallik malumatı müthiş olup mâmul-u muhtelif-i erbâb kalemi taraflarından tahrir olundukda ve tarih-i umumî idaresi canibinden neşr edilmekde olan me’sur kitab.

Cenevre fi 20 Kanun-ı Evvel sene 88

Malumât-ı lâzime âkisiyle bir kati’ fotoğrafyanın irsali hakkında idare tarafında vuku bulan taleb devletlû nehabetlû Mehmed Reşad Efendi hazretlerine tâkyid olunur. Müşarünileyh namına yazılan makalenin mükemmeliyeti için bunlara lüzum olduğu beyanıyla arz-ı tâzimat kılındı. ‘‘¹²⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başında Sultan Abdülhamid bulunuyordu. Ve böyle bir çalışma için önemi açısından, Sultan Abdülhamid'in öne çıkması gerekirken, Avrupalılar tarafından sanki bir kasıt varmış gibi, ya da çok merak etmiş olmaları muhtemel, Veliaht Mehmed Reşad hakkında bilgi istemeleri siyasi açıdan ilginç bir durum oluşturmaktadır.

¹²⁶ BOA. Y – PRK – AZJ. 11. 42. 1. 1 Numaralı Belge.

¹²⁷ BOA. Y – PRK – BŞK. 14. 68. 1. 1 Numaralı Belge.

Daha önceki yıllarda sürekli olarak Veliaht Mehmed Reşad'ın tahta çıkacağı yönünde bir hayli söylentiler olmuş ve ilk defa olarak bu hususta söylentilerle ilgili dönemin dış basınına yansıyan birtakım haberler çıkmaya başlamıştı. İngiltere'de yayın yapmakta olan Morning Post gazetesi bu konuyla ilgili Veliaht Mehmed Reşad Efendiyi tahta oturtmak için Dersaadet'te gizli bir cemiyet oluştuğuna dair bir haber yayınlamış, hemen harekete geçen Osmanlı Hükümeti bu haberi tekzip edilmesini istemişti. Bunun üzerine gazete bir tekzip yayınlamıştı. 22 Nisan sene 1889 tarihli Morning Post gazetesindeki tekzip nâmenin tercümesidir:

“ *Memalik-i Osmaniye’de Cemiyet-i Fesâdiye Şaiyâtı* ”

“ *Dersaadet muhabirimizden fi 20 Nisan sene 1889* ”

*Veliahd Mehmed Reşad Efendi’yi taht-ı padişahiye ihdâs etmek niyetiyle dersaadetde bir cemiyet-i hafiye keşf olunduğu ve binâ-en aleyh mevcud olan fotoğrafçı dükkanlarında şehzâdenin resmi aratdırılmış olduğuna dair Londra gazetelerinden bu meyanda ahiren bir telgraf neşredildiğinden ..Viyana gazetesinin vermiş olduğu havadis dahi külliyyen bi-asıl ve esastır. Hal bu merkezde iken o misillü Avrupa matbuatı sütunlarında çakeri kabul olmuş şayan-ı hayretidir. ...*¹²⁸

Yine aynı olayla ilgili Yıldız hususi evrakı arasında yer alan bir belgede Dışişleri Bakanlığına ait bir yazışmada bu haberin tekzip ettirildiği bilgisi verilmektedir. Ayrıca Londra’daki başka gazetelerde de benzer haberlerin yer aldığı ve bundan dolayı Avrupa’daki diğer gazetelerinde bu haberi yazdıklarının bilgisi verilmektedir:

“ *Ahiran Londra gazetelerinin bir tarafından neşir olunub, sair bazı Avrupa gazetelerince nakil ve derç etdirilmiş olan tanzim ve irsal kılınmış olan makalenin Morning Post gazetesine derç etdirilmiş ve gazetenin icmalinde dahi bend-i mezkûrdan bahs olunmuş olduğunu ve mezkûr gazete parçasının gönderildiği ifadesini şâmil Londra sefaret-i seniyyesinden 22 Nisan sene 89 tarihli tahrirât ile telgrafnamenin tercümeleri manzur-ı âli buyurulmak üzere Hariciye Nezareti Celilesinde tezkiresiyle muin takdim kılınmıştır efendim* ”

*Fi 29 Nisan sene 1305*¹²⁹

¹²⁸ BOA. Y – PRK – TKM. 14. 61. 1. 1 Numaralı Belge.

¹²⁹ BOA. Y – A – HUS. 225. 29. 2. 1 Numaralı Belge.

Bu hadiselerin gerçekliği ile ilgili olarak yapılacak yorumlar, o günkü Avrupa gazetelerinin amaçlarından nasibini alacaktır. Veliâht Mehmed Reşad hakkında bu türlü haberlerin ve şaiyaların ortaya atılması ve özellikle Avrupa basını ve devletleri nezdinde hem Osmanlı Devleti hem de Sultan Abdülhamid aleyhinde yürüttükleri siyasi ve propaganda çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Aslında bir iç mesele olan Osmanlı Devleti ve hanedanının başında kimin olacağı meselesi; Veliâht Mehmed Reşadın otuz üç yıllık veliahtlığı sürecinde içerde ve dışarda Osmanlı Devleti'ni yıpratmak isteyenler tarafın sürekli kullanılan bir araç olmuştur.

Bu tarihten sonraki jurnallerde bir artış görülmektedir. 22 Temmuz 1888 tarihli jurnal Veliâht Mehmed Reşad'ın, saat dört gibi Zincirlikuyu taraflarına gittiği ve gece saatlerine doğrudan Dolmabahçe Sarayı'na döndüğü bildirilmektedir. Ancak bu jurnallerden de anlaşıldığı üzere onun bu gidiş gelişlerinde, çok detaylı malumatlar verilmediği görülmektedir. Öyle ki bu ziyaretlerde ne yaptığı kimlerle görüştüğü bilinmemektedir. Bu çiftliğe yapmış olduğu ziyaretlerin büyük çoğunluğu akşam saatlerinde olmaktadır. Bu tercihin iki sebebi olabilir. Birincisi, güvenlik ve zabtiye tarafından alınmış bir karar olabilir ki onun halk ile çok fazla münasebette olmasını engellemek amacı ile düşünülmüş olabilir. Ancak bu yönde bir telkin ve bilgiye jurnallerde rastlanmamıştır. İkincisi ise Veliâht Mehmed Reşad'ın kendi tercihi olabilir. Bu durumda da akşam saatlerinde bu gezileri yapmasının ardında bir art niyet taşıma ihtimali olabilir. Bu ihtimalin olması daha fazladır.

‘‘Bugün saat dört kararlarında Zincirlikuyu taraflarına giden ber-mutâd-ı avaza oralardan küşat ve güzâr ederek Reşad Efendi hazretleri saat beşe çeyrek kalarak Yıldız tarikiyle evrada gelmiş arka sırası iki atlı ve bir arabada müşarünileyh hademeleri olduğunu görünmek ve müşarünileyhin kasrında haricden hiçbir kimsesi gelmemiş. Saat on biri yirmi dakika geçerek Şişli tarikiyle avdet olduğu arz olunur.’’

*Fi 10 Temmuz sene 1304*¹³⁰

¹³⁰ BOA. Y – PRK – AZJ. 13. 39. 1. 1 Numaralı Belge.

14 Eylül 1888 tarihli jurnal belgesi şöyledir:

“ Bugün saat üç kararlarında Zincirlikuyu tarafına giden Reşad Efendi hazretleri saat beş buçuk raddelerinde Şişli tarikiyle evrada gelmiş arka sırası müşarünileyh üç bekleri bulunub ve bir mikdar akdemce bir kıymedâr-ı arabası gelmiş ise de haricden kimsesi görünmemiş. Saat on biri yirmi dakika geçerek yine tarik-i mezkûrdan avdet olunduğu arz olunur. ”

*Fi 2 Eylül 1304*¹³¹

Yine bu Zincirlikuyu ziyaretinde de hemen hemen aynı saatlerde Dolmabahçe Sarayından çıkmış yine aynı saatlerde dönüş yapmıştır. Yaklaşık beş altı saat süresince Zincirlikuyu'daki Balmumcu Çiftliğinde bulunmuştur.

Yine 17 Eylül 1888 tarihinde ve o günlere ait birkaç günü sırasıyla verilen jurnaller şunlardır:

“ Bugün saat üç kararlarında Zincirlikuyu taraflarına gitmeden ber-mutâd-ı avaza oralardan küşat ve güzâr ederek Reşad Efendi hazretleri saat beşi yirmi raddelerinde Şişli tarikiyle evrada gelmiş arka sırası müşarünileyh iki yanları süvari bulunarak ve muvaziden büyük mahdumu gelmiş ve bir de kıymedâr arabası ve araba-ı derununda müşarünileyhi iki hademeleri bulunmuş ise de hariçden kimsesi görünmemiştir. Ve saat on yedi buçukda yine tarik-i mezbûrdan avdet eylediği maruzdur. ”

*Fi 4 Eylül sene 1304*¹³²

Bu jurnalde de benzer bilgiler verilmesine rağmen saatlerle ilgili bir karışık bilgi söz konusudur. Öyle ki; ilk olarak saat beş civarında derken, son olarak verdiği saat bilgisinde saat on yedi demektedir. Muhtemelen ikisinde de aynı saat diliminden bahsetmektedir.

“ Şehr-i hâl-i Ruminin dördüncü Pazar günü, Reşad Efendi saat beşe yirmi kalarak paytona rakibân Beşiktaş Sarayı hümayunundan çıkıp iki süvari-i mutiyle azimetlerden Valide çeşmesinden Maçka, Nişantaşı ve Şişli tarikiyle saat beş buçuğa beş kalarak

¹³¹ BOA. Y – PRK – AZJ. 14. 42. 1. 1 Numaralı Belge.

¹³² BOA. Y – PRK – AZJ. 14. 44. 4. 1 Numaralı Belge.

Zincirlikuyusuna azimet-i vuku-u mezkûrdan saat on bir buçuğa beş kalarak mutiyle muin hareketle yine tarik-i mezkûrla avdet eyleyib, akşam saat on ikiyi çeyrek geçerek saray-ı hümayunu mezkûreye gitmiştir. ‘

*Fi 4 Eylül sene 1304*¹³³

‘ Bugün saat üç kararlarında Zincirlikuyu tarafına giden Reşad Efendi saat yedi buçuk raddelerinde Şişli tarikiyle evrada gelmiş arka sırası müşarünileyh iki bekleri süvari ve ikisi dahi kır arabasında bulundukları cihetle kasrında haricden kimsesi gelmemiş. Saat on bir buçukda yine tarik-i mezkûreden avdet eylediği maruzdur. ‘

*Fi 5 Eylül sene 1304*¹³⁴

‘ Bugün saat üç kararlarında Zincirlikuyu tarafına giden Reşad Efendi saat altıya ondakika kalarak Şişli tarikiyle evrada gelmiş arka sırası müşarünileyh üç bekleri süvari bulundukları cihetle bir de kıymedâr-ı arabası gelmiş ise de haricden kimsesi gelmemiş. Saat on biri çeyrek geçerek Efendi yine Şişli tarikiyle Beşiktaş Sarayına avdet eylediği arz olunur. ‘

*Fi 6 Eylül sene 1304*¹³⁵

Yukarıda da naklettiğimiz jurnallerde daha öncekilerle aynı özellikleri taşımaktadır. Bu jurnallerden anlaşılan şimdiye kadar Veliaht Mehmed Reşad’ın kimselerle görüşmediği şeklindedir. Ve de kendisine eşlik etmekte olan süvarilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

‘ Devletlü nehabetlü Reşad Efendi Hazretleri işbu Salı günü saat beşi beş geçerek Beşiktaş Sarayı hümayunundan hareketle Valide çeşmesi, Nişantaşı ve Maçka caddeleriyle doğruca Zincirlikuyu’da kâin kasr-ı âlilerini teşrif ve evvelce arabasıyla kıymedâr-ı raci ve tablakârın vürud etmiş olduğu ve hazret-i şehriyarilerinden iki neferin o civarda dolaşdıkları ve saat on biri on dakika mürurunda hareketle cadde-i mezkûr ile gelmekte iken Şişli Karakolhanesinden ağaları bir asakir-i neferi çağırarak bir söz söylediği ve Nişantaşı’ndan Hacı Hasanbağı caddesine ineceği sırada Derviş

¹³³ BOA. Y – PRK – AZJ. 14. 44. 5. 1 Numaralı Belge.

¹³⁴ BOA. Y – PRK – AZJ. 14. 44. 7. 1 Numaralı Belge.

¹³⁵ BOA. Y – PRK – AZJ. 14. 44. 8. 1 Numaralı Belge.

Paşa hazretlerine ba-tesadüf selam verib geçtiği ve mezkûr cadde ile saat on ikiyi on dakika geçerek makam-ı âlilerine vasıl olduğu maruzdur. Ferman

Fi 11 Muharrem sene 1307 ve fi 6 Eylül sene 1304 ¹³⁶

“Şehr-i hâl-i Ruminin on dokuzuncu Salı günü Reşad Efendi ile Kemaleddin Efendinin Beşiktaş Sarayı hümayunundan hiçbir mahale çıkmamış oldukları arz olunur. Ol bab da ve katibe-i ahvalde irade ve ferman şevketlü efendi hazretlerindir”

. Fi 19 Rebiül Ahir 1306 ¹³⁷

Bu jurnal belgelerinden sonra 13 Ekim 1889 tarihli ilginç bir belgeye rastlanmıştır. Bu belgede alınan emir gereği Yıldız Sarayı kapısından Dolmabahçe Sarayı saltanat kapısına kadar olan yerlerin adımla hesaplanıp haritasının çıkarıldığı söylenmektedir. Böyle bir haritaya ihtiyaç olması, büyük ihtimalle Dolmabahçe Sarayından Yıldız Sarayına gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı gerekli tedbirlerin alınması amacıyla olmuştur. Dolmabahçe Sarayında ikamet eden Veliaht Mehmed Reşad Efendi bu durumda tehlike ad edilen kişi olmaktadır. Bu sebep dışında başka bir gerekçe ile de bu haritalama işleminin gerçekleşme ihtimali olabilir. Fakat bu iş için irade buyurulduğu ve bu iradenin Arif Bey tarafından görevlilere iletildiği, göz önüne alınırsa, diğer sebeplere çok fazla gerek kalmıyor.

Çalışmalarımız neticesinde ortaya çıkan bu belge, aslında nitelik bakımından özgün bir özellik taşımaktadır. Bahsi geçen dönem açısından değerlendirildiği zaman hem bir tarihi olayı hem de bunun dışında farklı bir alana ait belgeyi içerisinde barındırmaktadır. Ancak, bu haritanın varlığından bahsedilmesine rağmen; henüz kayıtlarda olmayışı ve ne amaçla kullanıldığı ayrı bir merak konusudur.

“ Arif Bey kullarından telakki eylediğim irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahileri mucebince Yıldız Sarayı şevket-i uhuvvet-i âlisinin saltanat-ı seniyye kapısından bedî ile Dolmabahçe Sahilsarayının saltanat kapısına kadar hatvolunub mesafeye göre ve hatve mikyasıyla haritası dahi tanzim olunarak arz ve takdim kılındı. ”

Fi 17 Safer 1307 ¹³⁸

¹³⁶ BOA. Y – PRK – AZJ. 14. 44. 9. 1 Numaralı Belge.

¹³⁷ BOA. Y – PRK – AZJ. 37. 70. 1. 1 Numaralı Belge.

14 Mart 1892 tarihli bir başka jurnal belgesinde Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin hizmetinde bulunan Ziya isimli birinden bahsedilmektedir. Bu bahsin sebepsiz yere olmadığı yine jurnal belgesinden anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin yine ferman üzerine olduğu, Veliaht Mehmed Reşad'ın nezdinde, Ziya isminde bir fayton hizmetlisi olduğu bildirilmektedir.

“ Bazı şeylerin tahriri hakkında ahz ve telakki olunan emir ve ferman hümayun-u cenabı zillullâhilerine imtisâlen bu kerre olunan taharriyat neticesinde dövmeçi has kullarına Reşad Efendi nezdinde on sekiz yaşında kadar Ziya isminde faytoncu çıraklığı hizmetinde bir kâini bulunduğu muhat-ı alim âli-i cenabı melekdârieleri buyurulmak maruzunda ve her halde emir ve ferman hazret-i efendimiz.”

*Fi 2 Mart sene 1308*¹³⁹

31 Ocak 1893 tarihli jurnalde hiçbir yere gitmediğinden bahsedilmektedir:

“ Ber-mutâd-ı evinden Zincirlikuyu tarafa saat ona kadar küşat ve gûzar edilmiş ise de Reşad Efendi bugün evrada gelmemiş ve başka kimsesi dahi gelmediğini maruzdur.”

*Fi 19 Kanun-i Sani sene 1308*¹⁴⁰

Daha önce İngiltere'deki bir gazetede çıkan haberde Veliaht Mehmed Reşad'ın tahta geçmek ile ilgili haberlerin yayıldığından ve bu haberlerin tekzip ettirildiğinden bahsetmiştik. 1896 yılına gelindiğinde benzer durumlar yeniden ortaya çıkmış ve Osmanlı hükümeti tarafından bu haberler yine tekzip ettirilmiştir. Padişahın hâl edilip yerine Veliaht Mehmed Reşad'ın getirilmesi teşebbüsü ve bununla ilgili olarak bazı Jön Türklerin tutuklandığı yolundaki haberin tekzibi aşağıdadır:

“Hariciye Nezaretine fi 5 Ağustos sene 96 tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesinden varid olan 253 numaralı tahriratın tercümesidir.

Saray-ı hümayun cenab-ı mülükânede güya bir mektub bulunduğu ve bunun üzerine (birtakım makeslerin) taht-ı tevkife alındığına dair “Strazburg Çaytung” gazetesinde fi

¹³⁸ BOA. Y – PRK – ASK. 57. 93. 1. 1 Numaralı Belge.

¹³⁹ BOA. Y – PRK – AZJ. 21. 46. 1. 1 Numaralı Belge.

¹⁴⁰ BOA. Y – PRK – AZJ. 23. 71. 1. 1 Numaralı Belge.

31 Temmuz sene 96 tarihli nüshasında bir fıkra görülmüş olduğundan bu suret-i sahifeyi yine mezkûr gazete ile derhal tezkib ettirdim. Emir ve ferman

Melfuf fikiratin tercümesidir.

Ahiren Genç Türklerden bir haylisinin birden taht-ı tevkife alınması devletlü azimetlü ikinci kadınefendi hazretlerinin nazarlarında hakan-ı sabıkın bir mektubu zuhur etmiştir. Neş'et ettiği malumat ile teyid olunur mektubda Mabeyin-i hümayun cenab-ı mülükânede bir isyan tertib olunarak bu sırada zât-ı hazret-i şehriyarinin hülasasıyla müşarünileyh kadınefendi hazretlerinin mahdumları olan şehzâde Mehmed Reşad Efendi'nin eclası teklif olunmuştur. Müşarünileyh hazretleri mâ-idame el-hayat kalmak üzere zincir-i bend olarak ? olunmuştur. Genç Türklerin mezhur tevcihati olan hakan-ı sabıkın ne halde bulunduğu bilinemiyorsa da vefât ettiği muhakkak ad ediliyor.

Melfuf tezkibnamenin tercümesidir.

Genç Türklerden bir haylisinin taht-ı tevkife alındığı ve mabeyin-i hümayun cenab-ı mülükâne erkânından bazılarının neşyedildiği hakkında ? sahife-i havadis eylediğimiz varaka mündericatinin kalilen bi-asıl ve esası olmadığını ve bazı bedhu ihânın eser-i tezyifi bulunduğundan ber-mebni resmiden aldığımız havadis üzerine beyan ederiz. ''¹⁴¹

Sultan Abdülhamid, Jön Türklerin 1895'den itibaren İstanbul'da duvarlara yapıştırdıkları beyannamelerden ve özellikle de 1896 yılında kendisini tahttan indirerek, yerine kardeşi Veliaht Mehmed Reşad'ın geçirilmesiyle ilgili ihtilal planlarından dolayı, bunlara karşı harekete geçerek bu harekete mensup olanların tutuklanması sürecini başlatmıştır.¹⁴²

İsimleri duyulan Jön Türkler, bundan sonra hükümet kuvvetleri tarafından takibata alınmışlardır. Özellikle de 1896 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek, yerine

¹⁴¹ HR – SYS. 37. 23. 2. 1. Numaralı Belge.

¹⁴² Necmettin Alkan, Selanik'in Yükselişi, Jön Türkler Abdülhamid'e karşı 1908 İhtilali, Timaş Yayınları, 2012, İstanbul, s. 91.

Veliaht Mehmed Reşad'ı geçirecekleri iddialarının ortaya çıkmasıyla, Jön Türkler üzerindeki hükümet baskısı artmıştır. ¹⁴³

1890'ların başı itibariyle kurulan ve kısa sürede büyüyen ilk adıyla Terakki ve İttihat Cemiyeti, Sultan Hamid'i hâl' edip, Bâb-ı Âli'yi basarak, Sultan Murad'ı veyahut Veliaht Mehmed Reşad Efendi'yi tahta geçirmek üzere icraata geçeceği sırada, cemiyetin kâtibi Nadir Bey'in ihtiyatsızca yaptığı ifşaat sonucu durum ortaya çıkmış. Azalarının birçoğu yakalanıp sürülmüş bir kısmı da Avrupa'ya ve Mısır'a kaçmıştır. ¹⁴⁴

Veliaht Mehmed Reşad ile ilgili jurnaller, yıllar geçmesine rağmen, içerik olarak çoğunluğu birbirine benzemekle birlikte verilmeye devam etmekteydi. 6 Eylül 1898 tarihli bir başka jurnalde şöyledir:

“ Devletlü nehabetlü Reşad Efendi hazretleri işbu Salı günü saat dördü beş dakika geçerek Beşiktaş Sarayı hümayununda dairesinden hareketle... saat on bire beş dakika kalarak avdetle Nişantaşı caddeleriyle gelir iken silahhane önünde imam-ı sani-i cenab-ı hilafet-penahi efendi bâ-tesadiüf mürurla Valide çeşmesi caddesiyle saat on ikiye beş dakika kalarak dairesine muvassalat etdiği maruzdur. Ferman ”

Fi 19 Rebiül Ahir sene 1316 ve fi 25 Ağustos sene 1314 ¹⁴⁵

3 Kasım 1899 tarihli bir başka belge:

“ Devletlü nehabetlü Reşad Efendi hazretleri işbu Salı günü saat dördü beş dakika geçerek Beşiktaş Sarayı hümayununda dairesinden hareketle Valide çeşmesi, Nişantaşı, Şişli caddeleriyle Zincirlikuyu'da köşküne azimetle mev'izarân arabasıyla raci ve tablakâri vürud eyledikleri ve tenzika-yı cenab-ı şehriyariden iki neferinin o civarda bulundukları ve saat on bire beş dakika kalarak avdetle Nişantaşı caddeleriyle saat on ikiye on dakika kalarak dairesine muvassalat etdiği maruzdur. Ferman ”

Fi 28 Cemaziyel Ahir sene 1317 ve fi 22 Teşrin-i Evvel sene 1315 ¹⁴⁶

¹⁴³ Necmettin Alkan, Selanik'in Yükselişi, s. 52.

¹⁴⁴ İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vakası, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre, İstanbul Kitabevi, Yeni Matbaa, 1961, İstanbul, s. 6.

¹⁴⁵ BOA. Y – PRK – AZJ. 37. 70. 2. 1 Numaralı Belge.

¹⁴⁶ BOA. Y – PRK – AZJ. 39. 72. 2. 1 Numaralı Belge.

12 Mayıs 1901 tarihli jurnal belgesinde Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin baltacılarından Abdullah Ağa'nın Şişli'de Osman Bey gazinosunda bahriye kolağası Haydar Bey ve Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın kahvecibaşısı Osman Ağa ile görüştüğünün bilgisi veriliyor:

“ Bu gece saat üç kararlarında şehzâde-i devletlü necabetlü Reşad Efendi hazretlerinin baltacılarından Abdullah Ağa mâ-şayan Nişantaşı caddesinden gelib Şişli'deki vaki Osman Bey'in gazinosuna duhul ederek bir masa başına oturarak saat-i mezkûr da Bahriye kol ağalarından refetlü Haydar Bey ? ikâ ederek mezkûr gazinoya gelib müşarünileyh Reşad Efendi hazretlerinin baltacısı Abdullah'ın yanına oturub başbaşa vererek yarım saat görüşüb mumaileyh Haydar Bey kalkıb Nişantaşı caddesine gittiği, yirmi dakika sonra Cadde-i mezkûrdan sadrazam fehâmetlü devletlü Halit Rıfat Paşa'nın kahvecibaşısı Osman Ağa gelib gazinoyu mezkûr da duhul ederek doğruca baltacı Abdullah ağanın yanına oturub yarım saat görüşüb, lemi de yarım saat sonra mumaileyh Haydar Bey gelerek, baltacı Abdullah ağanın yanına oturarak, bunların her üçü başbaşa verib hazi suretde saat beş buçuk kararlarına kadar görüşüb lemi de kalkıb ayrı ayrı Nişantaşı caddesine gittikleri arz olunur. Ol bab da emir ve ferman hazret-i men lehül emrindir. “

*Fi 29 Nisan sene 1317*¹⁴⁷

Bu belge ve içerisinde ismi geçen kişilere bakıldığı zaman, Osmanlı Devleti'nin önemli siyasi isimlerinin olması, belgeyi önemli hale getiriyor. Öyle ki Veliaht Mehmed Reşad Efendi Dolmabahçe Sarayı dışındaki dünya ile bağlantısını, hizmetinde bulunan kişilerle sağlıyordu. Bu durum kesin olmasa da yine de herkesin malumu olduğu bir şeydi. Baltacılarından Abdullah Ağanın, Bahriye Kolağası ile ardından da o zaman için Osmanlı siyasetinde önemli bir yere sahip olan, Halil Rıfat Paşa'nın bendegânlarından biriyle görüşmesi ve bu görüşmenin gece yarısından çok sonraki bir saatte yapılmış olması, şüpheyle karşılanması gereken bir durumdur. Bu bilgi aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in Hafîye teşkilatı için çok değerli önemli bir bilgidir.

¹⁴⁷ BOA. Y – PRK – AZJ. 42. 26. 2. 1 Numaralı Belge.

14 Temmuz 1904 tarihli bir jurnal belgesinde ise Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin Zincirlikuyu Köşkü'ne geldiği ve buradan mandıra ot arabasıyla ayrılmış olduğundan şüphelenilmektedir:

“ Bugün Reşad Efendi Zincirlikuyu’da kâin kasrına geldiği gibi başka kimsesi vürud etmemiştir. Müşarünileyhim kasrına yüz elli hatve bâd-ı mesafede bulunan Almanya tebaasından mösyö Kalösün? mandırasına çoban çeşmesine götürmekde olduğu keyyâh arabalarının her birerleri üzerine Almanya bandırası rekz edildiği halde Şişli cihetinden gelerek Zincirlikuyu caddesinden Moralı civar-ı mezkûredeki mandırasına götürmekde olduğundan mezkûr bandıraların keşidesinin sebebi? sû-i zan edildikde merhum Kalösü tarafından rekz etdirildiği cevabını verdikleri berâ-yı malumat arz olunur ferman.”

Fi 30 Rebiül Ahir sene 1322 ¹⁴⁸

20 Ekim 1905 tarihli jurnal belgesi, Veliaht Mehmed Reşad'ın esvapçıbaşı, Mehmed Sabit Bey tarafından veriliyor. Mehmed Sabit Bey'den daha önceki sayfalarımızda bahsetmiştik. Mehmed Reşad Efendi'nin annesi Gülcemal Kadınefendi ile arasında bir akrabalık ilişkisi olma ihtimalini söylemiştik. Ve Mehmed Sabit Bey, Veliaht Mehmed Reşad'ın veliahtlık yıllarından başlamak üzere uzun yıllar esvapçıbaşılığını yapmış bir kişiydi. İlerleyen bölümlerde hakkında yapılan yorumlardan bahsedeceğiz. Ancak şu anda ilginç olan Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin en yakınında bulunan ve en çok güvendiği saray görevlilerinden biri olan Mehmed Sabit Bey'inde, Yıldız Sarayı'na jurnaller yazdığı ve Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin aleyhinde çalışıyor gözükmektedir.

Yaptığımız arşiv çalışmaları neticesinde Yıldız esas evrakı arasında yer alan ve Mehmed Sabit Bey'in yazdığı üç adet jurnal belgesine rastlanmıştır. Her üç belgede de Mehmed Sabit Bey'in mührü vardır. 20 Ekim 1905 tarihli ilk belgede harem dairesinin durumuna dair bilgi vermektedir:

“ Şevketlü kudretlü şehriyari keramet şiâr efendimiz hazretleri

¹⁴⁸ BOA. Y – PRK – SGE. 10. 25. 2. 1 Numaralı Belge.

Biraderiniz, mahud cumbanın haremce idaresi mümkün olamayacağından âmade olunmasında fevkalade müesser; mahdumu Ziyaeddin Efendi pederinin emrine imtisal etmemekte, hay etdiği lezzetli mütalaanız; Harem selametini hiç birisine muavenet etmemekle hâsıl olduğunu defaatle tecrübe etdiklerinden dolayı bi-taraf.

Daire ise hükümet-i şahânenize karşı en ufak bir hatayı – aslı olsun olmasın – casusça etmekle meşgul bulunmakda olduğu sade-i seniyyenize maruzdur. Ferman

Fi 7 Teşrin-i Evvel sene 1321

Abdü Memlû Kulları mühür

Mehmed Sabit ‘‘¹⁴⁹

28 Mart 1906 tarihli ikinci yazdığı jurnalde Şehzade Ziyaeddin ve Hilmi Efendiler arasındaki geçimsizliğe, Veliâht Mehmed Reşad Efendi'nin tutumuna ve harem dairesi mensuplarının birbiriyle münasebetlerine dair bilgiler verir:

‘‘ Şevketlû kemal-i kudretlû tacdar-ı keremkâr efendimiz hazretleri

Ziyaeddin Efendi nihayet derecede kıskanç olduğundan Hilmi Efendi ile dehşetli bir arbede çıkarmak için fırsat gözetmekde; Hilmi Efendi zevcesini bâdel-ıtlak dışarıya çıkardığından başka birini koymak için muttasıl heyelan etmekde; biraderiniz ‘‘feyman’’ ıma dokunmasınlar da varsın birbirlerini boğsunlar diye güya feymanını taht-ı muhafaza da bulundurmağa çalışmakda; hanımlar kemal-i hasedlerinden yek-diğerini daima desad etmekde; cariyeler bunların umumuna karşı ezkâr-ı nezaret etmekde; bendegan ale'l-umum daire de bulunan Efendinin hedef olmamak için devamlarını seyrekleştirmekde olduğundan böyle ‘‘ müteşettit, müteferrik, münferit ‘‘ bir halkın hukuk-u mukaddes-i şahânenize tuzakdır olsun tecavüzde bulunmayacaklarını hâk-i pây nisyanınıza arz eylemeği vazife-i ubudiyetkârından addederim.

Fi 15 Mart sene 1322

Abdü Memlû kulları mühür

Mehmed Sabit ‘‘¹⁵⁰

¹⁴⁹ BOA. Y – EE. 15. 92. 2. 1 Numaralı Belge.

¹⁵⁰ BOA. Y – EE. 15. 93. 1. 1 Numaralı Belge.

12 Mayıs 1907 tarihli üçüncü yazdığı jurnalde de yine benzer şeylerden bahsediyor:

‘‘ Şevketlü kudretlü velinimet behcetimiz efendimiz hazretleri

Dairemizde cereyan eden ufak tefek vâkıalar hâk-i pâý seniyyenize arz-ı mucibi seda olur. Zaiminde bulunduğum için hacet göremiyorum. Biraderiniz olsun bendegan olsun, bir sükunet-i müteallik içinde bulunduğu reviş hâlden anlaşılabilir. Bu hâle sebep ise çaker-i keminelerinin zat-ı hümayyununuza karşı beslediği sadakatdır. Biraderinize kendi bendeganından bir ferd yokdur ki havadis verebilsin. Çünkü ziyadesiyle boşboğaz olduğundan kendine emniyet edilmiyor. Ve muhabbet-i hümayyununuzdan da ihtirâz olunur. Ara sıra gerek zât-ı hümayyununuzun muhtaç ve gerek de vukuat-ı dahiliyeye dair olarak biraderiniz tarafından işaret edilen havadisi alanları ‘‘arz-ı hulusi zannında’’ bildiriyor. Mahdumlarının ise bu havadisi ya kendi bendeganından ve yahud harem ağalarından ahz etdikleri tabiidir. Mahdumlarının verdikleri havadis de gaileyi biraderiniz ketm ediyor. Çünkü biraderiniz oğullarından çekinir. Adeta korkar. Biri yüzüne karşı tahkir eder, bir şey diyemez. Biri kendini tevbih ve tekdir eder, karşılık veremez. Biri namusuna tecavüz eder, ses çıkaramaz. Bunların bu yolda ki hareketleri de bi-edeb olduklarından ileri gelir.

Güya biraderiniz olmaz ise zât-ı hümayyununuz bunların her arzularını yapar ve kendilerini fevkalade serbest yaşatır imişsiniz. Serbestiyelerine müsaade etmeyişiinize muhatâ biraderinizin vücudu sebebiyet veriyormuş.

Bunlar gibi birçok bi-edebâne bulunurlar. Biraderinizin bendeganı ise bizler ise biraderinizden ziyade mahdumlarından ve bendeganından ihtiraz ediyoruz. Çünkü gerek mahdumları ve gerek bendeganı biraderinize havadis vermediğimizden ve söylenen sözleri katiyen inkâr ve adeta bedellik olduğunu bilâ-perva isbata kalkıştığımızdan bizleri ‘‘hafîye’’likle ithâm ediyorlar. Fakat biraderiniz sizden hayf ettiğinden bir şey yapmıyor. Bizde Cenab-ı Hakk eyyam-ı umur ve afiyet-i mülûkânenizi düvel-i medet-i müzdar buyursun. Biraderinizden ne para ne pul hasılı bir şey istemeyiz. Bu herkesden dolayı bizlere bir şey diyemiyor. Yani biraderiniz bir hiçdir. Elinden hiçbir şey gelmez. Yalnız dili keskindir. Hâsılı bâis ihtirâz hiçbir hareketi yoktur. Mahdumları ise pek bi-edebâne hareket ediyorlar. Bunların daire-i adâya ercânında asıl pederlerinden beklememelidir. Adeta, zât-ı hümayyununuz tarafından icra-yı bi-nihayet olunur ise iki de birde havadis-i asayişe mecalleri kalmaz zannındayım. Çünkü

biraderinizde bâlada mezkûr muamelâtı müteakib ertesi gün mucib-i haiz olacak bir havadis ile teselli ediyorlar. O da bendegandan görmediği bir muameleyi mahdumlarından görünce kendine etdikleri tahkirâtı unutuyor.

Şevketmeabım, dairenin hâl-i maruzât-ı çakerânem gibi olduğuna şüphe etmeyiniz. Yani hakayık-ı mukaddese-i hümayununuz tecavüze kimsede ne kudret vardır ne cesaret. Hususiyle kulunuz hizmet-i mukaddesenize devamım müddetince hukukunuzun tamamen muhafaza olunacağına emin olmanızı ve hizmet-i çakerânemin leffen kabulünü ve arzu olunmak ve itâ-yı cevaba her vakit hazır bulunduğumu ve mâ-maîye devamım nezd-i mülükânenizde mültezem ise taltifât-ı şahânenize muntâriyetle imâ buyurmanızı ...ferman.

Fi 29 Nisan sene 1323 Abdü Memlü Kulları mühür

Mehmed Sabit ¹⁵¹

Mehmed Sabit Bey verdiği jurnallerde ısrarla, tahttaki Sultan Abdülhamid'e biraderi Veliaht Mehmed Reşad hakkında güvence veriyor. Ve hiçbir şekilde tahtta gözü olmadığını belirtiyordu. Ancak bu konudaki samimiyeti ile ilgili vaziyet hiç de görüldüğü gibi değildi. Anlaşılan o ki vermiş olduğu bilgilerle aslında Yıldız Sarayı ve Sultan Abdülhamid'i yanıltmaya çalışmaktadır. Bu konuda hakkında verilen başka bilgiler bizi bu yönde düşünmeye yöneltmektedir.

Yine Yıldız esas evrakı arasında yer alan ve tam olarak tarihi belli olmasa da muhtemelen, 1905 yılından sonraki bir zamana ait olan ve bu kez de Esvapçıbaşı Mehmed Sabit Bey hakkında verilen bir jurnalde, onun hıyanetine dair önemli bilgiler verilmiştir. Jurnalı verenlerde ilginçtir ki; bunlar Veliaht Mehmed Reşad'ın Hususi Kâtibi Suphi, Üçüncü Kilercisi Yahya ve Berberi Hacı İsmail Bey'dir.

'Maruz-ı Abd-i Emir Kullarıdır ki

Zalim-i mesuliyet arasında kalmış olan emel ve istikbal gibi nur-ı nazarın taalluka kadar olamayacağı bir hakikâtı ebhâk-ı ittihaz etmiş oldukları cesurane tedâbir, vesâit-i hainâne ile tayin ve idrake memur-ı ikdâm ve ihtimâm eden Sabit Bey fesadının

¹⁵¹ BOA. Y – EE. 15. 94. 1. 1 Numaralı Belge.

bugünlerde tacdar-ı saltanat hakkında beslemekde oldukları âmâl-i nâ-meşrûa-yı harisâneye şiddet-i meyl ve inlemeklerinden olmalıdır ki, mumaileyh Sabitin, zatının değil hükümdar, dört haneden mürekkep bir karyeye muhtar olacak kadirgân idareden haberdar olmayan Efendiye karşı (İşte bu günlerde sahib-i tac olmaktır görülen rüyalar ve ellerimizde mevcut olan bürhanlarla mübaşşer ve mukadder olduğu ve şimdiye kadar muhatara meydanlarında vali'ân devam etmekde olduğumuz fedakârâne hizmetlere mukabil bendelerine tevcihini ve ad buyurduğunuz Paris Sefirliği pâyesinin ahire katiyen tevkîfî fıkri ve emelinde bulunmadığınızı isbât için bir kîtâ mes'ur vermenizi arzu ederim.) gibi husûlünden ümidvâr ve her hâlde bir itimad ile netice-i tesirâtdan nasibedâr olacaklarına mutmain bulundukları devlet ve ikbâl için hain-i merkurum Sabit'in mağrurane sözleri dikkat ve efkâr olacağı maruzdur. Ferman ‘ ‘¹⁵²

Berber HACI İSMAIL

Müşarünileyhin Üçüncü

Katib-i Hususi

kulları

Kilercisi kulları

kulları

mühür

YAHYA

SUPHI

Yukarıdaki belgeden de anlaşıldığı üzere Veliaht Mehmed Reşad'ın hizmetinde bulunan diğer saray görevlilerinden birtakım kişilerde, aynı Mehmed Sabit Bey gibi jurnaller yazmakta, fakat onlar yazdıkları jurnalde Mehmed Sabit Bey'in hıyanetinden bahsetmektedirler. Bu da bize gösteriyor ki, Mehmed Sabit Bey, veliahdın harem dairesi ile ilgili doğru bilgiler vermekten kaçınmış olup hem Veliaht Mehmed Reşad'ı, hem de harem dairesinde yaşayanları masum göstererek, Sultan Abdülhamid'in biraderi Veliaht Mehmed Reşad'dan şüphelenmesini önlemeye çalışmıştır. Nitekim bununla ilgili birtakım kişilerin görüşleri de mevcuttur.

Şimdi ise Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin hizmetinde bulunan bazı kişiler ile ilgili verilen birkaç jurnal belgesinden söz edelim. Bunlardan ilkinde takip edilen kişi ilginçlik arz etmektedir. Bir önceki belgede Mehmed Sabit Bey'in hıyanetine dair Yıldız Sarayına şikâyetle bulunan Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin beylerinden berber İsmail Bey bu kez kendisi de jurnallenmiş vaziyettedir. Bu durumun sebebi, Yıldız istihbaratında hafiyelik yapan kişilerin birbirlerinden haberleri olmayışından mı;

¹⁵² BOA. Y – EE. 15. 89. 1. 1 Numaralı Belge.

yoksa herkesin bir şekilde jurnal yazarak kendilerince Yıldız Sarayına yaranmaya çalışmalarından mı kaynaklandığını, tam olarak bilemiyoruz. Ancak hem Mehmed Sabit Bey'in hem de diğerlerinin verdikleri jurnallerde mühürlerinin bulunması bu işin resmî bir şekilde yapıldığının göstergesi olabilir. Ayrıca daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz 1879 tarihli bir belgede, İbrahim Bey'in ifadesinde geçen berberbaşı İsmail Bey'in bu yıllardaki Veliaht Mehmed Reşad'ın berberliğini yapan kişi olma ihtimalide vardır. Tabii böyle bir durum varsa durum daha da ilginç bir hal almaktadır. 8 Haziran 1324 tarihli belgede berber İsmail Bey'in Con Papeli'nin mağazasına gittiği bildirilmektedir:

“ Bugün saat dört kararlarında devletlü necabetlü Reşad Efendi hazretlerinin beylerinden berber İsmail Bey'in mâ-şayan Gümüüşsuyu cihetinden gelib arkası kafi suretde takib olundukda Beyoğlu doğrusu yolda vaki İngiliz Con Papel'in bakaya mağazasına bâ-duhul, yirmi dakika sonra yedinde bir paket olduğu halde çıkararak tevil ile Galata'ya gittiği maruzdur. Ol bab da emir ve ferman hazret-i men lehül emrindir.”

Beyoğlundan Fi 26 Mayıs sene 1322¹⁵³

Yine aynı tarihli bir başka belgede ise Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin odacılarından Mustafa Ağanın İngiliz eczanesine gittiğinden bahsedilmektedir. Veliaht Mehmed Reşad'ın hizmetinde bulunan kimselerin yakın takibe alındıkları da ayrı bir durum olarak ortaya çıkıyor. Bu da aslında normal karşılanacak bir durumdur. Ancak daha önce de ortaya konulan jurnal belgelerinden, bu yönlü takibata uğrayan kişiler hakkında yeterli sayılabilecek düzeyde bilgiye ulaşamadığı görülüyor. Ya da bu bilgilerin, bu kimseler hakkında karar verilmesi hususunda yeterli görülmesi de söz konusu olabilir. Yani Veliaht Mehmed Reşad'ın bendegânından olmak kaydı, başlı başına yapacakları görüşmelerde, bu kimselere belli sınırlamalar getiriyordu. Bunu sadece Veliaht Mehmed Reşad'ı mağdur göstermek şeklinde algılamakta yanlış olur ki; siyaset erbabı olmak bazı şeyleri göze almayı gerektirir. Tabi, bahsi geçen kişi, bir de Osmanlı Hanedanına mensup biri ise bu durum ayrı bir istisna oluyor ve olayın değerlendirilmesi özel bir anlam kazanıyor.

¹⁵³ BOA. Y – PRK – AZJ. 51. 114. 1. 1 Numaralı Belge.

“ Bugün saat bir buçukda devletlü necabetlü Reşad Efendi hazretlerinin odacılarından Mustafa Ağa mâ-şayan Gümüşsuyu cihetinden gelib arkası kafi suretde takib olundukda Beyoğlu cadde-i kebirdeki vaki İngiliz eczahanesine duhul edib yarım saat arâmla çıkarak cihet-i mezkûre gittiği maruzdur. Ol bab da emir ve ferman hazret-i men lehül emrindir.”

Beyoğlundan

Fi 26 Mayıs Sene 1322 ¹⁵⁴

Yukarıda ortaya çıkan bu belgede de yine Veliaht Mehmed Reşad’ın odacısı olan Mustafa Ağa’nın, bir İngiliz eczanesine gittiğinden bahsediliyor. Daha önce de jurnal belgelerinde geçen benzer birkaç hadiseyle birlikte, bu hadiseleri Osmanlı başkenti İstanbul’da yer alan yabancılara ait birçok iş yeri olması ile anlamlandırmak düşünülebilir.

Bu belge ile birlikte Veliaht Mehmed Reşad ile ilgili verilmiş olan jurnaller sonlanmış oluyor. Başta da dediğimiz gibi bunlar dışında başka belgelerin varlığından tam olarak emin değiliz ve bugün resmi olarak elimize geçen belgeler bunlarla sınırlıdır. Bundan başka arşivde yer alan fakat jurnal sayılmayan ve veliahtlık yıllarının son zamanlarında gerçekleşen bazı hadiselerin yer aldığı birkaç belge vardır. Bunların ağırlığı da Zabtiye Nezâretine ait defterlerde yer almaktadır.

Meşrutiyetin ilanından sonraki zamana ait bir vaka hakkında bilgiler veren bu belgeler 16 Aralık 1908 tarihine aittir. Belgelerde Veliaht Mehmed Reşad’ın ikamet ettikleri Dolmabahçe Sarayına geceleyin bir saldırı olduğu ve bunun sebebinin araştırılması ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu konu da elimize ulaşan üç adet belge şunlardır:

“Huzur-ı Âli Cenabı Sadaret-penahiye

Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Serbest gazetesinin bugünkü tarihli nüshasında ve “ menfur bir cür’et ” serlevhası altında münderiç-i mezkûreye dair zabıtaca malumat buyurmak, tahkikât-ı lazimenin icrâsı Zabtiye Nazırı saadetlü paşa hazretlerine şifahen tebliğ edilmiş idi. İcrâ edilen tahkikâtden mütehasıl netayici havi alınan tezkirenin suret-i müstehzicesi leffen huzur-ı

¹⁵⁴ BOA. Y – PRK – AZJ. 51. 110. 1. 1 Numaralı Belge.

sami-i şahânelerine takdim kılınmış olmakla ol bab da emir ve ferman hazret-i menlehül emrindir. ”

Fi 22 Zilkade sene 1326 ve Fi 3 Kanun-ı Evvel sene 1324 ¹⁵⁵

Sadarete Dahiliye Nezaretine

3 Kanun-ı Evvel 1324 tarihli tezkere

Devletlü Necabetlü Reşad Efendi Hzretlerinin ikâmet etdikleri daireye evvel ki gece bir şahıs tarafından taarruz edildiği şayiâ edilmesiyle icrâ ettirilen tahkikâta leyle-i mezkûrede saat beş buçuk raddelerinde, müşarünileyh hazretleri mahdumları necabetlü Necmeddin ve İbrahim Hilmi Efendiler hazrâtlarıyla beraber dairelerinin deniz cihetinde ve orta katda bir oda da oturmaktalar iken zeminden iki buçuk metre irtifânda bulunan balkondan odanın penceresi karışdırılmak gibi bir olay üzerine pencerenin perdesi kaldırıldıkda, balkonda siyah sakallı etine etine dolgunca bir kimsenin bulunduğu görülerek cariyeler tarafından edilen feryad üzerine şahs-ı merkumun bağçeye atlayıp ağaçların altına gizlenmiş ve ahirân ? kimsenin olduğu anlaşılarak, merkûmenin kim olduğu hakkında tahkikâta devam olmakda bulunduğu... ve mezkûr taarruzun haricden olmayıp dahilden vukua bulduğu ve dahilde bulunan tüfenkçilerden şebh edildiği... ¹⁵⁶

‘ ‘ Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Devletlü Necabetlü Reşad Efendi Hazretleriyle mahdumları efendiler hazrâtının Beşiktaş Saray-ı Hümayununda bulundukları odanın gecelik balkonuna çıkıp pencereyi karıştırmağa cür’et ettiği arz-ı sefine tüfenkiyandan Ürgüplü Mustafa Efendi hakkında taraf-ı same’i sadaret-penahın bugünde şeref varid olan tezkire-i sami üzerine, icrâ-ı tahkikât-ı sefine ve istihsal-i sefine, delail ve malumat neticesinde Mustafa Efendinin mukaddema Kemaleddin Efendi mersumun dairesinde bulunur iken müteakip vakîâ-ı müşarünileyhin dairelerine nakil edib leyle-i mezkûredeki arkadaşlarından İbrahim Ağa nöbetçi olması hasebiyle tüfenkiyandan Halil Ağa ile birlikde Balmumcu merasındaki

¹⁵⁵ BOA. BEO- 3458. 259339. 2. 1. Numaralı Belge.

¹⁵⁶ BOA. ZB - 353. 15. 1. 1. Numaralı Belge.

hanesine giderek gece orada kaldığı kendi ifadesine inzimâm bazı şahidûn ifadesiyle tahkik eylemiş. ‘‘¹⁵⁷

Bu belgelerden ilkinde o günlerde Serbestî gazetesinde çıkan bir haberle ilgili Sadarete bir yazı yazılmıştır. Bunu neticesinde de yapılan tahkikat sonucunda, ikinci belgede olayın detaylarıyla ilgili Dahiliye Nezaretine bilgi verilmektedir. Üçüncü belgede ise şüphelenilen tüfenkçiyandan Ürgüplü Mustafa Bey’in olay anında başka bir yerde olduğundan bahisle hakkındaki iddiaların asılsız olduğu bildirilmiştir.

Bu belgeleri ilginç hale getiren ise bir başka durumda bu olayla ilgili kitabında görüş belirten Süleyman Kani Bey’in yazdıklarıdır:

‘‘Meşrutiyetin ilanından beş ay kadar sonra bir akşam veliahd Reşad Efendi’nin ikametgâhına hırsız girdiği şayi olmuştu. Bu haberi ilk defa hükümete muhalif Serbestî Gazetesi ortaya atmıştı. Maksud da hükümet veliahdı korumuyor ve aleyhinde bulunuyor diye cemiyeti halk nazarından düşürmekti. Hadise güya şöyle cereyan etmişti:

Bir gece meçhul bir şahıs Reşad Efendi’nin harem dairesi pencerelerini karıştırır; bundan harem halkı endişe içinde kalır ise de bir ‘‘ fıkri ihtiraze mebni ‘‘bu tabir Tanin sahibi Hüseyin Cahid Bey’e beyanatı sırasında bizzat Reşad Efendi tarafından kullanılmıştır. Hükümete haber verilmez. Şu da bir başka nağmedir:

Cemile Sultan tarafından kardeşine geçmiş olsun demek üzere mensuplarından Fazlı Bey’i gönderir ve teessürlerini bildirir. Reşad Efendi, Fazlı Bey’i bir köşeye çekerek şöyle der: ‘‘ Hemşire’ye söyleyiniz. Hiç merak etmesin! Biz biraderi (Abdülhamid) iz’âç için böyle bir şey tertip etmiş idik. ‘‘

Acaba bu sözde Reşad Efendi’nin bir başka tertibi mi idi? Reşad Efendi hareminde âşikane bir vaka cereyanını kapatmak mı istiyordu? ‘‘¹⁵⁸

Süleyman Kani Bey’in yazdıkları, böyle bir olayın gerçekte olup olmadığı ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Tahkikat sonucunda da suçlanan Ürgüplü Mustafa

¹⁵⁷ BOA. ZB - 329. 75. 1. 1. Numaralı Belge.

¹⁵⁸ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), s.37.

Bey'in masum olduğunun ortaya çıkması Veliaht Mehmed Reşad'ın bu olayda nasıl bir rol oynadığını kesin olmasa da ihtimallere dayandırarak ortaya çıkarmıştır.

Yine 1908 yılı sonlarına yaklaştıkça dış basında Veliaht Mehmed Reşad hakkında birtakım haberler çıkmaya başlamıştı. Bu haberlerde Veliaht Mehmed Reşad Efendi'nin veraset-i saltanat hakkında Yusuf İzzeddin Efendi lehine vazgeçeceği şeklindeki haberlerdi. Ve bu asılsız haberler ile ilgili Osmanlı Devleti bu haberleri kimlerin yaptırdığı ile ilgili araştırmalar yaptırmıştı.

“Taht-ı baş ezhân-ı mucib olan bu telgrafnamenin hangi Berlin gazetesine derç edildiğinin ve bu gazetenin dersaadet muhabiri kim olduğunun tahkiki ile neticesinin işâri irade-i aliyye iktizasınıdır.

Keşidesi fi 17 Kanun-ı Evvel sene 1324 ‘¹⁵⁹

“Nezarete fi 30 Aralık sene 1908

Berlinden intişar eden başlıca gazeteler, dersaadetden mevrud böyle bir telgrafname derç etmemişlerdir. “Tağnilat “ gazetesi millet meclisimizdeki kırk muhtelifenin veraset-i saltanat içine makud neferleri bulunduğuna dair bir rivayet naşi etmiş isede, bu rivayetde Londra’dan vürud etmişdir. Binaen-aleyh “Tan” gazetesi muhabirinin, işi daha ziyade ehemmiyetli göstermek için bu rivayete baş mevkiide böyle bir şekil ve suret-i kuryesi olması muhtemeldir. Mamafih bendeniz ikinci derecede haiz-i ehemmiyet olan esas gazetelerin icrası tahkikata devam etmekteyim. ‘¹⁶⁰

Veliahd Mehmed Reşad hakkında verilen jurnaller herkesin malumu idi. Ahmed Refik veliahdın bu şekilde baskı altında oluşunu, tahta çıkışından kısa bir süre sonra yayınladığı eserinde biraz da kendi yorumlarını katıp şöyle anlatmıştır: *“ Sabahleyin Balmumcu Çiftliği’ne gitmek, akşamleyin avdet etmek mutâdları idi. Fakat sabaha doğru, ağalarının bârgirleri Dolmabahçe Sarayı’nın tramvay caddesine nazır kapısı önüne hazırlandığı zaman, polislikden, arabacılıktan, kundura boyacılığından casus-u eşhar Hasan Paşa’nın himmetiyle komiserlik rütbesine suud eden esâfil-i nas, pejmürde kıyafetlere girmiş oldukları hâlde kapının karşısında hâinâne nazarlarla beklerler.*

¹⁵⁹ BOA. SYS - 43. 21. 7. 1. Numaralı Belge.

¹⁶⁰ BOA. SYS - 43. 21. 5. 1. Numaralı Belge.

Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri arabalarıyla çıkar çıkmaz, atlara rakib olarak takibât-ı şedide icra ederlerdi. Bunlar Abdülhamid-i Sanî tarafından tayin edilmiş, hakan sevindirici memurlardı. Vazifeleri Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerine selam verenleri jurnal etmek.’’¹⁶¹

‘‘*Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri bu tazyik-i ati safkârâne içinde imrâr-ı hayat eder. Bazen İhlamur caddesinden, bazen Maçka tarikinden köşklerine teşrif ederlerdi. Arabalarının önlerinde daima atlı bir kılavuz bulunur, uzakdan bu kılavuzu gören efrâd canlarını Abdülhamid-i Sanî’nin zulmünden, Yemen çöllerinin cansız ateşlerinden kurtarmak için sokak sokak kaçarlar.*’’¹⁶²

‘‘*Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerini veliahd bulundukları esnada bütün millet tahayyül ederdi. Herkes tazyik altında geçen bu hayat-ı tacdarâneye teessüfler eder. Hatta Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerinin (Reşad) mahlaslarının zikrini, Murad isminin telaffuzunu katiyen men’ etmiş. Gazetelere, kitablara Reşad ve Murad isimlerinin yazılması külliyyen men’ edilmiş olduğu gibi, zevk ve turabda, şarkılarda mevcut Murad kelimeleri de tamamen hazfedilmişdi.*’’¹⁶³

Millet gazetesinin 27 numaralı nüshasında hakan-ı müşarünileyh hakkında bir veca-ı zir tafsilat verilmişti:

‘‘*Devletlü, Nehabetlü Reşad Efendi Hazretleri altmış beş yaşlarında olup bunun son otuz üç senesini Dolmabahçe Sarayı’nın az ilerisindeki bir sarayda hayat-ı mahbusânede geçirmişlerdir. Galata cihetinden Beşiktaş’a gidiyorken Dolmabahçe Sarayı ile beraber sağda yüksekliği ve makesliği ile celb-i nazar-ı dikkat etmemesi kabul olmayan bir duvar başlar. Bu duvarın önünde durmak, arabacınıza bu duvarın ne olduğunu, arkasında ne saklandığını sormak en büyük günahlardan idi.*’’

‘‘*Fil vakıa Reşad Efendi Hazretleri tam bu duvarın arkasındaki sarayda leb-i diyarda değil, bu duvar mânian-ı kesefat-ı zül su adında şeref-mekin olmakda idiler. Mahaza Efendi Hazretleri hiç çıkmazda değillerdi. Enderân, Maslak’a kadar çıkarlardı. Bir gün Şişli sırtında bir bölük askere talim etdiriliyorken geçiyorlardı. Zabıta saf-ı ihtiram*

¹⁶¹ Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, s. 5.

¹⁶² Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, s. 6.

¹⁶³ Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, s. 8.

teşkil ettirmiş ve resmi-i selam ifâ etmiş idi. Bir saat geçmeden daha talimânede iken tevkîf olundu. Divan-ı harb hazır idi. Zabıta bir kusur etmediğini, birden görülemediğinden saf-ı ihtiram teşkilinin telaşa uğradığını, fakat tam zamanında selama durulduğunu söylüyordu: ‘ ‘ Hayır öyle değil! Selam vermekde maksadın ne idi? Niçin verdin?’ ’ dediler. Zabıta hâlâ: ‘ ‘Vazifemizi ifâ etmeden, vaktinde ifâ etmeden’’ diyordu. Zabıtân alâylı olduğu ve safvet-i kemal sahibi bulunduğu tayin ederek kurtuldu.’ ’¹⁶⁴

Sultan Mehmed Reşad yanlısı olduğu için sürgün edildiğini söyleyen Mevlanzâde Rıfat, sürgün edilmesi hakkında iki gerekçe ileri sürmektedir. Birincisi uygunsuz hareketleri, ikincisiyse Sultan Mehmed Reşad taraftarı olmasıdır. Bu konuda Mevlanzâde’nin verdiği cevap ise kesin ve nettir: ‘ ‘ Abdülhamid devrinde, Sultan Mehmed Reşad Han hazretlerine intisabımızdan dolayı on iki sene sürgünlerde, zindanlarda ölüm günleri geçirdik.’ ’¹⁶⁵

Birçok kaynakta Sultan Abdülhamid’in, Veliaht Mehmed Reşad’a ekseriyetle kötü davrandığı yazmaktadır. Bunun bir siyasi uygulama neticesinde meydana gelebileceğinden daha önce bahsedilmişti. Öyle ki bu hususta Sultan Abdülhamid’in hakkını teslim etmek isteyen kişilerde var. Sultan Abdülhamid’in Selanik’te sürgünde iken hususi doktorluğunu yapan Atıf Hüseyin Bey, bu günlerde yazdığı günlüklerde buna mukabil şeylerden bahseder: ‘ ‘ Kendisi, biraderi Sultan Reşad Efendi’ye hiç sıkıntı çektirmediğini; bir gece Reşad Efendi’nin burnundan kan geldiğini, hatta bir leğen dolusu kadar kan zayi ettiği cihetle telaş ettiklerinden haber alır almaz düşüp bayılacak dereceye geldiğini, bu halin tabii kardaşlık hissinden ileri geldiğini, hemen gece yarısı kendisini tedavi edeceği (...) adada oturduğu cihetle bir çavuş ile adadan doktor celb ettirip tedavisine şitâbân olmasını emrettiğini söyledi.’ ’¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, s. 30.

¹⁶⁵ Murat Issı, Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı – Kürt Aydını, Mevlanzâde Rıfat Bey, http://www.academia.edu/835583/MEVLANZADE_RIFAT_BEY

¹⁶⁶ Metin Hülagü , Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri , (1909-1918) , Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey’in Hatıratı , Pan yayınevi 2003 , İstanbul, s. 105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN MEHMED REŞAD'IN SALTANAT YILLARI (1909-1918)

1. TAHTA ÇIKIŞI İLE İLGİLİ SİYASİ GELİŞMELER

Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıktığı 1909 yılı itibariyle yaşanan siyasi olaylar, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına çok büyük etkileri olmuş önemli olaylardır. Öncelikle halefi Sultan Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatının son yıllarında etkin hale gelen hürriyet hareketleri ve sonrasında ilan edilen meşrutiyet ile bir süre sonra yaşanan ve tarihe "31 Mart Vakâsı" diye geçen olaylardan sonra Sultan Abdülhamid yeni açılan meclis tarafından tahttan indirilmiştir. Onun tahttan indirilmesinden sonra veliahtlık makamında bulunan Sultan Mehmed Reşad Osmanlı hanedanına ve tahtına oturmuştur.

31 Mart Vakâsından sonra Milli Meclis Sultan Abdülhamid'in hâl' edilmesine karar vermişti. Bu karar üzerine, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın teşebbüsü ile fetva alınmak üzere harekete geçildi. Şeyhülislam ile Fetva eminini, Meclis'e davet etmek için Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın da aralarında bulunduğu dört kişilik bir heyet, Meşihat'a (Şeyhülislamlık Makamı) gönderildi. Sonuçta fetva alındı. Bundan sonra Milli Meclis tarafından, II. Abdülhamid'e tahttan indirildiğini ve Veliaht Mehmed Reşad'a padişah olduğunu bildirmek üzere iki ayrı heyet gönderildi. Veliaht Mehmed Reşad'a giden heyette Âyan Reis Vekili Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Mebusan Meclisi Reis Vekili Talat Bey, İstanbul mebusu Mustafa Asım Bey, Edirne mebusu Babikyan Efendi bulunuyordu. ¹⁶⁷

Sultan Abdülhamid'e bu kararı tebliğ etmek için Meclis-i Ayan üyelerinden eski Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi, Draç Mebusu Arnavut Esad Toptani Paşa ve Türk-Müslüman düşmanlığıyla tanınmış Selanik Mebusu Yahudi

¹⁶⁷ Rifat Uçarol, Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı, Gözden Geçirilmiş II. Baskı, Filiz Kitabevi, 1989, İstanbul, s. 276.

Emanuel Karasu Efendi'den oluşan bir heyet teşkil edilmişti. İttihatçı yazarlarca dahi "azim bir hata-yı siyasi", "Af olunmaz bir hata ve silinmez bir leke" olarak nitelenen bu heyet Sultana: "Millet seni azletti" diyerek saltanatının sona erdiğini bildirmişti. Otuz üç sene halifelik makamını deruhte etmiş bir hükümdara böyle bir zevatın nasıl gönderildiği, bu affedilemez hatanın ve silinmez lekenin kimlerin reyleri ve mütalâalarıyla meydana getirilmiş olduğu mevzuunu deşip derinleştirmek istemiyorum. Bu mevzunun enine boyuna izahını, buna sebep olanların meydana çıkartılıp herkes tarafından tanınması işini geleceğin tarihçilerine bırakıyorum.¹⁶⁸

Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıktığı gün yaşananları ayrıntılı bir biçimde ele alan Ahmed Refik kitabında şöyle anlatmıştır:

" O sabah saat altıda Meclisi-i Mebusan'dan Reşad Efendi Hazretlerine bir heyet-i mebusa gönderilmiştir. Heyet-i mebusa milletin kendilerini makam-ı saltanata ikâd etmek arzusunda bulunduğunu tebliğ etmiş, bunun üzerine Reşad Efendi Hazretleri: "Otuz üç senedir itidâlimi muhafâza etdim. Bu müddet zarfında daima milletin selamet ve saadetine dualar etdim. Madem ki, millet beni arzu ediyor, mâ-teşekkür bu hizmeti kabul ederim. Benim birinci emelim şer-i şerif ve kanun-ı esasi mucebince icra-yı hükümetdir. Milletin arzu ve âmâlerinden zerre kadar anhurâf etmedim. Cenab-ı Hakk muvaffakiyet ihsan ederse bahtıyarım. " buyurmuştur.¹⁶⁹ Bu esnada bir taraftan muzıkanın tanân sedâsı hünkâr dairesini nağmelerle dolduruyor. Niyazi Bey hünkâr dairesinin önünde sevimli sevimli, beşveş simasıyla dolaşıyor."

İsmi zikredilen Niyazi Bey 1908'de hürriyet ilanı talebiyle ayaklanmış bir Osmanlı subayıdır. Ve bu nedenle o dönem için Hürriyet Kahramanı diye anılmıştır. Onunla aynı nama sahip bir başka kişide Enver Bey'dir. Niyazi Bey'in saltanat değişikliği esnasında da olaylara dahil olduğu hatta hünkâr dairesinin önünde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Daha sonra ki dönemlerde Niyazi Bey ile ilgili kayda geçen bir hadise Lütfi Simavî'den nakille şöyledir: *" Bir gün Kolağası Resneli Niyazi Bey saraya geldi. Kendisinin Mabeyn-i hümayuna gelmiş olduğunu padişaha bildirdik. Sultan Reşad onu huzuruna çağırdı. Bir hayli iltifat etti. O sıralarda İstanbul'un ünlü fotoğrafçısı " Febüs" de sarayda bulunmaktaydı. Padişahın emriyle Niyazi Bey'le resmimizi çekttirdik. Hasan*

¹⁶⁸ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 5.

¹⁶⁹ Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, s. 18.

Rıza, Ali Rıza Paşalar ve Niyazi Bey, sarayın büyük salonunda toplandık. Grup halinde herkes yerini alırken, padişah kendi oğullarını bile ikinci planda bırakarak, Niyazi Bey'i yanına aldı. O pozda iki ayrı resim çekildi. Bu hal, orada bulunan herkesin ve benim de hayrette kalmamıza sebep oldu ise de meşrutiyetin ilanından sonra böyle fevkalade şeyler görmeye alışık olduğumuzdan dolayı, bu vaziyeti de onlar arasına ilâve ettik. Odama döndükten beş dakika sonra Hasan Rıza ve Ali Rıza Paşalar yanıma geldiler. Canları sıkılmıştı. Şahsiyeti ne olursa olsun bir kolağasının hanedan mensuplarından bile daha öne geçirilmiş olmasını kınadılar; yarın, öbür gün bu fotoğraf gazetelere çıktığı zaman askerlerin üzerinde kötü bir tesir meydana getireceğini ileri sürdüler. Doğrusu ben de onlar gibi düşünüyordum. Bundan dolayı derhal padişahın huzuruna girip paşaların bana söylediklerini kendisine arzettim. Sultan Mehmed Reşad: ‘‘Paşaların düşündükleri pek doğru, acaba ne yapsak? ‘’ diye sual etti.

Bunu üzerine ben emir buyururlarsa fotoğraf camlarını kırdıracağımı ve şayet Niyazi Bey vaziyeti sual edecek olursa negatiflerin bozulmuş olduğu cevabını vereceğimi söyledim. Padişah münasip gördü, öyle de yaptık. Saraya sık sık gelen fotoğrafçı Febüs sonradan bize neticeyi anlattı. Niyazi Bey resimleri almak üzere birkaç kere onun atölyesine uğramış; Febüs de bizden almış olduğu direktife uyararak, resimlerin bozuk çıktığını ve o yüzden basmadığını bildirmiş. Bana kalırsa bu çeşit zabıtlere millet namına büyükçe bir tekaüt ikramiyesi tevdi edilmeli, olmazsa isteyene yeterli toprak verilmeli ve ordu ile münasebetleri kesilmeliydi. ‘¹⁷⁰

Bu günlerle ilgili Süleyman Kani Bey’de şöyle bir hadiseden bahsetmektedir: ‘‘ Reşad Efendi ‘‘31 Mart’’ günlerini heyecan ile geçirdi. Harekât ordusunun ilerlemesini ümitle takip etti. Nihayet o kadar saburane, mütevekkilâne beklediği taç ve tahta nail oldu. Politika gazetesinde neşredilen ‘‘ Son Osmanlı Padişahları ‘‘ tefrikasında Milli Meclis tarafından Abdülhamid’in hal’ine karar verilince İttihad ve Terakki Cemiyetince Doktor Nazım’ın dahil bulunduğu üç kişilik bir heyetin Dolmabahçe’ye gönderildiği, bunların Reşad Efendi hakkında uzun senelerden beri kökleşmiş isnadların mahiyetini anlamak isteyerek hal ve sıhhati hakkında hasıl olmuş tereddüdlerin izalesi için bir kere tıbben muayenesine müsaade etmesini istirham ettikleri, Sultan Reşad’ın yanında bulunup

¹⁷⁰ Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 21.

üzerinde nüfuzu olan bir zatın – ismi zikredilmiyor ama esvapcıbaşı Sabit Bey olmak gerek – teşcii ve delâleti ile yarı beline kadar soyunmağa rıza gösterdiği ve ince bir muayeneden geçirildiği yazılmaktadır. (Politika, Mart 1931)

Biz böyle bir tıbbi muayenenin vukuu hakkında bundan başka bir kayda tesadüf edemediğimiz gibi Sultan Reşad'ın mülâki olabildiğimiz mukarriplerinden de böyle bir şeyin vukuu hakkında bir söz işitmedik.''¹⁷¹

Sultan Mehmet Reşad, Sultan V. Mehmet olarak tahta çıkmıştır; bu ismin seçilmesi II. Mehmet'in, İstanbul fatihinin, adını hatırlatmak içindi; yeni sultan Harekât ordusunun harekâtı sayesinde başkentin ''ikinci fatihi'' olmuştur,¹⁷² şeklinde yorumlanmıştır.

Dönemin ünlü İttihatçı yazarlarından biri olan Hüseyin Cahit Bey'in olay ile ilgili yorumları şöyledir: *'Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle 31 Mart ayaklanması siyasi bakımdan kapanmış oluyordu. Artık Osmanlı tahtında entrikasından korkulacak bir padişah yoktu. Güçsüz bir Sultan Mehmed Reşad'ın, hükümdarlığı döneminde, saray etkisinden kaygı duyulamazdı. Üstelik sarayın, hükümdarın hiçbir değer ve önemi kalmamış; meşrutiyet yönetimi için gerekli ve yararlı olan bir denge ögesi ortadan kalkmıştır.*''¹⁷³

İngiliz tarih yazarı Alan Palmer'in, bir Avrupalı gözüyle yaptığı değerlendirme bu taht değişikliği ile ilgili fikir vermesi açısından ilginçlik arz eder: *'Bu olay, daha önceki on üç tahttan indirme olayından iki nedenle çok farklıydı. Bu sefer Şeyhülislam'ın fetvası, bir grup vezirin baskısından değil, seçilmiş mebusların oluşturduğu bir parlamentodan ve doğru yola dönmeye söz verdiği halde sözünden dönerek iç savaş başlatan bir padişahı suçlayan baskılardan kaynaklanıyordu.*''¹⁷⁴

Bu taht değişikliği ile ilgili çok fazla yorum yapılmıştır. Bu da o yorumlardan biri olması sebebiyle değerlendirilmelidir. Bu konudaki en önemli ihtilaflardan biri de Sultan Abdülhamid'in bu olaylarda suçlu olup olmadığı ile ilgilidir. Bu konuda

¹⁷¹ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul, s. 38.

¹⁷² Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev: Yasemin Saner, göz. geç. ve geniş. Baskı, İletişim yayınları, İstanbul, 2008, s. 151.

¹⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı Haziran 2000 Şefik Matbaası, İstanbul, s. 170.

¹⁷⁴ Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl – Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Beşinci Baskı ciltli, Bilgin Yayıncılık, 1995, İstanbul, s.332.

dönemin üst düzey yöneticisi ve Sultan Abdülhamid karşıtı olan Ali Fuat Türkgeldi: “*Zaten Talat Paşa’da Abdülhamid’in 31 Mart Vakası’nda medhali olmadığını bana defalarca söylemiştir.*” demektedir.¹⁷⁵

Yine o vakitlerde İstanbul’dan sorumlu olan Süleyman Şefik Paşa’da benzer bilgiler vermektedir: “*O tarihte İstanbul benim ve Nazım Paşa elinde idi. İstanbul’da ise çeşitli sınıflardan otuz bine yakın muallim asker vardı. Eğer bizim kötü niyetimiz olsa idi Hareket Ordusu’nu perişan eder, İttihat hükümetini lağveder, memlekete hâkim olurduk. Aynı zamanda Sultan Hamid merhum da arzu etse idi, bütün asker padişah namına ayaklanmış, İttihad hükümetini alt üst etmeye hazırlanmış idi. O da yapmadı ve 31 Mart vakasında merhum Sultan Hamid katiyen dahil olmadığına eminim. Çatalca müdafaa hattında bulunan topçular hareket ordusu denilen 6-7 bin kişilik kıtaları Çatalca’dan İstanbul’a geçirmez idi. Nazım Paşa’nın şu niyet temizliğine İttihatçılar güzel mukabele etmediler.*”¹⁷⁶

Sultan Abdülhamid’in bu olaylarla ilgisinin olup olmadığı ile ilgili görüş bildiren bir başka kişide Mehmed Tevfik Bey olmuştur: “*Sultan Abdülhamid’in 31 Mart vakasını bizzat tertib ve ihdas etmemiş olmasına mukabil, sadece dolaylı sebebiyet vermiş bulunması bile artık saltanatı kalmasına mâni teşkil ediyordu. Bu şekilde düşünmeme rağmen Hünkâr’ın hal’ine karar verildiği sırada eğer ben mebus bulunsaydım ve kendisine hal’ edildiğinin tebliğine memur olan heyete intihab edilmiş olsaydım, bu memuriyeti kat’iyen kabul etmezdim.*”¹⁷⁷

Abdülhamid bu olaylardan sonra yitik kudretin simgesi olmuştur. Bu imge, padişah tahttan indirildikten ve meşruti rejimin müflis Osmanlı Devleti’ni kolay kolay diriltemeyeceği anlaşıldıktan sonra su yüzüne çıkmıştır. Zayıf, melankolik, acınacak kadar yaşlı, yanında sadece kediler ve hadım ağaları kalmış padişah tasvirleri; sağlıklı “ yeni “ padişahla, sarayın dışına çıkıp gezen, görünürde soylu, sakin olan, ama artık

¹⁷⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu, 1984, Ankara, s.49.

¹⁷⁶ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim*, 31 Mart Vakası, Çeviren: Hümeysra Zerdecî, Arma Yayınları, 2004, İstanbul, s. 181.

¹⁷⁷ Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Arma Yayınları, 1993, İstanbul, s.38.

gerçek gücün simgesi olmayan Sultan Mehmed Reşad'ın imgeleriyle karşılaştırılıyordu.¹⁷⁸

1.1. Tahta Çıkış Merasimi

28 Nisan 1909 tarihinde, tahta çıkan ilk Osmanlı padişahları için tertip edilmesi eski bir anane olan ‘‘ taklid-i seyf ‘‘ alayı yapıldı. Sabah padişah hazretleri Söğütlü vapuruna binerek Eyüp’e vardı. Şehzadeler, vükelâ, Ayan ve Meclis-i Mebusan azaları kendisini Eyüp vapur iskelesinde karşıladılar. Konya’dan bu merasim için hususî gelen Çelebi Abdülhalim Efendi padişaha kılıç kuşattı. Aslında kılıç kuşatma işi çelebiler verilmiş bir imtiyaz değildir. Tarihin bize gösterdiğine göre, bu vazifeyi padişahın arzularına tabii tutularak, şeyhülislam, çelebiler ve yahut nakib-ül eşraftan herhangi biri yapardı.

Sultan Mehmed Reşad Han, yaşlı ve şişman olduğundan kılıç alayında, ata değil, arabaya bindi. Ondan sonra sadrazamlık alayları da arabayla yapılmaya başlandı. Bu tedbir yerinde oldu. Çünkü hayatında hiç ata binmemiş, dizgin kullanmamış sadrazam ve şeyhülisamların, hayvan üzerindeki acayip tavırları ve arada beyaz donlarının görünmesi, hakikaten pek gülünç oluyordu.¹⁷⁹

Cülusuna zamanın şairlerinden hemen hepsi tarih söylemişlerdir. Üsküdarlı Talat’ın tarihi şöyledir:

‘‘Ziyb-ü fer buldu vücuduyla serir-i Saltanat

Millet-i Osmaniyan oldu hele handan ü şad

Söyledi tarihini Tal’at, mücevher ıyş eyle

Padişah-ı Âl-i Osmandır bugün Sultan Reşad ‘‘¹⁸⁰

Bir başka kişi de Sultan Mehmed Reşad’ın cülusu hakkında şu beyitleri yazmıştır:

‘‘ Sultan-ı dîn Mehmed-i hâmis bi-avn-i hakk

Evreng-i ihtişamına kıldı şeref-cülûs

¹⁷⁸ Palmira Brummett, İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908 – 1911, çev: Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul. s. 223.

¹⁷⁹ Lütüfî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 19.

¹⁸⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 96.

Sultan-ı baht-ı hüsrev-i şevket-i şeh-i zafer

Bi'l-ittifâk etdiler îfâ-yı pâ-y-bûs

Hasretle tâcdârın arardı bu taht ü tâc

Dâmâdı şimdi buldu bu şîrîn-i lika-arûs

Bayram ederse çok mu bu yevmi otuz sene

Âlâmdan bunalmış olan lâ-ba'd-ı nüfus

İyd-i cülûsu âleme i'lân için sezâ

Bâm-ı felekde çalsa sirâfîl-i tabl ü kûs

Tarihine dü dest öyle sarıl oku

Sultan Mehmed itdi serîre bugün cülûs''¹⁸¹

Muallim Feyzi

Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkış günü ile ilgilide birtakım yorumlar yapılmıştır:

'Taht-ı âli-baht-ı Osmanîye Sultan Mehmed Han-ı Hâmis unvan-ı celili ile cülusları icra kılınan Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri melek-haslet bir padişah-ı âlicah idiyseler de tahta kuudları Salı gününe müsadîf olduğuna ve kurun-ı sabıkada Salı ise ecrâm-ı semavîye âbidleri indinde meşum addolunur bir gün olduğundan bu şeamet zamanımıza kadar da intikal eylediğine binaen bir çok elim tesadüfler vâki olmakla yevm-i mezkûrun bizlerce da şeametini kabul edenler vardır.

Salı gününün şeametini muharrir-i âciz de kabul edenlerden olduğum cihetle sultan-ı müşarünileyh hazretlerinin Salı günü cüluslarının vukuu hem memleket ve hem nefs-i hümayun-ı mülûkâneleri için hayırlı olmayacağını o gün bazı rüfekaya söylediğim vârid-i hâtır-ı âcizdir. Hakikaten Salı gününün bir yevm-i meşum olmasını Sultan Mehmed Han-ı Hâmis hazretlerinin bu geçen on senelik zaman-ı saltanatlarında ispat ve şeameti teyid ediyor.'¹⁸²

¹⁸¹ Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi tarihi: II.Meşrutiyet olayları(1908-1909), Yay. Haz: Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu, 1996, Ankara, s. 31.

¹⁸² Mehmet Selâhattin, Bildiklerim, Muhalif Hatıralar, Hazırlayan: Ali Birinci – Cüneyd Okay, Vadi Yayınları, 2006, Ankara, s. 24.

Mehmed Selahaddin Bey'in yaptığı bu yoruma göre; Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıktığı gün Salı gününe denk gelmiştir ve Salı günü birtakım inanışa göre uğursuz sayılmaktadır. Bilimsel bir açıklaması olmamakla beraber, bu batıl inanç hasebiyle Osmanlı Devleti'nin başına gelen olumsuzlukları buna bağlanabilir, demektir.

1.2. Saltanat Yıllarında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Tarihe ait eserleriyle tanınmış olan Ahmed Refik Bey İki Komite İki Kıtâl adlı eserinde *“Sultan Mehmed Reşad devri bir dereceye kadar, Mehmed Sultan-ı Râbi'nin ilk devirlerini andırıyordu. O zamanlarda birkaç türedi, hamiyet kisvesine bürünerek Sultan İbrahim'in zulümlerine karşı isyan etmişlerdi. Fakat ellerine geçer geçmez Sultan İbrahim zamanını halka mumla aratmışlardı. Sultan Mehmed Reşad devri bundan da beterdi. Ağalar saltanatı, o dönem ancak iki üç sene devam etmişti. Sultan Mehmed Reşad'ın fasıla-ı saltanat devri ise altı senedir devam ediyordu. Memleket izmihlal içinde idi. Otuz üç padişahın altı asırda kanlar dökerek fethettilikleri kişverler Sultan Mehmed Reşad'ın altı senelik devre-i saltanatında zülüm ve ateş içinde zir ü zeber olmuştu.”* Demektedir.¹⁸³

Sultan Mehmed Reşad'ın dokuz yıllık hükümdarlık dönemi büyük buhranlar içinde geçmiştir. On defa hükümet değişikliği olur. Her hükümet buhranlı bir devrede iş başına geldi ve yine bir buhran sonucu iktidardan ayrılmıştır. Ayrıca anayasaya göre yürütme organının başı sadrazamdı. Sadrazam ve kurduğu hükümet yasama meclisine karşı sorumlu idi ve Meclis-i Meb'ûsan'ın güvenine sahip olduğu müddetçe yerinde kalabilirdi. Padişahın sadrazamı tayin yetkisi olduğu halde icradan sorumlu değildi. Bu sebeple padişahın siyasî rolü zayıflamış ve saray siyasî hayatın odağı olmaktan çıkmıştır. Siyasî hayatın odağı âdetâ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkeziyle sadrazam ve kabinesine devredilmiştir. Nitekim daha tahta çıktığı günden itibaren bu husus görülmeye başlanır. İstanbul'u kontrolü altında tutan Hareket Ordusu'nun diktatör kumandanı Mahmud Şevket Paşa biat merasimi sırasında eski padişahı Selânik'e sürmüştür. Bundan ne padişahın ne de sadrazamın haberi olur. Ertesi gün haberi Fransız elçisinden öğrenen sadrazam, durumu padişaha bildirmek için saraya gittiğinde saray görevlilerinin de götürüldüğünü öğrenir. Sultan Mehmed Reşad'n âdetâ

¹⁸³ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 109.

yalvarırcasına görevde kalmasını istediği Ahmed Tevfik Paşa İttihatçılar'ın baskıları neticesinde istifa ettirilir. Yerine onların istediği Hüseyin Hilmi Paşa getirilir.¹⁸⁴

Ordu, özellikle de Mahmud Şevket Paşa Osmanlı siyasal yaşamına egemen olmuştur. Karşıtlarından birçoğu sahneden çekilmiş olduğu halde İttihat ve Terakki hala görece zayıftı. Yetenekli ve kararlı kişilerin oluşturduğu küçük çekirdeğinin çevresinde, İttihatçı etiketini çok gevşek biçimde taşıyan ve kolaylıkla başka partilere karışabilen bir yandaş kuşağı yer alıyordu. Nisan 1912 "sopalı" seçimlerinde ezici bir çoğunluk elde eden İttihat ve Terakki'nin kamuoyu desteği, Trablusgarp Savaşı'nda (1911-12) İtalya karşısındaki askeri yenilgilerin ardından aynı hızla erimiştir. Ordudaki hoşnutsuzluk belirtileri üzerine İttihat ve Terakki hükümeti Temmuz 1912'de çekilmek zorunda kalır; yerini liberal bir koalisyon almıştır. Ama ülkenin genel geriliği, az sayıdaki seçkinin vurucu gücüne ve eylemine dayanan darbeci yöntemlere başarı şansı tanımaktadır. Yeni hükümetin de Balkan Savaşları'ndaki yenilgilerle yıpranmasından yararlanan bir avuç ittihatçı subay ve asker, 23 Ocak 1913'te Babıali Baskını'nı gerçekleştirerek Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'yı istifa ettirirler ve Mahmud Şevket Paşa yönetiminde yeni bir kabine kurdururlar. Said Halim Paşa'nın sadrazamlığında, tümüyle İttihat ve Terakki'nin egemen olduğu bir kabine ise, ancak İttihatçı olmayan Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te bir suikasta kurban gitmesinden sonra gerçekleşebilmiştir.

Meşrutiyetin ilanı ve Sultan Mehmed Reşad'ın tahta geçişini müteakip, ilk bir iki yıl Osmanlı Devleti'nde Hürriyet, Eşitlik ve Müsavat sloganıyla olumlu bir hava esmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmez. İlk önce Balkanlarda ortaya çıkan ayaklanmalar; İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından öncelikle askeri güçle bastırılmış, ardından da düzenlenen Rumeli Seyahati ile bir süre nefes alınmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesiyle başlayan ve ardı arkası kesilmeyen savaş yılları başlar. Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını kara bağlantısı olmamasına rağmen bir şekilde savunmaya çalışırken, Balkan devletlerinin de savaş açmasıyla, Trablusgarp ve On iki adaları İtalya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.

İbrâhim Hakkı Paşa hükümetinin yanlış uygulamalarından biri de Trablusgarp-Bingazi vilâyetindeki asker sayısını azaltmasıdır. Roma büyükelçiliğinden gelen Hakkı Paşa'nın II. Abdülhamid'in bölgede eskiden beri emelleri bulunan İtalya'ya karşı tahkim ettiği bu

¹⁸⁴ İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, Cevdet Küçük, Yıl: 2003, Cilt: 28, s. 419.

vilâyeti askersiz, valisiz ve kumandansız bırakması İtalya'yı harekete geçirir. Trablusgarp'ın tahliyesini ve teslimini isteyen İtalya (28 Eylül 1911) 29 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân eder. Olayın sorumluluğunu kabul eden İbrâhim Hakkı Paşa aynı gün istifa etmiştir. İtalya, Afrika'da son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp-Bingazi'yi ilhak ettiğini açıklamıştır. (5 Ekim).¹⁸⁵

İstanbul'da anayasa değişikliği, meclisin feshi ve seçimlerle uğraşıldığı sırada Trablusgarp'ta savaş devam ediyordu. İtalya, Ege adalarını işgal ettikten (24 Nisan- 20 Mayıs 1912) sonra İstanbul'u tehdide başlamıştır. Bu sırada Balkan devletleri de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlığına giriştiler. Arnavutluk isyanı yeniden alevlenir. İsyanı bastırmakla görevli ordu içindeki bir grup subay vaktiyle İttihatçılar'ın yaptığı gibi silâhlarıyla dağa çıkarak isyan eder. Kendilerine “Halaskârân” veya “Halaskâr-ı Zâbitân” adını veren bu grup İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla hükümete bir muhtıra verirler. Muhtırada meclisin feshi ve Kâmil Paşa başkanlığında tarafsız bir hükümet kurulması isteniyor, aksi takdirde yönetime el konulacağı ifade ediliyordu. Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa hemen istifa etmiştir (9 Temmuz 1912). Onu diğer nâzırlar takip edince Said Paşa meclisten güvenoyu istemiştir ve meclis güven oyu verdiği halde ertesi gün istifa etmiştir (16 Temmuz 1912). Bu istifayla birlikte iktidar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinden kısa bir sürelikte olsa çıkmış oluyordu.¹⁸⁶

Sultan Mehmed Reşad yeni seçim ilân etmiştir. Ama daha seçimler yapılmadan Balkanlar'da savaşa girilmiştir. Seçimler iptal olur ve ancak bir yılı aşkın bir süre sonra tekrar yapılabilir.¹⁸⁷

Meşrutiyet döneminin ilk asker kökenli sadrazamı olan Ahmed Muhtar Paşa, tarafsız kişilerden kurduğu kabinesine üç eski sadrazamı aldığı için bu hükümete halk “büyük kabine” adını vermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, meclisteki ezici çoğunluğuna rağmen iktidarı kaybetmesi ve tarafsız hükümet karşısında muhalefete düşmesi 1908'den beri oluşan siyasî hayatın dengesini bozmuştur. Bunun çok acı sonuçları Balkan Harbi sırasında görülür. Ahmed Muhtar Paşa, ilk iş olarak uzun süredir yürürlükte bulunan sıkıyönetim idaresine son verir (23 Temmuz). Arkasından Meclis-i

¹⁸⁵ İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 420.

¹⁸⁶ İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 421.

¹⁸⁷ Caroline Finkel, Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300 – 1923, Çeviren: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, 2014, İstanbul, s. 464.

A'yândan aldığı “tefsir” kararıyla padişaha Meclis-i Meb‘ûsan’ı feshettirir. Balkan Harbi’nin başlaması üzerine (8 Ekim) İtalya ile Uşi Antlaşması’nı imzalayan hükümet (18 Ekim) Trablusgarp-Bingazi’nin yitirilmesini kabul etmiştir. Ordu içindeki partizanlık Balkan Harbi’nde de ağır yenilgilere sebep olmaktadır. Ege adaları ve Edirne’ye kadar bütün Rumeli elden çıkar. Bu durum karşısında Sultan Mehmed Reşad, Gazi Ahmed Muhtar Paşa’yı istifa ettirerek (29 Ekim) Kıbrıslı Kâmil Paşa’yı sadârete getirir. Kâmil Paşa, Meclis-i Meb‘ûsan kapalı olduğu için sarayda bir meclis-i umûmî toplar. Danışma mahiyetindeki bu meclise Mahmud Şevket Paşa mazeret bildirip katılmaz. Şehzadeler ise dinleyici olarak bulunurlar. Kâmil Paşa savaşın zararlarını en aza indirme gayreti içinde iken iki ay yirmi beş gün sonra kanlı bir askerî darbe sonucu istifa ettirilmiştir (23 Ocak 1913). Enver Bey’in yönettiği bu darbe “Bâbîâli Baskını” olarak tarihe geçmiştir.¹⁸⁸

23 Ocak 1913’te Enver Paşa komutasındaki bir birlik Bâb-ı Âli’yi basmıştır. Harbiye Nazırı Nazım Paşa’yı öldürüp silah tehdidiyle Kâmil Paşa’yı istifaya zorlamıştır. Enver Paşa ve yakın arkadaşları daha sonra Şeyhülislam’ın arabasına el koyarak saraya gittiler ve padişahı Kâmil Paşa’nın yerine Mahmud Şevket Paşa’yı sadrazam atamaya zorladılar.¹⁸⁹

Baskın sadece İttihatçıların arasında bir sır değildir. Zamanın hükümdarı Sultan Mehmed Reşad da baskından bir yakını vasıtasıyla önceden haberdar edilmiştir. İttihatçılar yaşlı hükümdarın, hadiseyi işittiğinde heyecanlanmaması için Bab-ı Âli’yi basıp hükümeti devirecekleri konusunda bilgilendirmişlerdir. Sultan Mehmed Reşad her şey olup bittikten sonra, ben biliyordum, haberim vardı der. Kendine verilen sırrı saklayabildiğini göstermiş ve baskından söz ederken ‘‘ Elhamdülillah, memleket kurtuldu’’ diye dua etmiştir.¹⁹⁰

Darbe ile iktidarı ele geçiren İttihatçılar padişaha baskı yaparak Mahmud Şevket Paşa’yı sadârete getirdiler. Mahmud Şevket Paşa da bu görevde kaldığı dört ay on dokuz gün boyunca durumu düzeltmemiştir. Kâmil Paşa’yı ihanetle suçlayan ve Edirne’yi kurtarmak vaadiyle iktidarı ele geçiren İttihatçılar, Londra Antlaşması’nı imzalayıp (30 Mayıs) Edirne dahil bütün Rumeli’yi Balkan devletlerine terk ettiler. Mahmud Şevket

¹⁸⁸ İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 421.

¹⁸⁹ Caroline Finkel, Rüya’dan İmparatorluğa Osmanlı, s. 464.

¹⁹⁰ Murat Bardakçı, Enver, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2015, İstanbul, s. 128.

Paşa da bütün bu olan olayların sonucunda ortaya çıkan karmaşa ile suikast sonucu öldürülmüştür.¹⁹¹

Sultan Mehmed Reşad, Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadârete getirmek ister. Fakat İttihatçılar, arzularını kolayca yaptırabileceklerini ümit ettikleri Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa üzerinde ısrar ederler. Padişah da mecburen Halim Paşa'yı sadârete getirmiştir (12 Haziran). Tamamen İttihatçılar'dan oluşan hükümetin ilk icraatı Dîvân-ı harpler kurarak Mahmud Şevket Paşa suikastı zanlılarını yargılamak olur. Yargılamalar muhalefetin tasfiyesi şekline dönüşmüştür. Muhaliflerden 350 kişi tutuklanıp Sinop'a sürülür. On iki kişiye idam cezası verildi. Bunlar arasında suçsuz olduğunu söyleyen Damad Sâlih Paşa da bulunmaktadır. Sultan Mehmed Reşad, Sâlih Paşa'yı kurtarmak istemiş, fakat İttihatçılar'ın tehdidi karşısında idam kararını onaylamıştır. Bu durum Sultan Mehmed Reşad'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında çaresiz kaldığının açıkça olan bir göstergesidir.

II. Balkan Harbi sırasında Edirne'nin geri alınması (21 Temmuz 1913) askerin nüfuzunu arttırır. Bir grup subayın Enver Bey'i Harbiye nâzırı yapmak için harekete geçtiğini öğrenen Harbiye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa istifa eder. Kaymakam (yarbay) rütbesinde bulunan Enver Bey Harbiye nâzirliğine getirilir (3 Ocak 1914). Cemal Bey de aynı şekilde terfi ettirilip Bahriye nâzırı olmuştur. Talat Bey ise Dahiliye nâzırı olarak kabinede bulunuyordu. Böylece Talat-Cemal-Enver üçlüsü hükümette tek söz sahibi durumuna gelmiş oluyordu. İttihat ve Terakkî hâkimiyeti altında yapılan (Mayıs 1914) seçimlerden sonra meclis padişahın da katıldığı bir merasimle çalışmalarına başlamıştır. Bu sırada Said Halim Paşa'nın hiçbir iktidar gücü kalmamıştı. Padişah da Talat-Enver-Cemal üçlüsünü muhatap alıyor ve işlerini onlarla görüyordu. Padişahın yaptığı bazı tayinler bu üçlü tarafından geri çevriliyordu. Almanya ile gizli ittifak yaptıkları gün (2 Ağustos 1914) meclis beş aylık bir ara tatiline girmişti. Tatil sırasında bu üçlü grup partinin ve kabinenin bazı üyelerinin haberi olmadan ülkeyi savaşa sokmuştur (11 Kasım 1914).¹⁹²

Ama Sultan Mehmed Reşad'ında anlaşmadan daha önce haberdar edilmiş olması da ihtimaldir. Zira, o tarihten bir buçuk yıl önce Bab-ı Âli'yi basan İttihatçılar yaşlı hükümdarı baskın öncesinde nasıl haberdar ettilerse, Almanya ile kurulacak ittifak

¹⁹¹ İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 421.

¹⁹² İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 423.

konusunda da padişahı bilgilendirmiş olabilirler. Zira Sadrazam Said Halim Paşa'nın, Sultan Mehmed Reşad tarafından verilmiş bir yetki belgesine ihtiyacı vardır.¹⁹³

Hanedan ailesine mensup olan Ali Vasıf Efendi'de bu durumu garip bulmuştur: “*İttihat ve Terakki Cemiyet'i, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbine girmesine sebep olmuştu. Kurban Bayramı günü saraya gittiğimizde bu haberi aldık. Sultan Reşad'ın işin hakikat ve aslından haberi olmayarak bize bu haberi vermesi pek garip idi.*”¹⁹⁴

İngiltere'nin otoriter davranışları da Osmanlıların Alman tarafına kaymalarında rol oynamıştır. İstanbul hükümetinin çıkması beklenen savaşta İngiltere'nin yanında yer almasının pek ihtimal dahilinde olmadığını bilen Winston Churchill, 28 Temmuz 1914'te, İngiliz tersanelerinde Osmanlı donanması için yapılmakta olan iki savaş gemisine el koydurtmuştur. Kamudan toplanan paralarla ücreti ödenen bu gemiler Osmanlıların malıydı. Ve kamuoyu olaya öfkelenmiştir. 10 Ağustos'ta iki Alman Kruvazörünün – Breslau ile Goben – peşlerindeki İngiliz gemilerinden kurtulmak için Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine izin verilir ve gemiler İngiltere'nin el koyduklarını bir ölçüde telafi etmek üzere Osmanlı donanmasına devredilmiştir.¹⁹⁵

Bu gemilerde görevli Alman Amiral Souchon nereden geldiği belli olmayan bir emirle 29 Ekim 1914'te sabah karanlığında Sivastopol ve Novorossisk ile 30 Ekim'de de Odesa limanlarını bombalamıştır. Sultan Mehmed Reşad olaydan 30 Ekim günü yani Kurban Bayramının ilk günü haberdar olmuştu. Bayram alayına Said Halim Paşa rahatsızlığı nedeniyle katılmayacağını bir tezkire ile bildirir ve istifa eder. Bütün nazırlar Said Halim Paşa'nın yalısına giderler ve istifasını geri almasını isterler fakat ikna edemezler. Nihayet padişah kendisini saraya davet ederek ricada bulununca iş değişir. Ve şunları söyler: “*Beni ancak siz tanırırsınız, sizi de ben tanırım. Sizin vücudunuzla müteselli oluyorum. Siz çekilirseniz ben kime söz anlatırım. Böyle vahim bir günde beni, şunun bunun eline bırakmamanızı, istifanızı geri almanızı rica ederim*”
Sonra padişah paşanın yüzünü öper. Paşa da “*Bu iltifat ve itimad-ı hümayunlara karşı nefis-i bendegânımı feda etmeye mecburum*” diyerek istifadan vazgeçmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Murat Bardakçı, Enver, s. 128.

¹⁹⁴ Ali Vasıf Efendi, Bir Şehzade'nin Hatıratı – Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim, Haz: Osman Selahaddin Osmanoglu, Yapı kredi Yayınları, 2004 İstanbul, s. 56.

¹⁹⁵ Caroline Finkel, Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı, s.468.

¹⁹⁶ Hayreddin Karaman, İslami Hareket Öncüleri, İz Yayıncılık, 2013, İstanbul, s. 65.

Sultan Mehmed Reşad, hiç istemediği halde bu oldu bitti karşısında bir beyannâme neşr ederek İtilâf devletlerine (İngiltere, Rusya ve Fransa) karşı savaş ilânını duyurur. Ayrıca “cihâd-ı ekber” beyannâmesiyle bütün müslümanların ordunun yanında savaşa katılmasını istemiştir. Padişah savaşın sebebini bu üç devletin kışkırtıcı tutumlarına bağlıyor ve bunların zalimane idareleri altında inlettikleri milyonlarca Müslümanın, mânen bağlı olduğu hilâfete karşı besledikleri kötü emellerinden vazgeçemediklerini bildiriyordu. Cihâd-ı ekber ile Osmanlı hükümdarının hem padişahlığına hem halifeliğine yönelik saldırıların sona ereceği ümidini dile getiriyordu. Meclisin açılışında da (14 Ocak 1915) İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin diliyle durumu anlatan padişah, tarafsızlık ilân edildiği halde Rus donanmasının Osmanlı donanmasına saldırması karşısında bu savaş emrini vermek zorunda kaldığını dünyaya ilânen söylüyordu.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti İtilaf devletlerinin harp ilanına mukabil 11 Kasım 1914’te padişahın iradesiyle harp ilanında bulunmuştur:

İrade-i Seniyye

29 Ekim günü Osmanlı Donanması’nın bir kısmı tarafından Karadeniz’de tatbikat yapılırken İstanbul Boğazı önüne torpil dökmek vazifesiyle hareket ettiği sonradan anlaşılan Rusya donanmasından bir takımı, yapılan tatbikatı ihlâl edip düşmanlık göstererek Boğaz’a doğru hareket etmeleri üzerine Donanma-yı Hümayûn tarafından karşılık verilmiştir.

Teessüf edilecek bu hadise hakkında Osmanlı hükümetince Rusya Devleti’ne müracaatla tahkikât yapılması ve olayın çıkış sebeplerinin ortaya konması teklif edilerek bu şekilde tarafsızlığı korumaya özen gösterilmesine rağmen Rusya Devleti vâki olan bu müracaata cevap vermeksizin sefirini geri çağırdığı gibi askeri birlikleri de Erzurum hududuna muhtelif noktalardan tecavüz etmiş ve bu sırada Fransa ve İngiltere devletleri de sefirlerini geri çağırdıkları gibi İngiliz ve Fransız donanmaları müştereken Çanakkale’ye ve İngiliz Kruvazörleri Akabe’ye top atmak suretiyle fiili düşmanlığı başlatmaları ve sonrasında da Osmanlı Devleti’ne harp ilan etmelerinden

¹⁹⁷ İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 421.

dolayı Osmanlı Hükümeti'nce de Allah'ın yardımına sığınarak bu üç devlete harp ilanını irade eyledim.

Bu iradenin icrasına Bakanlar Kurulu memurdur.

11 Kasım 1914

Mehmed Reşad

11 Kasım günü harp ilanıyla beraber cihad-ı mukaddes ilan edilmiştir. Hazırlanan cihad fetvası, 14 Kasım 1914 sabahı Süleymaniye'deki Şeyhülislamlık makamından Fatih Camii'ne büyük bir merasimle götürülür ve caminin avlusunda bekleyen binlerce kişiye hitaben Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından okunur. Cihad fetvası art arda beş ayrı fetvadan meydana geliyordu ve zamanın Şeyhülislam'ı Ürgüplü Hayri Efendi hazırlamıştır.¹⁹⁸

Müslüman cemaatine yapılan bu çağrı, Arap din adamlarından belli düzeyde olumlu tepki alır, ama desteği kritik önemdeki kişilerden biri olan Mekke Şerifi padişahın birlik çağrısını reddetmiştir. Şerif Hüseyin'e göre padişahın cihat çağrısı Müslümanları ayaklandırırsa, bu İngilizlerin bir abluka oluşturmalarına, hatta Hicaz limanlarını bombalamalarına neden olabilirdi. İslam dünyasının diğer kesimlerinden de fazla ses çıkmaz. Örneğin Mısır ve Hindistan'da, İngilizlere itaat etmenin zorunlu olduğunu belirten fetvalar yayınlanır.¹⁹⁹

Boğaz'ın geçilmesi halinde gemilerin İstanbul'a ulaşması 12 saat kadardır.ve hazırlıklar buna göre planlanır. İstanbul'un işgali durumunda hükümetin ve saray ahalisinin nakli için yer arayışına başlanmıştır. Uzun tartışmalardan sonra padişah ve maiyetinin Eskişehir'e nakli kararlaştırılmıştır. Bu süreçte hazinenin kıymetli evrakları Konya'ya gönderilir. Sultan Mehmed Reşad'ın mabeyn katipliğini yapan Ali Fuat Paşa, boğaz istihkâmlarının İngiliz ve Fransız donanmasına mukavemet edemeyeceği, bu nedenle hükümetin geçici olarak naklini padişahın uygun gördüğünü belirtmektedir. Çanakkale Boğaz'ının geçilmesi durumunda Sultan Mehmed Reşad ve hanedanın hızlı bir şekilde nakli için planlar yapılmıştı. 1915 Ocak ayı içerisinde İstanbul polis müdürü Bedri Bey, merkez İstanbul'un idarecisi; Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat Bey, Beyoğlu kısmının ve Beyoğlu mutasarrıfı; Kani Bey de Üsküdar kısmının mutasarrıfı

¹⁹⁸ Havadis 1914 -1915 Yüzyıl Önce, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İBB, 2014, İstanbul, s. 17.

¹⁹⁹ Caroline Finkel, Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı, s. 469.

olarak göreve başlar. Hazırlıklar çerçevesinde boğazın geçilmesi halinde Rumeli tarafında oturan hanedan üyeleri vapurla Beylerbeyi İskeleye gelecekler ve orada hazır bekletilen 40 atlı araba ile Haydarpaşa'ya ulaştırılacaklardı. ²⁰⁰

Padişah da bu karara uyarak Eskişehir'e gitmek için hazırlıklara başlamıştır. O sırada Beylerbeyi Sarayı'nda oturan ağabeyi II. Abdülhamid'i de götürmek istedi. Eski padişah teklifi kabul etmediği gibi Sultan Mehmed Reşad'ın da gitmemesini tavsiye etti ve İstanbul terkedilecek olursa bir daha buraya dönülemeyeceğini söylemiştir. İstanbul'un ve özellikle hanedanın nakline en fazla karşı çıkanlardan biri Sultan Abdülhamid olmuştur: ‘ ‘ *Hafzanallah İstanbul'un sükûtu, Paris'in Bordeaux'ya nakline benzemez. Bizimkiler düşünmeden; 'ne olur Konya'ya çekiliriz, müdafaa ederiz, '* diyorlar ama yanlış. İstanbul elden çıkınca artık bu devlette hayır kalmaz. ‘ ‘ ²⁰¹

Meşihat fetvasıyla gazilik unvanı verilen Sultan Mehmed Reşad İstanbul'da kalmıştır. Meclisin 1916 yılı açılışında Çanakkale ve Irak cephelerinde elde edilen başarılarından duyduğu memnuniyeti dile getirir. Fakat 1917 yılı açış nutkunda artık zaferlerden söz etmiyordu. Meclisin cevabî arzında da ilk defa “harb-i umûmî” yerine “istiklâl harbi” tabiri kullanılmıştır. İttihatçılar'la iyice arası açılan Said Halim Paşa istifa etmiştir (3 Şubat 1917). Dahiliye Nâzırı Talat Bey'e vezâret rütbesi verilerek sadârete getirilir. Enver ve Cemal paşalar kabinedeki görevlerini korudular. Talat Paşa hükümeti Sultan Mehmed Reşad'ın birlikte çalıştığı onuncu ve sonuncu hükümet oldu. ²⁰²

Balkan Savaşları'ndaki başarısızlık ve yenilgileriyle kıyaslanmayacak kadar büyük bir direniş gösteren Osmanlı orduları, İttifak Devletlerine karşı önemli başarılarla bulundular. Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak, Suriye, Filistin ve Galiçya cephelerinde çarpıştılar. Çanakkale Savaşları'nda (1915-16) İngiltere ve Fransa'yı durdurmaları, Rusya'nın yardım almasını önleyerek Çarlığın bunalımını derinleştirdi ve bir olasılıkla 1917 Sovyet Devrimi'nde hızlandırıcı rol oynadı. Savaş sırasında İttihatçılar bazı iç sorunların üzerine yürümek fırsatını da buldular. Eylül, 1914'te kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılır. Lübnan'ın özerk statüsüne son verilir; Ağustos 1915 ve Mayıs 1916'da bazı Arap milliyetçileri idam edilmiştir. Çarlık ordularına cephe gerisi desteğini

²⁰⁰ Yrd. Doç. Dr. Lokman Erdemir, Çanakkale Boğaz'ında İlk Bombardımanlar ve İstanbul, İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 2015, sayı: 21, İstanbul, s. 15.

²⁰¹ Yrd. Doç. Dr. Lokman Erdemir, Çanakkale Boğaz'ında İlk Bombardımanlar ve İstanbul, s. 16.

²⁰² İslam Ansiklopedisi, Mehmed V maddesi, s. 422.

ve gerilla faaliyetini önlemek için Ermeniler göçe zorlanır. 1916 sonlarından başlayarak ekonomik durum gittikçe kötüleşmiştir; savaşın yükü taşınamaz hale gelir. Asker kaçaklığı yaygınlaşır. 28 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın teslim olması Almanya ile bağlantıyı koparmıştır. İttihat ve Terakki kabinesinin istifası üzerine 14 Ekim'de Ahmed İzzet Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir kabine kurulur. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bundan bir süre sonra da İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya) ile bunların desteğindeki Yunanistan Osmanlı topraklarının geri kalan bölümlerinden bazılarını askeri işgalleri altına almaya başladılar.

1.3. Saltanat Yıllarına Ait Sayısal Bilgiler

Sultan Abdülmecid'in padişah oluşundan Sultan Mehmed Reşad Han'ın tahta çıkışına kadar geçen yetmiş iki kameri senesi içinde; sadrazamlık otuz üç kişi arasında değişmek suretiyle altmış beş defa, seraskerlik makamı otuz iki kişi arasında değişmek suretiyle elli dokuz defa, hariciye nazırlığında yirmi iki kişi arasında değişmek elli defa değişiklik yapılmıştır.²⁰³

Sultan Abdülmecid'in padişah oluşundan Sultan Mehmed Reşad Han'ın tahta çıkışına kadar geçen yetmiş iki kameri senesi içinde şeyhülislamlık makamı on beş kişi arasında on yedi defa değişmiştir ki makamlar arasında en az değişikliğe uğrayan makam bu olmuştur.²⁰⁴ Ancak Halit Ziya Bey aynı görüşte değildir. Sultan Reşad zamanında epeyce şeyhülislam değişmişti. Bunlardan kimi istifa etti, kimi irtica temayülleri şüphesi altında çekilmeye mecbur kalmıştır.²⁰⁵

Meşrutiyet yıllarında toplamda 24 hükümet değişimi olmuş, bunun dokuz tanesi Sultan Mehmed Reşad'ın saltanat yıllarında gerçekleşmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa (31 Mart olayını takiben ve 2. Defa), İbrahim Hakkı Paşa, Mehmed Said Paşa (2. Kabinesi), Mehmed Said Paşa (3. Kabinesi), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (Büyük kabine), Kâmil Paşa (2. Kabinesi), Mahmud Şevket Paşa (Bab-ı Âli Baskını'nı takiben), Mehmed Said Halim Paşa, Mehmed Talat Paşa. Yine bu yıllar boyunca Mebusan Meclisi dört defa feshedilmiştir. Bu fesihlerden ikisi; Sultan Mehmed Reşad tarafından yapılmıştır. İlki,

²⁰³ Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Muhasabeleri, Sad: Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, 1985, Ankara, s.210.

²⁰⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Muhasabeleri, s. 241.

²⁰⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 286.

ikinci Said Paşa kabinesi zamanında (18 Ocak 1912), diğeri Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi zamanında (5 Ağustos 1912) yapılmıştır.²⁰⁶

1908'den 1918'e kadar; altı aylık bir fasıla müstesna (16 Temmuz 1912 – 23 Ocak 1913), İttihad ve Terakki iktidarda kalmış olduğuna göre, tek parti rejimi on yıla yakın bir müddetle, meşrutiyet terimine zıt bir şekilde devam etmiştir.²⁰⁷

1.4. Saltanatı ile Anayasal Durum İlişkisi

Sultan Abdülhamid'den sonra padişah olan Sultan Mehmed Reşad, parlamentarizmdeki devlet başkanının özelliklerini, uysal yaradılışlı olma ve istibdat heveslisi olmama yönleriyle taşımaktadır. Bu nedenle devlet başkanına düşen sembolik yetkileri yüklenmeye elverişliydi. Böylece parlamenter rejim için gerekli, uygun devlet başkanı koşulu yerine gelmiş oluyordu.²⁰⁸

Bernard Lewis'e göre: *“Yeni Sultan Mehmed Reşad, saray personelini baştan aşağı temizleyen ve orada kilit mevkilere kendi adamlarını getiren İttihat ve Terakki'nin elinde oyuncaktı.*²⁰⁹ *İttihat ve Terakki Fırkası parlâmentonun her iki meclisinde de egemendi; Abdülhamid'in hâl'inden sonra bile, gerici darbenin muhtemel bir kaynağı olarak saraydan hâlâ korkuluyordu. Bu yüzden, değişiklikler parlâmentoyu güçlendirmek, tahtı da zayıflatmak amacındaydı. Hem Sultanın hem de onun atadığı sadrazamın statü ve yetkisi kısıldı. Yeni padişah Sultan Mehmed Reşad, zararsız ve bağlı bir işbirlikçi olduğunu gösterdi.*”²¹⁰

Ağustos 1909'da anayasanın bazı maddeleri sonunda tam bir meşruti ve parlamenter rejim kuracak ölçüde değiştirilir. Bundan böyle sultan, sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atama hakkına sahip bulunmaktadır. Yeni bütçe²¹¹ sarayın nüfuzunun

²⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, Hürriyet'in İlânı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014, İstanbul, s.17.

²⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, Hürriyet'in İlânı, s.22.

²⁰⁸ Abdullah İslamoğlu, II. Meşrutiyet döneminde Siyasal Muhalefet 1908- 1913, Bilim Basın Yayınevi, 2004, İstanbul, s.120.

²⁰⁹ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İng. Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2000, s.217.

²¹⁰ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s.361.

²¹¹ Sultan Mehmed Reşad'ın saltanat yıllarını (1909 – 1918) kapsayan ve günümüzde Maliye Bakanlığı tarafından transkripti yapılan 1325, 1326, 1327, 1330, 1331, 1332 ve 1334 yılı Osmanlı bütçeleri incelendiğinde padişah Sultan Reşad'a verilen yıllık tahsisat; zat-ı hazret-i padişahî ve hanedan-ı saltanat tahsisatı adı altında, ortalama 50.000.000 kuruş civarındadır. Osmanlı Bütçeleri (1909-

azalmış olduğunu göstermektedir. Çünkü sultan ailesinin harcamalarının üçte ikisi kesilmiştir.²¹²

1909 ‘da yapılan anayasa değişikliklerinden biri de sultanın tahta çıktığında, anayasanın öngördüğü kurallara bağlı kalacağına ilişkin yemin etme zorunluluğu getirilmesiydi. Değişiklik sonrasında Kanun-i Esâsî’nin 3. Maddesine şu cümle eklenmiştir. “ Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî hîn-i cülûslarında Meclis-i Umûmî’de ve Meclis müctem’i değil ise ilk ictimanda Şer’-i Şerîf ve Kanun-i Esâsî ahkamına ri’âyet ve vatan ve millete sadâkat edeceğine yemin eder.” Sultan Mehmed Reşad’ın bu kurala uyduğunu biliyoruz. Meşrutî hükümdar rolünü bu sultanın iyi oynaması ve devlet işlerine pek karışmaması, yaşlılığında gelen ikbali hırçınlık ederek elinden kaçırmama arzusu, saflık ve derviş veya kalender meşreplilik olarak yorumlanmıştır.²¹³

Böylece, Osmanlı “mutlak – monarşik” devlet yapısında, ilk kez, “ milletın temsilcileri “ millet adına monarkı tahttan indirmiş oluyordı. Cûlus-ı hümayun münasebetiyle Bab-ı Âli’de kıraat olunan Hatt-ı Hümayun’da yeni padişah şöyle demektedir: “*Meclis-i Umumi-i Millice bi’l-ittifak itthaz edilen karar veçhile makam-ı hilafet ve saltanattan hâli vukuuna mebni cenab-ı malik-i mülkün irade-i ezeliyesi ve Kanun-i Esasimiz ahkâmı ve alelumum millet-i Osmaniye’nin icma ve arzusu üzerine ecdad-ı ızamımız tahtında cûlusumuz vuku buldu.* “

1876 tarihli anayasa metninde ilgili ifade şöyledir:

Madde 3: Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniyye Hilâfet-i kübrayı İslamiyeti haiz olarak sülale-i âl-i Osman’dan usul-i kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

Bu maddeye 1909 ‘da şu ifade eklenir:

Madde 3: Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî hîn-i cülûslarında Meclis-i Umûmî’de ve Meclis müctem’i değil ise ilk ictimanda Şer’-i Şerîf ve Kanun-i Esâsî ahkamına ri’âyet ve vatan ve millete sadâkat edeceğine yemin eder.

1918) Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın no: 2000/358, Ekim 2000, Ankara.

²¹² Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, s. 155.

²¹³ Doğu Batı Dergisi, II. Meşrutiyet 100. Yıl özel sayısı, c.1, 2008 İstanbul, s. 59.

Yasama yetkisi bakımından padişah, yine devletin başıdır ama hem Meclis-i Umumî’de Anayasa’ya bağlılık yemini etme yükümlülüğü altına girmiş ve ödenekleri yasaya bağlanmış, hem de Bakanlar Kurulu’nun oluşumu üzerindeki yetkilerini büyük çapta yitirmiştir.²¹⁴ Hilafet kaldırılmamıştır. Ancak halife Sultan Mehmed Reşad, Osmanlı hükümetinin kontrolü altına girmiştir. Padişahlık ve hilafetin ciddi bir biçimde zayıfladığı görülmektedir.²¹⁵

Yapılan yasal değişikliklerle meclis, kendisini imparatorluktaki en yetkili organ haline getirir. İttihat ve Terakki saraydaki gelişmeleri de kontrol altına almak ister ve güvendiği adamları, Lütfi Simavî ve Halit Ziya Uşaklıgil’in, Sultan Reşad’a başmabeynci ve başkatip olarak atanmasını sağlar.²¹⁶

2. SALTANAT YILLARINDA YAPTIĞI GEZİLER

2.1. Bursa ve Edirne’yi Ziyaretleri

Sultan Mehmed Reşad veliahdlık yıllarına nazaran padişah olduktan sonra, ilerleyen yaşına rağmen kısa süre içerisinde, birçok geziye katılmıştır. Uzunca geziler için Ertuğrul, kısa gezileri için Söğütlü gemileri kullanılırdı. Bu suretle İzmit’e, Şile’ye, Hereke’ye ve Bursa’ya birer seyahat yapılmıştır. Bursa’da hünkâr birkaç gün kalmıştır.²¹⁷

Sultan Mehmed Reşad tahta çıkışının ardından başkent dışına oldukça sembolik iki ziyarette bulunmuştu. Bunlar eski Osmanlı başkentleri olan Bursa ve Edirne’ye yaptığı, nispeten küçük çaplı ziyaretlerdi.²¹⁸

Yeni Osmanlı Padişahı her fırsatta halkı ile görüşüp konuşmayı ve memleketini yakından görüp tanımayı arzu ediyordu. Bunun içinde, hiç olmazsa, yakın civarı gezip görmeyi çok istiyordu. İstanbul dışında ilk seyahatinin Bursa’ya yapılması kararlaştırıldı. Bunun hususî bir sebebi de vardı. Bursa, Osmanlı Devleti’nin ilk

²¹⁴ Doğu Batı Dergisi, II. Meşrutiyet 100. Yıl özel sayısı, c.1, 2008 İstanbul, s. 123.

²¹⁵ Erik Jan Zürcher, *Jihad and İslam in World War 1.*, Lieden University Press, 2016, Chicago. (Erik Jan Zürcher, 1. dünya savaşında Cihad ve İslam, Leiden Üniversitesi Yayınları, 2016, Chicago) s.80.

²¹⁶ Polat Tuncer, *İttihatçı Cavit Bey*, Yeditepe Yayınları, 2010, İstanbul, s. 12.

²¹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 74.

²¹⁸ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908 – 1928*, Çeviren: Ergun Aydınoglu, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, 2005, İstanbul, s. 125.

başşehriydi. Ayrıca Bursa’da bir sergi tertip edilmişti. 30 Ağustos 1909 günü Ertuğrul yatına binerek evvelâ Mudanya’ya, oradan da trenle Bursa’ya gidilmiştir.²¹⁹

1909 Bursa Sergisi bir anlamda Meşrutiyetin sembolü olarak kurgulanmıştır. Bu sergi birçok açıdan önemlidir. Kısa bir süre sonra gündeme gelecek olan milli iktisadın ilk belirtileri bu sergide izleniyordu. Nitekim Sultan Mehmed Reşad’ın yorumları da bu doğrultudadır. Öte yandan bu sergiyle ilk defa bir Osmanlı padişahı halkına yaklaşıyor, halkıyla beraber sergi dolaşıyor, yorumlarda bulunuyordu.²²⁰

Bursa seyahatinde Sultan Mehmed Reşad’a, başmabeynci vasfıyla eşlik eden Lütfi Simavî yaşanan tatlı hadiseyi nakleder: ‘ ‘ *Bursa’ya gittiğimiz ilk gecesi idi. Padişahın uykusu pek yoktu. Kalmakta oldukları köşkün bahçesine çıkmayı arzu ediyorlardı. Hem biraz temiz hava alacaklar hem de son derece berrak ve gür akmakta olan çeşmeden su içeceklerdi. Ancak kapılarda nöbet tutmakta olan askerlerin kendisini tanımalarından çekiniyorlardı. Bunu anlayan hususî hizmet vazifelilerinden biri bahçeye çıktı. Nöbetçilere, biraz sonra padişahın buralara geleceğini, kendisini tanımamalıktan gelmelerini ve onu gördükleri zaman istiflerini bozmamalarını tembih etti. Sonra tekrar hünkârın yanına gelip: ‘ ‘ *Aman efendimiz, hava çok gerçekten çok güzel. Nöbet bekleyen askerlerin sizi tanımalarına imkân yoktur. Biz de beraber oluruz; Şevket meâbımızı bizden fark edemezler. Böylece güzel bir hava alırsınız. Lütfen bu fırsatı kaçırmayınız. ‘ ‘ dedi. O teşrifattan uzak, tatlı ve kaçamak yarım saatler, belli ki kendilerini çok mesut etmişti. Anlatırken memnunluktan sanki gözlerinin içi gülmekteydi. ‘ ‘²²¹**

9 Ekim 1909 günü, Hünkâr; Ertuğrul yatına binerek, Erenköy’de oturmakta olan kız kardeşi Cemile ve Pendik’te oturmakta olan diğer kız kardeşi Seniha sultanları ziyaret etti.²²²

Henüz hayatta üç hemşiresi vardı. Cemile, Seniha ve Mediha Sultanlar. Sıra ile bunlara birer ziyaret yapıldı. Hünkâr hususi merasimle ayak bastığı noktadan itibaren karşılandı ve yol üstüne serilmiş olan dibâların, şalların üzerinden yürüdü. Yanındakiler bunları

²¹⁹ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 55.

²²⁰ Zafer Toprak, Milli İktisadın Temelleri: 1909 Bursa Sergisi ve Yerli Mallar, Yedigâr-ı Hürriyet (Haz. Mehmet Ö. Alkan) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul, 2010, s.247.

²²¹ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 57.

²²² Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 69.

çiğnemeye kıyamayıp kenardan takip etti. Zira birinci defa anlamayıp hayretle, diğerlerinde oldukça bir heves ve memnuniyetle gördük ki sultanların haremağaları bu dibâları ve şalları telaşla toplayıp karmakarışık bir halde bendegânın bindiği arabaya yahut kayığa atıyorlar. Bu ne demektir? Saltanat makamına çıkmış kimse böyle bir ziyaret yapınca onun ayağı altına serilen bu nefis şeyler şükran makamında maiyetine hediye edilmiştir.²²³

O günlerde çocuk olan Fatma Rezan Hanım bu ziyaretlere uzaktan şahit olmuştur: *Seniha Sultan'ın, Pendik'te denize kadar uzanan bir arazisi, bunun içinde de kırmızıya boyalı iki köşkü vardı. Bir gün sahil kenarına alelacele bir iskele yapılmaya başlandı, bir hafta sonra da buraya bir çatana yanaştı. Sultan Mehmed Reşad gelmiş dediler. Biz o sırada Pendik'te bir ahabamızın yanında kalıyorduk ve ben, iskelenin nasıl yapıldığını, çatananın oraya nasıl yanaştığını seyretmiştim.*²²⁴

Padişah hazretleri 14 Ekim 1909 günü trenle İzmit'e gitmiştir.²²⁵ Padişah geçtiği her yerde halkın coşkun gösterileri ve tezahüratlarıyla karşılanmış, İzmit'liler her sınıf ve ırk halkı ile Padişaha bağlılıklarını göstermişlerdir. Mutasarrıflık sınırları içinde yöneticiler ve itibarlı kişilerle görüşme imkânı bulan Padişah halkını yakından tanıma fırsatını da bulmuştur. İzmitliler de kendi problemlerini hem Padişahlarına hem de Sadrazama açma fırsatı yakalamışlar, şehirdeki İttihat ve Terakki Cemiyeti çalışmalarını yakından gösterme fırsatı bulurken şehrin ihtiyaçlarını da dile getirmişlerdir. İstanbul basınına mensup muhabirler gezi ile ilgili intibalarını kaleme alırken şehirle ilgili birçok problemi gündeme getirmişler ve bunların bir an evvel halledilmesini ilgili makamlardan istemişlerdir.

Ardından Hereke'ye geçerek halı fabrikasını ziyaret etmiştir. Bu fabrika pek nefis çuha, yün ve ipek kumaşlar imal ettiği gibi Türkiye'nin hiçbir yerinde yapılamayan şal gibi ince dokunmuş halılar da yapardı. Hatta bunlardan çok büyük bir tanesi Almanya İmparatoru'nun bir kızının evlenmesi münasebeti ile düğün hediyesi olarak Sultan Mehmed Reşad tarafından Berlin'e gönderilmiştir ve orada yere serilmeğe bir türlü

²²³ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 73.

²²⁴ Fatma Rezan Hürmen, Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Pınar Yayınları, 2000 İstanbul, s. 14.

²²⁵ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 63.

kıyılamayarak, son derecede takdir ve hayrete sebep olan bu nefis eser, galiba münasip bir yere indirilmiştir.²²⁶

Başkatip olan Halit Ziya Bey, Sultan Mehmed Reşad'ın bu denli seyahat meraklı oluşunu şöyle açıklar: ‘*Hayatının en büyük kısmını bir nevi mahbusiyet içinde ve sıkı bir nezaret altında geçirmiş olan bu zât, hava almak ve biraz gezinmek ihtiyacını ancak Dolmabahçe'nin loş hususi dairesiyle Zincirlikuyu Köşkü'nün arasında, nadir fırsatlarla ve devamlı gidiş gelişlerle tatmin etmek mecburiyetinde iken artık hürriyetine sahip ve arzularına hâkim olunca seyranlara aşırı denecek bir genişlik vermiştir. Kaç kere, bilinmez niçin çiftlik ünvanıyla süsledikleri Balmumcu Köşklerinde yahut onun hiçbir hususiyet cazibesine malik olmayan bahçesinde, uzun bekleme saatlerini nasıl geçirmek lazım geleceğinde hayret içinde dönüş zamanını bekledik durduk. Ara sıra veliahtlık devrinin kendine mahsus tek gezinti yeri olan Zincirlikuyu köşklerine kadar da uzanırdı. Eski hatıralarından bahsetmekte büyük bir lezzet duyan Sultan Mehmed Reşad bu havuzun etrafında vakti ile gençlik zamanında vücuda getirdiği bahçeden ve orada yetiştirdiği çiçeklerden bize tafsilat verir. Ve söylerken üzerinde otuz kırk senelik mihnet yıllarını atarak sanki hayalinde o geçmiş ömrün lezzetlerini tekrar yaşatmış olurdu. Mesane hastalığının şiddet zamanında, ne kadar ağır gidilirse gidilsin, gene kendisine ıztırap veren araba seyranında kısa bir yola lüzum görünce İhlamur kasrını tercih ederdi. Araba seyranlarına zorlukla tahammül eden Sultan Reşad'ın en ziyade hazzını mucip olan deniz seyranlarıydı. Ve bu seyranları yapmak için eskiden beri hünkarların pek zevk aldıkları saltanat kayıklarına binilirdi. Eski ananelere pek meftun olan yeni hünkâr bu kayıkların tamir edilmesini istemişti.*’²²⁷

Hünkarın en sık selamlık yaptığı camiler Dolmabahçe ile Beşiktaş'ın Sinanpaşa camiileridir ve hiç uğramadığı camilerde Süleymaniye, Yeni camii, Valide camii hususiyle biraderinin Yıldız'daki Hamidiye camiidir.²²⁸

Sultan Mehmed Reşad, payitaht sınırları içerisinde, yine daha önceki alışkanlığı olduğu üzere Zincirlikuyu'daki Balmumcu Çiftliğine ziyaretlerde bulunuyor. Bunun dışında boğazda sandal gezintileri yapıyordu. Ayrıca saltanatının daha ilk günlerinde 31 Mart

²²⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 112.

²²⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 72.

²²⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 68.

Vakâsında yaralanan Osmanlı askerlerini hastanede ziyaret ederek taziyelerini iletmişti. *Veli-ni'met-i bî-minnetimiz şevketlü padişahımız Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri şehr-i cumâde'l-ülânın beşinci Salı günü (12/25 Mayıs 1909) Etfâl hastahânesine teşrîf buyurmuşlardır. Maksad-ı hümayûnları henüz ifâkâtâyâb olamayan istihsâl-i hürriyet uğurunda bezl-i vücûd eden mecrûhîn-i asâkir-i şâhânelerini taltif etmek idi.*²²⁹

Sultan Mehmed Reşad'ın en sevdiği gezinti yeri Ihlamur Kasrı olup, ekser anılarını da orada nakletmiştir. Cuma günleri selamlık resminden sonra gennellikle Ihlamur'a ve yaz mevsimlerinde de Balmumcu Çiftliği'ne giderdi. Öğle yemeğini orada edip yemekten sonra bendegânından bazılarına o günkü gazeteleri okutup ve onlar okurken kendisi sandalye üzerinde uyurdu. Badehu abdest alıp, ikindi namazını eda ederdi. Ihlamur Köşkü'nün bahçesinde çok gül ağacı bulunduğundan, gül mevsiminde beğendiklerinden birer gül koparıp haremlerine hediye olmak üzere götürürdü. Fakat ikişer tane koparmaya kıyamazdı. Avdet ederken, “ Başkâtıp bugün iyi eğlendik, değil mi?” deyip, o da “ Saye-i hümayunların da pek iyi eğlendik efendim” diye mukabele ederlerdi. Bu sade ve yeknesak hayatı kendince eğlence addederdi.²³⁰

Sultan Mehmed Reşad 1910 senesinde Ertuğrul Yatı'yla Şile'ye kadar bir tenezzüh yapmışlar, boğazdan çıkınca vapur sallanmaya başlamış. Hünkâr ile birkaç kişi müstesna, hepsini deniz tutmuş. Bahriyeye merakı olan Sultan Abdülaziz'in oğlu Seyfettin Efendi vapuru idare etmiş. Padişah da bu seyahatten memnun olarak avdet etmiş. 7 Ağustos'ta gene Ertuğrul Yatı'na binerek Mekteb-i Bahriye'nin mükâfat tevziinde bulunmuş. İrade-i şahane mucebince celb olunan kira arabasına binerek gerek kendileri ve gerekse maiyet erkânı Çam Limanı'na kadar gidip, oraya gelen Ertuğrul Yatı'yla saraya avdet buyurmuşlardır.²³¹

Sultan Mehmed Reşad, daha tahta çıktığı ilk günlerde İngiltere tarafından Londra'ya davet edilmiş, ancak o günkü şartlarda yurt dışına yapılacak bu ziyaret münasip

²²⁹ Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi tarihi: II.Meşrutiyet olayları(1908-1909), Yay. Haz: Bayram Kodaman – Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu, 1996, Ankara, s. 143.

²³⁰ Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İştiklerim, s. 38.

²³¹ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul, s. 130.

görülmemiştir. ²³² Bu davet olayının cülustan bir ay kadar sonra olmuştur. Ve kabul edilmemesi son derece normaldir.

2.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati

Rumeli ziyareti, önce Nisan 1911 için planlanmış ancak gerek Arnavutluk'taki rahatsızlıklar gerekse hazırlıkların karmaşıklığı bir erteleme gerektirmiştir. ²³³

Hükümetin bu kararından sonra durum padişaha açıklandığında padişah teklifi sevinçle karşılamıştır. Sultan Mehmed Reşad, yirmi iki gün süren, her günü hareketli ve yorucu olan bu seyahati şevk ve memnuniyetle kabul etmiştir. ²³⁴

Şubat 1911'den itibaren basında bu seyahat hakkında haberler çıkmaya başlamıştır. Örneğin, Selânik'te yayınlanan Rumeli gazetesi 10 Şubat 1911 tarihli nüshasında " bir yevm-i mahsus ile I. Murad'ın şehit düştüğü yerin padişah tarafından ziyaretinin planlandığını yazmıştır. Hazırlıkların devam ettiği günlerde bir de seyahat programı yayınlandı. İttihatçılar böyle bir seyahat düzenlemekle üç amaç güdüyorlardı; halk nazarında kendi nüfuz ve itibarını artırmak, değişik unsurlardan oluşan Makedonya halkının hükümete ve padişaha bağlılığını teşvik etmek ve Arnavutları itaat altına almak. Elçiler bu seyahatin maksadının ne olduğunu çeşitli vesilelerle Bâb-ı Âli'den öğrenme çabasına girdiler. Seyahatin başladığı hafta, Fransız elçisi Bombard, İtalyan elçisi Marchese İmperiali, Avusturya elçisi Pallavicini çeşitli bahanelerle konuştukları başkâtip Halit Ziya Bey'den bilgi almaya çalıştılar. ²³⁵

Osmanlı Basını bu seyahatin, Arnavutların yeniden kazanılması ve I. Murad'ın şehit edildiği yerde bir Cuma namazı kılınması amacıyla yapıldığında, görüş birliğindedir. ²³⁶ Politik ve ideolojik içeriğinin yanı sıra, padişahın gezisi yeni ve ilginç bir durum arzietmekteydi. Burada yepyeni bir uygulama söz konusuydu. Rejim, padişahı, halka yakın bir popüler şahsiyet olarak öne çıkarma çabasıındaydı. Bu amaçla sultan yol boyunca tebaasıyla sürekli sürekli temas halinde olmaya çalışmış, onları huzuruna

²³² BOA. HR. TH. 375. 70. 1.1. Numaralı Belge.

²³³ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, s. 125.

²³⁴ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, Akademi Kitabevi, 1999, İzmir. s. 4.

²³⁵ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 8.

²³⁶ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 23

çağırmıştır. Sultan Mehmed Reşad, ‘‘milletin babası’’ olarak takdim edilmeye çalışılmıştır.²³⁷

Bu arada, Sultan Mehmed Reşad, Melis-i Ayan üyesi Recaizade Mahmud Ekrem Bey’i kabul ederek bir süre görüştü. Recaizade Mahmud Ekrem Bey, bu seyahat münasebetiyle yazdığı bir kasideyi padişaha arz etti.²³⁸

Recaizade Mahmud Ekrem Bey’in yazdığı kaside;

Sevgili Sultan Mehmed Han Hâmis ki o’dur

Devr-i meşrutiyete hâkan-ı faruk içtihad

Layıkınca geldi fiile elvirüb Tevfik-i hakk

Ahd-ı âlisinde tesis-i usûl adl-ü vedad

Feyzyab oldu vücuduyla hilafet-i saltanat

Zatına etmiş demektir din ve devlet istinad

Rengi kudsiyet verir sima-yı ulviyatına

Zât-ı pür efdalini etmek Reşad ismiyle yâd

Mültemi veçhinde nur ayet-i zühed-ü salâh

Müntebi’ fiilinde nakş-ı hatem rüşd-ü sedad

Af ve igmaaz ve alâ, hilm-i sükun ve sabr ile

Muhteşem manzume-i ahlâkı olmuş müstezâd

Etdi ihya cûd-u ihsanı seha-yı hatemi

Şimdiden âsâr-ı berr ve hayrı oldu bi-adad

İttihada dâldır beyn-elanâsır gayreti

Bağlıdır yekdiğere zira terakki, ittihad

Akdem-i âmâl ve efkâr olmasıyla zatına

Mülkûn istihsâl-i ümraniyle terfih-i îbad

²³⁷ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, s. 136.

²³⁸ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati, s. 16

Görmek üze tâ yakından hâl-mülk ve milleti
 Oldu mergup dil-i şahanesi keşt-ü bilâd
 Rumeli'ye bahşedip lütf-u kudûmiyle şeref
 Eyledi sükkânını hoşgam ve mesrur-ül fuad
 Mehd-i hürriyet Manastır, Kosova hep bin can ile
 ‘‘Padişahım gel’’ deyu aguşunu etdi küşâd
 Dilleri tatmin eder Dîdar-ı hayr âsârına
 İştıyakı cümlelerin bulmuşdu zira iştîdâd
 Hem ziyaret hem ticaret eyledi hünkârımız
 Karşılık aldı hezaran deste ezhar-ü vedad
 Hiss-i hürmetle şîtab etdi ziyaretgâhına
 Hisse-i haz aldı bundan meşhed-i Sultan Murad
 Han Murad-ı kahraman ki fethedüp bu yerleri
 Sonra olmuştu şehiden azim-i semt-i mead
 Arşa çıktı tair-i ruh-u bülendi, şânına
 Zül değil kaldıysa cismi cismi bunda maktûb-u remad
 Şiddet-i bazusunu ima eder bir kütledir
 Türbesi ehradır olsa kible-i ehl-i cihad
 Padişahım pek musîb oldu ziyaret etmesi
 Kahraman Kosova'nın elbet revanı oldu şâd
 Bilbedahe yazdı ‘‘ Ekrem’’ mısra-ı tarihini
 Ruh-u pâk ceddini şâd eyledi Sultan Reşad. 1329 ²³⁹

Osmanlı Padişahının bu ziyareti başından sonuna kadar basın tarafından yakından takip edilmiştir. Meşrutiyet döneminin tanınmış gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın ‘‘ Zât-ı Hazret-i Padişahinin Seyahatleri’’ isimli başyazısında şu şekilde yazmıştır:

²³⁹ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 98.

“Osmanlıların padişahı ve umum Müslümanların halifesi Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri bugün Rumeli’ye müteveccihen Dersaadet’den müfâreket buyuruyorlar. Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri millet-i Osmaniye’nin hanedan-ı zîşan-ı Osmanîye karşı perverde eylediği hiss-i hürmet ve sadakate pederane ve müşfikane bir his ile mukabele ederek he vesileden bil-istifade millet ile temasda bulunmak mesleğini tâkip buyuruyorlar. Meşrutiyet idaresi Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri gibi bir padişah-ı hürriyetperverin zîr-i saltanatında iki sene çalışdı. Bu iki senenin semeresi işte Osmanlı padişahının şanlı ve muhteşem bayrağını yeni bir mevce-i iftihar ile rekz etmesi suretinde tecelli ediyor.”²⁴⁰

Bu geziyi düzenleyen Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti’nin reisi Şefik Bey, padişah tarafından kabul edilmiştir. Sadâret, devlet dairelerine gönderdiği bir yazıda, padişahın bu seyahatine katılacak memurların, senelik izinlerine bir herhangi bir zarar gelmeden bir hafta izinli sayılmalarını istedi. Cemiyetin düzenlediği bu geziye Dâr-ül-Musiki-yi Osmanî Cemiyeti’nin de katılarak Selânik’te donanma yararına konserler vermesi kararlaştırıldı. 5 Haziran 1911 günü İstanbul’dan Selânik’e hareket etmiş olan Sultan Mehmed Reşad’ın seyahat programı şu şekilde tespit edilmiştir; Selânik – Üsküp – Priştine – Kosova Sahrası – Selânik -Manastır – Selânik – İstanbul. Bu güzergahta ilk durak Çanakkale olmuştur.²⁴¹

Lütfi Simavî Bey’in kitabında; “23 Mayıs 1911 günü bir zamandan beri hazırlıklarıyla meşgul olduğumuz, padişah hazretlerinin Rumeli seyahati için bugün İstanbul’dan yola çıkılmasına kararlaştırıldı. Hünkârın üniforma ile başı pek hoş değildi. Cuma selamlıklarında bile namazı bitirir bitirmez üniformasını değiştirir, camiden dışarıya sivil elbise ile çıkardı. Hareketimizin ertesi günü Çanakkale Boğazı’na girdik. Bolayır ve Yazıcızade türbeleri karşısında durularak şehitlerin ruhlarına Fatihalar okundu. Kal’ai Sultaniye’de toplar atılmak suretiyle padişah hazretleri selamlandı.” demektedir.²⁴²

Son kez 1858’de devrin padişahı Sultan Abdülmecid tarafından ziyaret edilmiş olan Selânik’de, Sultan Mehmed Reşad’ı karşılamak için aylarca öncesinden hazırlıklar başlamıştır. Padişaha tahsis edilen hükümet dairesinin elektrikle aydınlatılması için

²⁴⁰ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati, s. 19-20.

²⁴¹ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati, s.23.

²⁴² Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 142-143.

hazırlıklar yapıldığı gibi, dairedaki merdivenlerde onarılır. Belediye'nin üzerinde durduğu bir husus da şehrin önemli meydanlarının aydınlatılması ve taklar inşa etmek olmuştur. Yalnızca Beyaz Kule ve çevresinin aydınlatılması için beş bin Franklık bir harcama yapılmıştır. Eytam Kulübü de padişahın Selânik limanında, vapurda geçireceği gece için şenlik hazırlıkları yaptı. Venedik şenliklerine benzemesi için düzenlenecek kutlamaların denizde yapılmasına karar verildi.²⁴³

Padişah hazretleri başkatip Halit Ziya Bey'le, ikinci ordu müfettişi Hadi Paşa'yı, Selanik'te Alafini köşkünde oturmaya mecbur edilmiş bulunan eski padişah Abdülhamid'in yanına gönderip, kendisine şu sözleri söylemelerini emretmiştir: “*Biraderimin ellerinden öperim. Selanik'e gelmiş olmaklığım, sadece memleketin selameti nokta-i nazarından seyahatime gösterilen lüzum üzerinedir. Gücenmemelerini rica ederim.*”²⁴⁴ Görüldüğü kadarıyla Sultan Mehmed Reşad, eski padişahın sağlık durumunu öğrenmek istemiştir.²⁴⁵

Bu elçili görevini yerine getiren Halit Ziya Bey'de padişahın kendisine şöyle dediğini söyler: “*Hünkâr hemen söze başladı. Tahminen şöyle: ‘Başkatip Bey size bir iş çıktı. Biz buraya kadar debdebe ile geldik. Burada birader, mahlû’ ve ihtilâtdan memnu bulunuyor. Böyle Selanik'e geliş uzun bir yolculuğa çıkış, ona karşı bir teşebbüs halini almamalıdır. Bize yakışan bu seyahatini esbabını anlatarak âdeti müsaadesini, tasvibini almaktır. İşte paşalarla da istişare ettim. Onlar da bu mütalaaya katıldılar. Size bu vazifeyi veriyoruz. Gidip kendisini ziyaret eder ve meseleyi anlatırsınız.*”²⁴⁶

Halit Ziya Bey, daha sonrasında Sultan Abdülhamid'in kendisine anlattığı bir kayıp çanta hadisesinden bahseder: “*Biraderi gibi onun da sesi kalındı ve bütün hanedan azası gibi düzgün, hatta ıstılahlı konuşuyordu. ‘Biz Yıldız’dan çıkarken benimle birlikte buraya gelen kadınefendinin bir çantası vardı. Bu çantanın içinde mücevherler, nakit para ve esham vardı. Mühim bir miktara baliğ olan kıymetli şeyler. O gece kargaşalık içinde arabaya binerken kadınefendi bu çantayı orada hazır bulunanlardan birine bırakmış, hemen alınmak üzere. Fakat telaşla çanta geri alınmadan arabalar yola düzülmüş ve çanta o adamda kalmış. Onu almış olan kimdi? Çantadakiler ne oldu? O*

²⁴³ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 25-26.

²⁴⁴ Lutfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 144.

²⁴⁵ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, s. 127.

²⁴⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 247.

zamandan bugüne yapılan müracaatlardan ve teşebbüslerden bir netice alınamadı. Tahkikat daha ziyade derinleştirilirse, belki bir netice hasıl olur. Bu çanta hikayesinden herkes malumdu.” Uzun zaman bütün zihinleri işgal eden bu mesele hâlâ bugün bir muamma olmaktan kurtulamamıştır.²⁴⁷

Sultan Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoglu’da, hatıraların da bu hadiseden bahisle; “*Sultan Mehmed Reşad Selanik’e çıkmadan önce biraderinin hatırını sormak nezaketi göstermiştir. Hanedanımızın terbiye ve ulviyeti padişahlar arsında daima baki kalmıştır. Başkatibi Halit Ziya Bey köşke gelmiş. Yanında Hadi Paşa da bulunuyormuş. Babam biraderinin selamını getiren zatı, küçük kardeşinin makamına olan hürmetini göstermek için, kapıda karşılamıştır. Bahsi geçen çantanın oğluna ait olduğunu söyleyerek bu çantanın buldurulmasını biraderinden rica etmiştir. Abid Efendi’nin annesi Saliha Naciye Hanım, evladının vaziyetinden büyük bir teessür duyarak ve oğlunun tek serveti ve medarı olan çantanın kaybından dolayı fevkalâde üzülen, Sultan Mehmed Reşad’ın Selanik’e gelmesi fırsatından istifade ile bunu biraderine haber göndermesini babamdan rica etmişti. Halit Ziya Bey her nedense hatıratında bunların doğrusunu yazmamış ve sanki bu çanta annemin elinden alınmış gibi göstermiştir.*” der.²⁴⁸

Sultan Mehmed Reşad’daki fazilet ve ulviyete bakmalı ki, ilk işi kendisine bunca sene iyi nazarla bakmayan Abdülhamid’in hemen hatırını istifsar ediyor. Lütuf ve âtufetle muamelede bulunuyor. Ertesi gün, Sultan Abdülhamid, Rasim Bey’i bi’l-mukabele teşekküre göndermiş. Sultan Mehmed Reşad aynen bu sözleri söylemiş: “*Ben vazife-i uhuvvetimi buraya gelirken ifa ettim. Mukadderat böyle imiş. Tekrar selam-ı şâhanemi tebliğ ediniz*” dedikten sonra ayrıca kendisine nasihat olarak söylediği sözler meyanında: “*Oğlum! İnsan fenalara iyilikle mukabele etmeli. Fenalara fenalıkla mukabele edilirse o fena adamlar bundan ıslah-ı nefis edemezler!..*”²⁴⁹

Padişah ve beraberindekiler 7 Haziran 1911 günü sabah erken saatlerde Selânik limanına geldiler. Sahilde toplanmış olan halk padişaha tezahüratlar yaptılar. Selânik halkı adına İttihad ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Umumisi ve Edirne mebusu Hacı Adil Bey ve Selânik mebusları, eşraf ve muteberandan oluşan bir heyet Barbaros zırhlısına

²⁴⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 255.

²⁴⁸ Ayşe Osmanoglu, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul, s. 213.

²⁴⁹ Metin Hülagü, Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri, s. 129.

giderek Sultan Mehmed Reşad'a hoşgeldiniz dediler. Sultan Mehmed Reşad, 8 Haziran 1911 Perşembe günü sabahı amiral üniformasını giymiş olarak ve özel bir filikayla karaya çıktı. Karaya çıkan padişah 21 pare top atışıyla selamlandı. Padişahın karaya çıkışını görmek isteyen Selânik halkı sabahın erken saatlerinden itibaren rıhtım ve sokaklarda toplanmışlardı. İskeleyle çıkan padişah için iki kurban kesildi. Padişahın karaya çıkışında müftü tarafından bir dua okundu, asker ve öğrenciler tarafından selam resmi yapıldı.²⁵⁰

Sultan Mehmed Reşad'ın Selânik'de karaya çıkışının ertesi günü Cuma idi. Padişah Cuma namazından önce, meşrutiyet kahramanı olarak bilinen Niyazi Bey'i kabul etmiştir. Niyazi Bey hem hürriyet kahramanı hem İttihat ve Terakki üyesi ve nihayet bir Arnavut olarak büyük bir saygı görmektedir. O nedenle de tüm Makedonya seyahatinin önde gelen şahsiyetlerindendir. Gazeteler Niyazi Bey'in şehre, Resne'den 600 yiğitle geldiğini yazar.²⁵¹

Padişah kabul esnasında, “ *Maşallah Niyazi Bey, sizi gönülüm görmek istiyordu. Geldiğinizden dolayı mahzuz oldum.*” Cuma selamlığı Ayasofya Camii'nde yapılmıştır. Padişah, saltanat arabasıyla camiye giderken yolun iki yanına dizilmiş olan askerlerce selam ifâ edilir. Namazdan sonra Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Tarafından bir dua okunur. Sultan Mehmed Reşad, 9 Haziran Cuma günü öğleden sonra da Selânik'in tek mesiresi olan Beşçınar'ı ziyaret etmiştir. Buraya da halkın alkışları arasında gelen padişah, sergiyi gezmek isteyen halka engel olunması üzerine müdahale ederek ve polislerle şunları söylemiştir. “ *Hem millet beni görmek ister hem ben milletimi görmek isterim. Ben nerede isem milletimde oradadır.*” der. Beşçınar 'da bir saat kalan padişah, kendi halılarının da yer aldığı bir sergiyi gezmiştir. Sultan Mehmed Reşad, 10 Haziran günü askerî kışlayı ziyaret etmiştir. Selânik'i ziyareti şerefine 10 Temmuz Meydanı'nda yaptırılacak hürriyet abidesinin temeli Sultan Mehmed Reşad tarafından atılmıştır.²⁵²

7 Haziran 1911 günü geldiği ve ertesi gün karaya çıktığı Selânik'deki incelemelerini tamamlayan padişah 11 Haziran 1911'de Üsküp'e hareket eder. Üsküp'e yolculuk trenin yavaş gitmesi yüzünden yedi saat sürer. Niyazi Bey ve adamlarını taşıyan bir tren, padişahın bulunduğu trenin önünde gitmektedir. İki tren arasındaki yola yaklaşmaya

²⁵⁰ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 30-32.

²⁵¹ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, s. 129.

²⁵² Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 36-37.

çalışanların derhal vurulacağı açıklanmıştır.²⁵³ Sultan Mehmed Reşad' taşıyan özel tren aynı günün akşamı Üsküp istasyonuna gelmiştir. Üsküp'teki karşılama töreni de parlak olur.²⁵⁴

Yayınlanan bir program gereği padişah Üsküp'teki ikinci gününde saygı ve bağlılıklarını sunmak üzere gelen heyetleri kabul eder. Sultan Mehmed Reşad, Kosova mebuslarını, eşrafı, memurları, din adamlarını, İttihat ve Terakki Cemiyeti delegelerini, ticaret odası azalarını ve konsolosları kabul eder. Kosova mebuslarını kabulünde şunları söylemiştir; *''Milletimin yek vücud bir kütle-i terakki teşkil etmesi beni memnun ve mahzuziyet-i azîmeye mazhar eylemektedir. Ben milleti görmek üzere seyâhaye çıktım. Seyahatimde meşhedi ziyaret eyleyeceğimden pek memnunum, pek ziyade meserretler hâsıl ettim. Maksadım anasır ve Arnavutlar arasındaki ihtilafa aittir.''* Sultan Mehmed Reşad daha sonra kabul ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine de *'' Cemiyetin vatana ettiği hidemât-ı azime şayan-ı takdir ve teşekküründür. Cenab-ı Hakk'tan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daim olmasını dilerim''* demiştir.²⁵⁵

14 Haziran 1911 gününü ikametgâhında geçiren Sultan Mehmed Reşad, 15 Haziran sabahı Üsküp'ten Priştine'ye, özel bir trenle hareket eder. Halk padişahın Priştine'yi ziyaretine öylesine sevinmişti ki, padişahı ikametgâhına kadar eller üzerinde götürmeyi teklif etmişlerdir. Bu teklif padişah tarafından kabul edilmemiştir. Padişahı görmek için gelen Arnavutlardan birisi hastasını da beraber getirmiştir. Bu kişi, Rumili gazetesi muhabirinin *''bu omuzundaki hasta mı kardeş?''* sorusuna *'' Evet, padişah, babamın yüzünü görecek ve iyi olacak''* cevabını vermiştir.²⁵⁶

Özellikle Üsküp ve Priştine'de padişaha karşı gösterilen saygı yalnızca halkın bir Osmanlı padişahını topraklarında görmelerinden ileri gelmemiştir. Gerçi bir Osmanlı Padişahının ayaklarına kadar gelmesi halk için büyük bir mutluluktur. Yalnızca İstanbul halkının Cuma selamlığında uzaktan görebildiği padişahın uzun yollar kat ederek halkla ilişki kurmasını halkın heyecanla karşılaması doğaldır. Ancak, gösterilen saygı da Sultan Mehmed Reşad'ın kişiliği ve halka karşı tutumu da çok etkili olmuştur.

²⁵³ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, s. 130.

²⁵⁴ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 40.

²⁵⁵ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 44.

²⁵⁶ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 47.

Halka karşı bir hükümdardan ziyade baba olarak yaklaşan padişahın bu gezi esnasındaki davranışlarından birkaç örnek verelim. Bu seyahate katılan Mülkiye Heyet-i Teftişîye Reisi Haydar Bey'in (Vaner) anlattıklarına göre, Selânik'ten Üsküp'e gidilirken Gevgili istasyonunda durulduğu esnada bir genç getirdiği koçu kurban ederken padişaha şöyle seslenir; *"Padişahım! Millet senin uğruna işte böyle kurban olamaya hazırdır."* Padişahın cevabı *"Aman evladım! Kurban lazımsa, ben ne güne duruyorum."* Yine Üsküp'e gelirken durulan bir istasyonda sunulan şerbetleri kadeh olmadığı için ve bardakların temizliğinden şüphe ettikleri için içmeyen beraberindeki şehzâdelere padişahın söylediği şu sözlerde anlamlıdır; *"Evlatlarım milletin size hazırlamış oldukları kadehlerin lezzeti bir başkadır. Temizlik hususunda ise kadehlerin gıcır gıcır yıkanmış olduğu duruşlarından belli. Bu millet, misafiri kim olursa olsun, onu mutlaka kendinden aziz bilir ve ona öyle ikram eder. Gelin, iştahla ve afiyetle ve bu milletle hayır dualarla için."* Sultan Mehmed Reşad, Priştine'de de askerin yediği karavanadan yiyerek askere iltifatlarda bulunmuştur.²⁵⁷

Halkın ve özellikle Arnavutların Sultan Mehmed Reşad'a gösterdikleri saygının bir de dinî yönü vardır. Arnavutların Müslüman, Osmanlı Padişahının da halife-i müslimin olması aralarında doğal bir bağ meydana getirmiştir. Sultan Mehmed Reşad, Üsküp'ten 1. Murad'ın şehit edildiği yere giderken bir gün kaldığı Priştine'de bazı yardımlarda bulunmuştur.²⁵⁸

Daha önce Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye bir seyahat yapacağı ve 1. Murad'ın türbesinin de ziyaret edileceği ile ilgili haberlerin basında yer aldığından bahsetmiştik. Rumili gazetesi, bu konuda 26 Mart 1911'de, *"Kosova Sahrasında şanlı bir gün"* başlığıyla bir yazı yayımlar. Bu yazıda, *"Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatinde, Meşhed-i Hüdavendigâr'ı ziyaret edeceği ve Priştine'de inşa edilecek medresenin temelini atacağı; tarihimizde benzeri görülmeyen bu olaya Arnavutların büyük ilgi gösterecekleri ve kılınacak Cuma namazına yüz binden fazla kişinin katılacağı"* iddia edilmiştir.

²⁵⁷ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 49.

²⁵⁸ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 50.

Ziyaretin kesinleşmesinden sonra türbe ve avludaki çeşme tamir edilir. Bu münasebetle Kosova merkez naibi Hüseyin Şevket Efendi tarafından manzum bir eser yazılmış olup bu manzum eser tarihî türbenin kitâbesi olarak kapının üzerine yerleştirilir:

Pek harab olmuş idi bu türbe-i şâh Murad

Emr ü ferman eyledi tamirine Sultan Reşad

Bu zafer tarihini yâd ettiren bu millete

Ruh-i pâki şâd eden o şâh-ı âlî himmete

Arz edüb bu cevher-i tarihi (ta'zim eyleriz)

Meşhed'in ihyasını (Şevket) saadet eyleriz. ²⁵⁹

Ziyaret-i Mukaddese olarak ilan edilen, Sultan Mehmed Reşad'ın bu ziyareti 16 Haziran 1911 gerçekleşmiştir. 15 Haziran gecesini Priştine'de geçiren Sultan Mehmed Reşad ve maiyetindekiler, 16 Haziran Cuma sabahı arabalarla, Priştine'den I. Murad'ın şehit olduğu yere hareket ettiler. Yol boyunca binlerce insanın sevgi gösterileri arasında şehitliğe gelen padişah top atışlarıyla selamlanmıştır. Padişah kendisi için hazırlanmış olan otağda bir süre dinlenir. Padişahın kullanımı için I. Selim'e ait tarihi bir çadır, I. Murad'ın türbesinin hemen karşısına kurulur. ²⁶⁰ Düzenlenen kabul resminden ve öğle yemeğinden sonra namazgaha gidilmiştir. Bazı basın organlarında imametın halife tarafından yapılacağı yazılmışsada; padişah, İsmail Hakkı Efendi'yi vekil tayin eder. Namazdan sonra padişah beyannamesi Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından okunur. ²⁶¹

Halkın ‘‘Padişahım Çok Yaşa’’ duasından sonra sadrazam da bir konuşma yapar. Padişah beyannamesinin okunmasında ve sadrazamın konuşmasında bir de garip durum yaşanır. Bu nutukların Arnavutça tercümesini yapması için geziye katılan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Arnavutça bilmediği anlaşılır. Dolayısıyla nutuklar Arnavutça'ya tercüme edilemez. Gerçi Selânik'e döndükten sonra bu beyannameler

²⁵⁹ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 54.

²⁶⁰ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, s. 134.

²⁶¹ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 57.

tercüme edilmiştir ve Arnavutluk'un her tarafına dağıtılması planlandıysa da bundan da bir sonuç alınamamıştır.²⁶²

Bu nutuklardan sonra I. Murad'ın türbesinin bulunduğu bahçede "Reşadiye" medresesinin temeli padişah tarafından atılmıştır. Daha seyahate başlamadan evvel, Priştine'de, Mısır'daki Ezher Medresesi gibi bir medresenin inşa edileceği duyurulmuştu. Bu girişim de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yapılmış, padişah da bu medresenin inşası için yapılacak bütün masrafları üstlenmiştir. 1600 metrekaarelik bir alana inşası düşünülen medrese iki kat olarak planlanır. Birinci kat dersanelerden ve yemekhaneden, ikinci kat da yatakhane ve mescitten oluşacaktır. İlk temel taşı padişah tarafından konan medresenin temel atma töreninden sonra, bu tarihi günün hatırasına yapılacak olan bir abidenin temel atma töreni de yapılır. Padişah beyannamesinde af ilan edileceği ifade edilmiştir. Mart 1909 – Mart 1910 arasında Dîvan-ı Harbler tarafından siyaseten mahkûm edilmiş olanları kapsayan kanun, 3 Haziran 1327 (16 Haziran 1911)'de yayınlanmıştır.²⁶³

16 Haziran gecesini Priştine'de geçiren Sultan Mehmed Reşad, 17 Haziran 1911'de Selânik'e dönmüştür. Trenle uğurlanan padişah Üsküp ve Gevgili istasyonlarında mola verir. Gevgili istasyonunda bir papazın, besmeleyle başlayan bir dua etmesi, padişahla birlikte maiyetindekileri duygulandırmıştır. Sultan Mehmed Reşad, programlandığı gibi 20 Haziran 1911 sabahı Selânik'ten Manastır'a hareket eder. Sultan Mehmed Reşad'ın bu seyahatinde ziyaret ettiği her yerin kendine göre bir özelliği vardı. Ancak, kamuoyunun ilk meşrutiyet padişahı olarak tanıdığı Sultan Mehmed Reşad'ın Manastır ziyareti, meşrutiyetin ilanındaki rolü ve önderliği bakımından ayrı bir anlama sahiptir. Deyim yerindeyse o günlerde meşrutiyetin anavatanı olarak görülen Manastır, daha önce Osmanlı padişahlarından I. Murad, Yıldırım Bayezid, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman ve VI. Mehmed tarafından da ziyaret edilmiştir. Manastır Belediyesi, güzergaha rastlayan binaların kırmızı ve beyaza boyanmasına karar vermiştir.²⁶⁴

Padişahın Manastır'a gelişinin ertesi günü 21 Haziran 1911'de, iki yıl önceki Manastır'da meşrutiyetin ilanı, Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerle arkadaşlarının katıldıkları

²⁶² Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 59.

²⁶³ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 61.

²⁶⁴ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 71.

bir törenle yeniden canlandırılmıştır. Törenler saat 10'da başlar. Törenlerde en önde, at üstünde Niyazi Bey ve Ohri Milli taburu kumandanı Eyüp Sabri Bey meşrutiyetin ilanından önceki elbiselerini giyinmiş olarak yer aldılar. Alayda, askerler, memurlar, öğrenciler, halk ve çevreden gelen heyetler yer alıyordu. Padişah alayı pencereden seyretmiştir. Hürriyet meydanına gelen alay, burada okunan duada sonra dağılmıştır.²⁶⁵

Program icabınca Niyazi Bey'le Eyüp Sabri Bey, yanlarında mücahit arkadaşları olduğu halde, iki sene evvel hürriyet için dağa çıktıkları kıyafetle Manastır Şehrine tekrar inişlerinin temsilî olarak tekrarını yaptılar. Padişah bu merasimi dairesinin penceresinden izlemiştir. Niyazi Bey, Hünkârın penceresinin önünden geçerken, zaten aslında çok uzun olan bıyıklarını bura bura daha çekip uzatıyor ve boyunun kısa oluşunu gözlerden saklamak için hususî olarak seçtiği atın sırtından etrafa mağrur mağrur bakmıştır.²⁶⁶

10 Temmuz alayını seyreden padişah öğleden sonrada heyetleri kabul etmiştir. Kabul esnasında Manastır valisi Reşid Paşa'nın "Şevket-meâb, bugün havada pek sıcak olduğundan vücud-u hümayunları rahatsız oldu." Sözlerine karşılık padişah "cümlemenizi birlikte gördüğüm için hepsini unuttum" cevabını vermiştir. Sultan Mehmed Reşad, 10 Temmuz caddesinden halkın sürekli alkışları arasında geçerek Hürriyet meydanına varır. Burada meşrutiyeti ilan eden ilk topun atıldığı yerde bir "Abide-i Hürriyet" in temeli atılır. 22 Haziran günü İngiltere kralı V. George'un taç giyme törenine rastladığından padişah tarafından kendisine bir tebrik telgrafi çekildiği gibi, Manastır'daki İngiltere konsolosluğuna da yine aynı maksatla bir yaver gönderilmiştir. Manastır'da Cuma selamlığı 23 Haziran günü İshakiye Camii'nde yapılır. Padişah namazdan sonra ordu kumandanlığını ziyaret eder. Sultan Mehmed Reşad, özel deftere şunları yazmıştır: "*Sahâif-i tarih Osmanlı Ordusunun âsâr-ı satvet ve celadetiyle münevverdir. Osmanlıların padişahı Mehmed Reşad.*"²⁶⁷

Sultan Mehmed Reşad ve maiyetindekiler 24 Haziran 1911 sabahı Manastır'dan Selânik'e hareket ettiler. Selânik'e gelen padişah doğruca limana gitti. Saltanat kayığına binen padişah, top atışları ve halkın alkışları arasında Barbaros zırhlısına geçerek, İstanbul'a hareket etmiştir. Üç haftalık bir seyahate çıkmış olan padişahı karşılamak için

²⁶⁵ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 77.

²⁶⁶ Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 152.

²⁶⁷ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, s. 81.

İstanbul ve İstanbullular adeta seferber oldular. Resmî ve özel kuruluşlar sultanı İstanbul dışında karşılamak için vapurlar kiraladılar. Bir gazete haberine inanmak gerekirse padişahı karşılamak için 110 vapur hazırlanmıştır.²⁶⁸

Padişahı karşılamak için okullarda da hazırlıklar yapılır ve yayınlanan programlarla öğrenci ve öğretmenlerin törenlere nasıl katılacakları düzenlenir. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Vefa İdadisi, Mekteb-i Mülkiye İdadisi yayınladıkları programlarla karşılama törenlerindeki yerlerini almaya hazırlandılar. İstanbul’da bulunan şehzâdeler de Sultan Mehmed Reşad’ı karşılamak için İstanbul’dan Çanakkale’ye gitmişlerdir. Bu seyahatten en çok memnun olanların başında da padişah yer almıştır. Seyahate katılanlardan birinin tabiriyle, halkın sevincini anlatabilecek kelime ‘‘çılğın’’ kelimesidir. Fakat halkın bu büyük sevgi tezahürleri tamamen padişahın kişiliğine yöneliktir. Padişaha karşı gösterilen bu sevgi İstanbul’a döndükten sonrada devam eder. Bursa’dan 600 kişilik bir heyet İstanbul’a gelerek bağlılıklarını, saygılarını sundular.²⁶⁹

Veliahdliğinin uzun uğursuz yıllarında hiçbir zaman saltanatın kendisine en parlak şartlar içinde nasip olacağını tahmin edememiş olan Sultan Mehmed Reşad, cülûsunu müteakip gerek İstanbul’da gerek Bursa, İzmit ve Edirne seyahatlerinde halkın sevinci ile alkışlandığına şahit olarak buna az çok alışkın olmakla beraber Rumeli seyahatinin tevlit ettiği coşkun sevinci henüz tahayyül etmekten uzaktır.²⁷⁰

Avrupa siyaseti, böyle nazik bir zamanda yeni meşrutiyet Türkiye’si Hükümeti’nin ihtiyar padişahına bir Makedonya ve Arnavutluk seyahati tertip edilmiş olmasına hadden aşırı denebilecek bir dikkat ehemmiyet göstermiştir.

İstanbul’a dönüşünü kutlayan gazete başyazılarında padişahın, Rumeli halkının kalplerinin anahtarlarıyla döndüğü yazıldı. Ama aslında ne ziyareti ne de bu sırada bazı yerel taleplerin karşılanması, örneğin, katiller dışında tüm hükümlülerin affı, yeni huzursuzlukları önleyememiştir.²⁷¹

²⁶⁸ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati, s. 83.

²⁶⁹ Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati, s. 90.

²⁷⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 264.

²⁷¹ Caroline Finkel, Rüya’dan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü, 1300 – 1923, Çeviren: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, 2014, İstanbul, s. 462.

2.3. Sultan Mehmed Reşad'a Yapılan Ziyaretler

Balkanlarda Rusya ile mütemadiyen nüfuz mücadelesi yapan Avusturya-Macaristan, Sırbistan'la Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti ile dost olmaya sevk etti. Sırp kralı ve Bulgar kralı Sultan Mehmed Reşad'ı ziyaret etmek üzere İstanbul'a kadar geldiler.²⁷²

16 Haziran 1910 günü eski Fransa imparatoru Üçüncü Napolyon'un eşi, eski İmparatoriçe Eugenie hususî yatı ile İstanbul'a gelmişti. Bu seyahatin hiçbir resmî vasfı yoktur. Eugeni'nin de zaten herhangi bir resmî ünvânı bulunmamaktaydı. Bununla beraber, bir nezaket gösterisi olarak, kendisinin padişahla görüştürülmesi münasip bulunulmuştur.²⁷³

Padişah hazretleri 28 Haziran günü Mimar Kemalettin Bey'i huzuruna kabul etmiştir. Beşinci Sultan Mehmed Reşad, daha tahta geçtiği günlerde Eyüp'te kendisi için bir türbe, yanında da bir mektep inşaa ettirmeyi kararlaştırmış, bu işle de Kemalettin Bey'i vazifelendirmişti.²⁷⁴

Sultan Mehmed Reşad'ın yaptırdığı bu türbe Eyüp'te bulunmaktadır. Eyüp Sultan Türbesinin sahil tarafında yer alan türbenin hemen yan tarafında bir okul binası yer almaktadır.

Londra'da neşredilmekte olan ‘ ‘ Revieu of Reviews ‘ ‘adlı mecmuanın sahibi ve sermuharri, tanınmış siyaset adamlarından ve Sulhperverler cemiyeti azalarından Mister William Stead İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı Padişahını görmeyi arzu etmektedir. 12 Temmuz günü Lütfi Simavî Bey'in yardımıyla padişah hazretlerinin huzuruna kabul buyurulur. Onun görüşleri:

Padişah hazretleri orta boylu, hafifçe şişmandır. Hareketleri ve konuşması oldukça ağırdır. Hal ve tavırları serbest bırakılmış olduğu halde, henüz hürriyetine tamamen alışmamış bir mahpusunkini andırıyor. Asil ve necip soyuna has bir havası var. Bütün bunlar parlak ve temiz alınlarından kolaylıkla belli oluyor. Yumuşak görünüşlü olmasına mukabil, bu görünüşünün arkasında büyük bir azim ve metanetin gizlendiği de

²⁷² Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, 1. Cilt, İttihat ve Terakki Neydi? Hazırlayan ve Notlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 2009, İstanbul, s. 246.

²⁷³ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 101.

²⁷⁴ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 104.

anlaşıyor. Kendilerine her baktığımda adeta içimden bir ürkekliğin geçtiğini hissederek gibi oluyor ve bunu saklamakta müşkülât çekiyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse şu an karşımda bulunan büyük adamın yakında bütün Orta Doğuyu tanzim edecek bir devlet adamı olarak kendini tanıtacağına kanaat getirmiş bulunuyorum. ²⁷⁵

İstanbul'a gelmiş bulunan eski ve hakikî Türk dostu, ünlü Fransız yazarı Pierre Loti, 22 Ağustos günü saraya gelmiştir. Padişah tarafından kabul olunur ve fevkalade iltifatlara nail olmuştur.

Rumeli'deki Hristiyan halk arasında çok eskiden beri sürüp gelmekte olan kilise ihtilâf ve mücadelelerine bir son vermek üzere Meclis-i Mebusan "Kiliseler Kanunu" adlı bir kanun çıkartmıştır. İstanbul Rum Patrikliği nedense bu kanundan memnun değildir. O sebeple harekete geçmiş, çeşitli yollara müracaat ederek çıkmasına engel olmaya çalışmıştır. Buna rağmen, kanun meclisten çıkmış olduğu için Patrik Efendi, saraya gelmiştir. Huzura kabul olunur. Padişah hazretleri, Patrik Efendiye "Kiliseler Kanununun" "sırf Hristiyan halkın aralarındaki geçimsizlikleri ortadan kaldırmak için hazırlanmış ve çıkarılmış olduğunu, yoksa büyük cediti Fatih Sultan Mehmed Han'ın vakiyle ihsan buyurmuş olduğu Patrikhane imtiyazlarına dokunulmayacağı cevabını verir." ²⁷⁶

İngiltere Dahiliye Nazırı Mister Churchill, bir zamandan beri İstanbul'da bulunmaktadır. 13 Eylül 1910 günü, padişahın selamlık merasimini görmek için merasim yerine gelmiş ve kendisine hususî bir köşe de tahsis edilmiştir. Padişah kendilerinin elini sıkarak birkaç kelimeyle hal ve hatırlarını sormuşlardır. ²⁷⁷

Ekimin ikinci günü, geçen senenin temmuz ayında İstanbul'a gelip huzura kabul edildiğini yukarıda yazmış olduğumuz, Mister William Stead bu sene tekrar İstanbul'a gelmiştir ve tekrar padişah tarafından kabul olunmuştur. Birkaç gün sonra Mister William Stead, Başmabeynci Lütfi Simavî Bey'e şu mektubu gönderir:

".... Londra'ya vardktan sonra, mürekkebi içinde bulunan son sistem yazı kalemlerinden bir tanesini, naçiz bir hediyem olarak, padişah hazretlerine

²⁷⁵ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 108.

²⁷⁶ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 121.

²⁷⁷ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 122.

göndereceğim. Müslüman halifesinin, bu kalemle her türlü keyfî idarelere ve zulme karşı mukaddes bir harp ilan edilmesinin lüzumuna dair, Hristiyan dünyasına karşı bir tebliğ imza etmelerini arzu ederim. Mektupla beraber yollamış olduğum fotoğrafımı da lütfen siz kabul ediniz. Ve benim bu telefonda, yukarıda sözünü ettiğim Halife tebliğinin her memlekette çok iyi ve çok haklı karşılandığı haberini duyarak bundan büyük bir sevinç ve iftihar hissettiğimi tahayyül ediniz.” Samimi ve hakikî dostunuz William Steads.”

William Stead, bir hafta evvel, kendisinin de azası bulunduğu, Barışperverler Cemiyeti’nin toplantısında yapılan konuşmaları uzun uzun anlatmıştır. Sultan Mehmed Reşad’a bir hediye kalem gönderen Mister Stead, ‘‘ Bu kalemle padişah hazretlerinin sıhhat ve saadet haberlerini bana yazar, bildirirsiniz ‘‘ demiştir.²⁷⁸

Lütfi Simavî Bey gazetecilerin Sultan Mehmed Reşad’ı görmek istemeleri ile ilgili şu yorumları yapmıştır: ‘‘ *Ecnebi gazetecilerin yerli yersiz padişahı görmek istemelerinin her zaman aleyhinde idim ve bu görüşümü padişah hazretleri de münasip bulurlardı. Üç sene, üç ay devam eden saray vazifem sırasında bu görüşü daima titizlikle muhafaza ettim. Bunu tek bir istisnası oldu. Maruf İngiliz siyaset yazarlarından ve pek çok batılı hükümdarın hususî dostluğunu kazanmış olan William Stead. Ben vazifede olduğum müddetçe, onun haricinde hiçbir yazar Osmanlı padişahı ile hususî bir konuşma yapamadı. 9 Nisan 1910 bu tarihteki selâmlık merasimi yapılmadı. O gün padişah mesane hastalığından pek muztarıptı. Padişaha karşı samimi bir hürmet besleyen Mahmut Şevket Paşa büyük bir telaşla saraya geldi, heyecanla beni sorguya çekti ve şunları söyledi: ‘‘ Allah esirgesin; bu mevzu Arnavutluk meselesinden çok daha mühim.* ‘‘²⁷⁹

3. SULTAN MEHMED REŞAD’IN SİYASİ YÖNÜ

3.1. Siyasi Kişiliği ve Düşünceleri

Sultan Mehmed Reşad’ın zekâsı sınırlı, azim, metanet, gayret ve faaliyeti iflas etmiş, gerçi etrafındaki bazı kimselere yakın görünürse de gerçekte vefa ve cesareti pek yoktu. Seçiminde karar sahibi olmadığı bir iktidar makamı, rüzgârın sürüklemesi ve olayların

²⁷⁸ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 169.

²⁷⁹ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 85.

zorlamasıyla kime geçerse, dizginlerini ona teslim ve her surette iyilik ve güler yüz göstermek ve fakat aynı adam feleğin sitemine uğrarsa, adını ancak aleyhte ve tenkit için hatırlayıp telaffuz etmek alışkanlığındaydı. Eski sadrazam Hakkı Paşa merhum, padişahın bu halinden söz ederken, İttihatçıların aşırı baskıya düşkünlüklerine de telmihte bulunarak, “ Hanedanın Osmanlı tahtında kalmasını, ancak bu haslet ve suretle temin edebildi” derdi. Bununla birlikte Sultan Mehmed Reşad gerçekten halim, selim ve Osmanlı terbiyesinin somut örneği denilecek şekilde kibar ve edepli idi.²⁸⁰

Sultan Mehmed Reşad dindar, müşfik, halim, maarifi sever bir padişahı. Fakat Sultan Abdülmecid’in talihsiz şehzâdesi yüksek meziyetler gösterecek metanete mâlik değildi. Zuhd-ü takvası, safvet-i kalbiyesi, hatta melek hasletliği milletin saadetini temin edemiyordu. Bunun için başka faziletler, başka meziyetler lazımdı. Sultan Mehmed Reşad, ecdadından bir padişahın, Sultan Mehmed-i Râbiin yedi yaşında gösterdiği celadet ve metaneti yetmiş yaşında bile gösteremiyordu. Halk nazarında, İttihatçı felaketinden kurtulmak için yegâne çare, Osmanlı tahtına nik ve medenî, tefrike muktedir, vatanına ve milletine acıyan Osmanlının şeref ve namusunu pirlik hırsına feda etmeyen bir padişahın geçmesiydi. Sultan Mehmed Reşad bu evsafa uygun değildi. Damadının bile hiç cürmü olmadığı halde, İttihat zimamdarları tarafından idamına rıza gösteren padişah, memlekete hizmet edenle edemeyeni fark ve temyizden âcizdi. İttihatçıların sükutunu muhaliflere karşı alkışladığı halde bir gün sonra İttihatçılara şaklabanlıktan geri durmamıştı²⁸¹

Sultan Mehmed Reşad’ın ilk icraatlarının başında, ikamet sarayının ve Cuma alaylarının değiştirilmesi gelir. Abdülhamid’in ikamet sarayı olan Yıldız Sarayı’ndan ayrılmış ve Dolmabahçe Sarayı’na yerleşmiştir.

Sultan Mehmed Reşad’ın, hazine-i hassanın tamamını maliyeye vermesi üzerine,²⁸² Sultan Abdülhamid’in mallarıyla beraber, V. Murad’ın da tüm gayrimenkulleri hazine mülkü olmuştu.²⁸³

²⁸⁰ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım İstiklal Harbinin Gerçekleri, I.Cilt, Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, 2. Baskı, Ocak 2017, İstanbul, S. 312.

²⁸¹ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 110.

²⁸² BOA. HSD. AFT. 5. 27. 1. Numaralı Belge.

²⁸³ Murat Bardakçı, Son Osmanlılar, inkılap Yayınevi, 2008 İstanbul, s. 229.

Sultan Mehmed Reşad ilk saltanat günlerinde adî suçluların ve özellikle 31 Mart Olayı ile ilişkili ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhtarı siyasi suçluların kentin meydanlarında asılmalarına onay vermeyeceğini mabeyn üyelerine ısrarla bildirmesine rağmen sonunda iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası idarecilerinin ısrarlarına karşı gelemeyip bunlara onay vermek zorunda kalmıştır. Şehir halkı meydanlarda kurulan dar ağaçlarında asılan suçluların cesetleri İstanbul'da normal görüntüler haline gelmiştir. Bu icraat, saltanat döneminde çok sayıda kanuna, kararnameye ve irade-i saniyeye hiçbir itiraz şerhi koymadan ve hatta farkına varmaksızın onay vermesinin baş örneklerinden biri olmuştur.

Zamanında mebus sıfatıyla siyasî işlere karışmış olan Dr. Rıza Nur Bey, Türk Tarihi adlı eserinde saltanat devrini kısaca tasvif ettikten sonra hususî hayatı için diyor ki:

Sultan Mehmed Reşad çelebi, zekâsı zararsız, halim, merhametli, vicdanlı, iyi kalpli, fakat korkak ve uyuşuk bir zât idi. Tahta çıktığı vakit zaten ihtiyarca idi. Uzun bir hapislik ve hapishanede iken ibtila kendisini kocatmıştı. Memleketin, milletin terakkisini, iyiliğini candan isterdi. Kendisi hiçbir iş yapamazdı ve bilmezdi de. İşleri ehline vermek fikrinde idi. Hatta pek korkak olduğundan işler hakkında bir şey söylemeye bile cesaret edemezdi ve ‘‘ bu meşrutiyette ben bir şeye karışmıyorum, usûl böyledir’’ derdi. Bu zât zamanından asla mesul değildi. Ne kadar iyilik ve kötülük varsa hepsi hükümetindir, tamamıyla meşrutî bir padişahı. Sultan Mehmed Reşad'ın padişahlığında selahiyetlerini istimal edememesi vardır. Bu da korkak olduğundandır. Kendisinin takip ettiği tam meşrutî bir padişah için zaman ve memleket müsait değildi.

284

Sultan Mehmed Reşad, saltanat devrinde şahsiyetsizlik sayılacak kadar irade gevşekliği göstermiş, meşrutiyet padişahlığını hiçbir işe karışmamaktan ibaret muhteşem bir işsizlik zannetmiş ve kendisini saltanat makamına intihab ettirmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinde bir kukla rolü oynamıştır. Herhalde Sultan Abdülhamid'in yerini dolduracak kadar kudretli bir halef değildir. Veliahdlık devrini adeta ihtilattan memnu gibi bir halde geçirmiş olan müstakbel halefinden herhangi bir münasebetle bahseden Sultan Abdülhamid, Esvapçıbaşı İlyas Bey'e: ‘‘Ben bizim biraderi halka

²⁸⁴ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 111.

göstermemekle, kendisine çok büyük bir iyilik ediyorum’’ demiş ve insana bir latife gibi gelen bu sözün ne kadar ciddi olduğunu hadiseler en acı şekilde ispat etmiştir.²⁸⁵

İttihatçılardan çok çekinir, adeta onlardan korkar ve her istediklerini hemen yapar, asla hayır demezdi. Endişesi ölmek veya öldürülmek değildi: tahttan indirilmektir. Bir gün Cemil Bey’e: ’’Paşa, benim ecel veya ecel-i kazadan korkum yoktur. Lakin Sultan Murad gibi, Çırağan Sarayı’nda senelerce hapsedilmekten korkarım’’ demiştir. İttihat ve Terakki erkânı da padişahın bu halet-i ruhiyesine vakıf idiler. Onun için Sultan Mehmed Reşad’a her istediklerini yaptırmanın yolunu bilirlerdi.²⁸⁶ Onun bu özelliği o denli meşhur olmuştur ki, çok seneler sonrasında bir deyiş olarak kullanılagelmıştır. Örneğin; Adnan Menderes kendi sözünü geçireceği zamanlarda, kendi yakınlarının Bayar’a ‘‘Sultan Reşad’’ demelerini hoş görür. Çok kızdığı zamanlarda aynı sözü kendisi de tekrar ederdi.²⁸⁷

Sultan Mehmed Reşad’ın en fazla ehemmiyet verdiği devlet İngiltere idi. Vaktiyle daha veliahd iken, İstanbul’u ziyaret eden o gün ki kral VII. Edward ile tanışmış ve dost olmuştur.²⁸⁸

Esvapçıbaşılığa tayin edilen Sabit Bey, padişah hazretlerinin kölesi olup, yaratılış bakımından zeki bir insandı. Harekât Ordusu kumandanlığı ki, o sıralarda devleti adeta bu kumandanlık idare ediyordu. Bu adamın bir gün gelip sarayda nüfuz kazanması ve malumâtı olmadığı işlere parmak sokması ihtimalini nazar-ı itibara alarak, kendisinin münasip bir memurlukla taşraya gönderilmesini rica etti. Bazı yakın adamlarının Selanik’e gönderilmesinden dolayı zaten kalbi kırılmış olan padişah bu ikinci harekette daha fazla müteessir olacaktır.²⁸⁹

3.2. Çırağan Sarayı Yangını

Her meseleye karşı daima millete ve hükümete muti olan saf kalpli Padişah, Meclis-i Mebusan’ın Çırağan Sarayı’nda açılmasına kalben razı olmadığı için Kadınefendiye, ‘‘gönlüm razı olmuyor, içimde bu hususta bedbinlik uyanıyor’’ dediği halde, hükümetin

²⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vakası, s. 168.

²⁸⁶ Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım, s. 149.

²⁸⁷ Cihad Baban, Politika Galerisi, Hatırat Kitaplığı, Timaş Yayınları, 2009, İstanbul. s.48.

²⁸⁸ Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 23.

²⁸⁹ Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 29-30.

arzusuna mâni olmamakla birlikte istemeyerek muvafakat etmişti. 2 Teşrinisani 1325 tarihinde Çırağan Sarayı'nda parlak bir surette meclis açılmıştı.²⁹⁰

6 Ocak 1910 günü İstanbul büyük bir heyecan ve üzüntü ile çalkalandı. Sultan Abdülaziz Han tarafından inşa ettirilmiş olup da devlete çok büyük bir masrafa mal olan ve son günlerde Meclis-i Mebusan sarayı olarak kullanılmaya başlayan o ihtişamlı ve zarif Çırağan Sarayı, bir kaza sonunda yanıp kül ve taş yığını haline geldi.²⁹¹

Yangın 6 Safer 1329 (6 Şubat 1911) tarihinde ve sabaha karşı, Şura-yı Devlet Dairesindeki (danıştay) telgraf odasından çıkmış ve daireyi tamamen yakmıştır. İki ucunda bulunan Sadaret dairesi ve Hariciye Nezareti kurtulmuştur. Yanan yerler arasında vak'anüvis odası da bulunuyordu.²⁹²

Beşiktaş ve Ortaköy arasında bir sahil sarayı olan Çırağan Sarayı tüm eklentileriyle birlikte Sultan Abdülaziz tarafından ele alınmış ve 1871'de Mimar Serkis Balyan'a Avrupa devletlerinden alınan borçlarla tamamlanmıştı. 4 milyon altına mal olduğu rivayet edilen, taş, mermer ve ahşap işçiliğinin en güzel örneklerini içerisinde barındıran bu yapı Osmanlı hanedanı tarafından uzun yıllar kullanılmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, buranın meclis binası olmasını isteyip Sultan Reşat'a başvurmuş, padişah buna yanaşmadığı halde ertesi gün gazetelere padişahın Çırağan Sarayı'nı Meclis-i Mebusan'a ihsan ettiği açıklamasını yapmıştı. Bu emr-i vaki sebebiyle padişah da itirazına rağmen sarayı boşalttırmıştı. Ayasofya'daki Ayan ve Mebusan meclislerinin taşınmasının ardından milletvekillerince parlamento binası olarak kullanılan sarayda bazı tadilat ve tamirlerde yapılmıştı. Sarayın yanmasından çekinen Sultan Reşat'ın korktuğu ise kısa bir süre içinde de başına gelmişti.

Halit Ziya Bey, Sultan Mehmed Reşad'ın bu yangınla ilgili durumundan bahsederken; İstanbul'un mefahirinden biri olan ve saraylar içinde ziynet ve sanat itibarıyla hepsine üstünlükte şüphe edilmeyen Çırağan Sarayı yangınına, vukuuna zaten intizar edilen bir hadise kabilinden telâkki etti; bunu için fazla bir teessür gösterdiğini bilmiyorum.

²⁹⁰ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul, s. 132.

²⁹¹ Lütüfî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 84.

²⁹² Nazır Şentürk, Bab-ı Âli ve Sadrazamları – Bir Cihan İmparatorluğunun Kaderinin Belirlendiği Yer, 3 Baskı, Doğan Kitap, 2008, İstanbul, S. 260.

Vaktaki hâlâ sebebi meçhul kalan bu yangın – ki bir suikast eseri olabilirdi, yahud sadece bir elektrik kazası idi – zuhur edince bizler bu güzel sarayın cayır cayır yanışı karşısında ağlayarak kıvranırken facianın seyri hakkında kendisine peyderpey malumat verilen hünkâr, bunu tevekkül ve kazaya rıza felsefesi ile kabul etmişti, demektedir.²⁹³

3.3. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Sultan Mehmed Reşad, I. Dünya Savaşına giden süreçte, hem Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı durumla ilgili hem de ülke genelinde bir milli bilinç oluşturulması ile alakalı olacak bir cemiyetinde hayata geçirilmesine vesile olmuştur. Bu cemiyetin hem kurucusu hem de yöneticisi olmuştur. Tarih yazımımızda çok fazla duyulmamış bu cemiyetin daha sonra gerçekleşecek olan Millî Mücadele dönemindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

Müdafaa-i Milliye (Ulusal Korunma) Cemiyeti, Müzaharet-i Milliye (Ulusal Yardım) Cemiyeti'nin amacı genişletilerek kurulmuş bir örgüttür. Müzaharet-i Milliye Cemiyeti Trablusgarp Savaşı dolayısıyla 1 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuştu. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 13 Şubat 1914'te Balkan Savaşlarının umutsuzluk dolu havası içinde kurulmuştur.

Genel niteliğiyle cemiyet bir kültür ve sağlık amacına dayanır. Fakat aynı zamanda askerî bir özelliği de vardır. İnsanları bir yandan savaşa hazırlayacak, bir yandan da onları ve cephe gerisini savaşın tehlikelerinden koruyacaktır. Bu bakımdan asıl özelliği yarı askerî olmasıdır. Nitekim bir İrade-i Seniyye ile, seferberlik halinde işlemlerinin ve giderlerinin ordunun gereksinmelerine göre düzenleneceği saptanmıştır.

Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul olan cemiyetin kurucu ve yöneticileri şu şekildedir: ‘‘ Sultan Mehmed Reşad, Talât Bey (Dahiliye Nazırı), Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Hayri Efendi (Şeyhülislam), Mehmed Said Halim Paşa (Nafia Nazırı), Cavit Bey (Maliye Nazırı), Ahmet Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), İbrahim Bey (Adliye Nazırı), Oskan Efendi (Posta ve Telgraf Nazırı), Ahmet Şükrü Bey (Maarif Nazırı), Süleyman Elbustani Efendi (Ticaret ve Ziraat Nazırı).

²⁹³ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 346.

Cemiyet Hilâl-i Ahmer ve Donanma Cemiyetleriyle beraber ‘‘ amme menfaatine hâdim ‘‘ (kamuya yararlı) olarak kabul edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti giderek İttihat ve Terakki’nin bir yan kuruluşu olmuştur.

Her ne kadar kurucuları, Sultan Mehmed Reşad dışında silme İttihatçı iseler de partiler üstü, muvafık ve muhaliflerin birbirleriyle kucaklaştıkları bir mahfel olmamıştır. İttihat ve Terakki ile yakın ilişki kurmuş, Teşkilât-ı Mahsusa’ya yardımcı olmuştur. 1918 yılında padişah Sultan Vahdettin cemiyeti himayesine almıştır. Aleyhte yayınlar üzerine Donanma cemiyeti ile birlikte 2 Mayıs 1919 tarihli bir kararname ile feshedilmişlerdir.²⁹⁴ Ayrıca cemiyet, iki adette dergi çıkarmıştır.²⁹⁵

3.4. Dış Ülkelerle Münasebetleri

Osmanlı – Arjantin ilişkileri; İki ülke arasında devlet veya hükümet başkanları nezdinde karşılıklı ziyaretler yapılmamış olsa da zaman zaman devlet başkanları birbirlerine nâmeler göndermişlerdir. 19 Aralık 1914 tarihinde Osmanlı Padişahı, Arjantin Cumhurbaşkanı Viktorino de La Plaça’ya bir nâme-i hümayun göndermiştir. 1916 yılında Arjantin cumhurbaşkanlığına seçilen Hipolito Yrigoyen, Osmanlı padişahına takdim edilmek üzere ülkesinin Bern elçiliği aracılığıyla bir nâme göndermiştir. Osmanlı Padişahı Sultan Reşad da 27 Şubat 1917 tarihinde Hipolito’nun seçilmesinden duyduğu memnuniyeti belirten ve iki ülke arasındaki dostluğun devamını dileyen bir cevapnâme-i hümayun göndermiştir.²⁹⁶

Osmanlı – Meksika ilişkileri; 1911 yılından itibaren Meksika’da iç siyasi karışıklıkların iyice arttığı görülmektedir. Diaz, 1910 yılında tekrar devlet başkanı seçildiğinde Osmanlı Padişahı Sultan Reşad’a nâme yollamış, Sultan Reşad da 12 Şubat 1911 tarihinde cevapnâme-i hümayun göndermiştir. 1917 yılında devlet başkanlığına seçildiği için nâme yollayan Carranza’ya, padişah 13 Aralık 1917 tarihinde devlet başkanlığına seçilmesinden duyulan sevincini bildiren bir cevapnâme-i hümayun göndermiştir.²⁹⁷

²⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, cilt 1, II. Meşrutiyet Dönemi 1908 – 1918 (geniş baskı), İletişim Yayınları, 2007, İstanbul, s. 475-476.

²⁹⁵ Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası, 1329 (2 sayı), İstanbul Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.

²⁹⁶ Mehmet Temel, XIX. Ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri, Nehir Yayınları, 2004, İstanbul, s. 45.

²⁹⁷ Mehmet Temel, XIX. Ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri, s. 68.

Bunun dışında Meksika'da bugün hâlâ ayakta duran bir saat kulesinin yapıldığı bilinmektedir. Saat kulesi, Meksika'nın tarihi merkezinde, Venustiano Carranza ve Bolivar sokaklarının kesiştiği köşede ve "Osmanlı Saati" olarak biliniyor. Çinilerle bezenmiş saat kulesinin üzerinde "La Colonia Otomana a Mexico- Septiembre de 1910" (Osmanlı Cemaatinden Meksika'ya- Eylül 1910) ibaresi yazılı levha bulunuyor. Meksika ve Osmanlı halkının dostluğunu sembolize eden bu saat kulesinin, Sultan Mehmed Reşad tarafından hediye edildiği söylenir.²⁹⁸

Osmanlı – Şili ilişkileri; Şili cumhurbaşkanlığına seçilen Mösyö jevan Lui Sanfuento, Berlin'deki Şili elçiliği aracılığıyla 1916 yılı başında Osmanlı padişahına cumhurbaşkanı seçildiğine dair bir nâme yollamış, Osmanlı padişahı Sultan Reşad da 9 Mayıs 1916 tarihinde Sanfuento'nun devlet başkanlığına seçilmesinden duyulan sevincini bildiren bir cevapnâme-i hümayun göndermiştir.²⁹⁹

Ayrıca; Sultan Reşad saltanatı süresince 11 Ağustos 1911 tarihinde yeniden Guetemala cumhurbaşkanı seçilen Estrada'ya, 3 Ekim 1911 tarihinde Nikaragua cumhurbaşkanı seçilen Adolfo Diyaz'a, 29 Mart 1916 yılında yeni seçilen Peru cumhurbaşkanına devlet başkanlığına seçilmelerinden duyulan sevincini bildiren birer cevapnâme-i hümayun göndermiştir.³⁰⁰

3.5. İngiltere'ye Sipariş Verilen Reşadiye Zırhlısı

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından ağır kayıplarla ayrıldıktan sonra, güçlü bir donanma ihtiyacı fazlasıyla hissedilir. Donanma Cemiyeti de bu sebeple kurulmuş ve halktan topladığı yardımlarla, gemi satın alam faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı Donanmasının kuvvetlendirilmesi için memlekette büyük bir kampanya açılmıştı. Bu kampanyaya padişah da iştirak etti. Ve bir aylık tahsisatının hepsini olduğu gibi verdi.³⁰¹

1911 ve 1912 yıllarında ısmarlanan Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarının 1914 yılında tamamlanarak teslim edilmesi için anlaşma yapılmıştı. Bu gemilerle ilgili Rus Neniukof

²⁹⁸ (<http://www.phrasebase.com/archive2/mexico/ottoman-clock-tower-in-mexico-city.html>) The plaque on the tower reads "La Colona Otomana a Mexico. Septiembre de 1910." (From the Ottoman State to Mexico. September 1910)

²⁹⁹ Mehmet Temel, XIX. Ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri, s. 86.

³⁰⁰ Mehmet Temel, XIX. Ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri, s. 124.

³⁰¹ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 85.

der ki: Bugün Karadeniz de üstünlük kesin olarak bizdedir; ancak önümüzdeki sonbaharda *Türkiye'nin İngiltere'ye ısmarlamış olduğu Reşadiye ve Brezilya'dan satın almış olduğu Rio de Janeiro dretnotları Türk Donanması'na katılacaktır; çok acıklıdır ki biz Karadeniz'de bunların karşısına aynı cinsten tek bir gemi çıkaramayacağız ve orada üstünlük Türklere geçecektir. Durum böyle kaldıkça boğazlara saldıramayız. Bu durumu ancak 1915 yazında değiştirebileceğiz.*³⁰²

Hem alınan bu zırhlılardan birine Sultan Mehmed Reşad'a ithafen, “ Reşadiye “ isminin verilmesi, hem de o dönem için denizlerde askerî bir güce ulaşmada bu zırhlıların yapacağı katkılar nedeniyle, son derece önemli bir hâl alan bu gemilerin yapımı ve Osmanlı Devleti'ne teslimi, herkes tarafından büyük bir heyecanla beklenmiştir. Dönemin gazetelerinde yakından takip edilen bu süreçte, geminin denize indirme merasimi anlatılmıştır:

Reşâdiye'nin Resm-i Tenzîli

*Memalik-i Garbiyyenin tezgahlarından biri bulunan ve İngiltere'nin Barvu Belediyesi'nde Mr. Wickers'in idaresinde olan tezgahlarda Hükümet-i Osmaniyye hesabına inşa edilmekte olan Reşâdiye Dretnotu'nun deryaya resm-i tenzili 3 Eylül 1913'de icrâ olundu. Zırhlı, kızaktan kayarak denize doğru indiği esnâda Osmanlı Sefiri Tevfik Paşa'nın kerimesi Nâile Hanım, bu gibi merasimde kırılması mu'tad olan şampanya şişesinin yerine bir gülsuyu şişesi kırmak suretiyle merâsime mübâşeret etmiştir. Vapur kırk beş saniyede denize indirilmiştir. Vapurun tenzili esnâsında adedi kesir olan seyirciler kemâl-i hararetle alkışlamışlardır.*³⁰³

Şöyle ki İngiltere' de yapılmakta olan Sultan Osman ve Reşadiye adlı dretnotlarına ait Hariciye dosyasında büyükelçi Tevfik Paşa'nın Bab-ı Âlîye 29 Aralık 1913 tarihli bir yazısı vardır. Bunda sözü geçen gemilerin taksiti için Periye (Perrier) bankasının 34.358.111 franklık (altın) bir çek aldığını, fakat yalnız 31.600.000 franklık çek verdiğini yazıp bu yöne dikkati çeker. Tevfik Paşa'ya verilen para miktarıyla esâs çekte görülen para miktarı arasındaki büyük fark için şöyle denilmektedir: “ Paranın noksanı Periye'nin matbuata verdiği akçeden mütevellit olduğunu zannediyoruz. “ Bu para Cavit Bey'in Fransız basınına karşı vermeyi üstlenmiş olduğu paranın ufak bir kısmını

³⁰² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi III. Cilt, T.T.K Yayınları 1991, Ankara, s. 324.

³⁰³ Servet-i Fünun sy. 1163, sf.440, 5 Eylül 1329, 17 Şevval 1331 s.1.

teşkil ettiği için bunu taksitlerden biri saymak gerekir. Bu olay ödeme usullerinden birini göstermesi bakımından burada anılmıştır. Bu örnek İngiltere’de yaptırılan savaş gemileri taksitlerinin şişirilerek onlardan arttırılan paralarla Fransız basınına para verildiğini açığa vuruyor.³⁰⁴

Osmanlı Devleti, Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarının paralarını, son taksitine kadar öderken; gerek o günlerde başlayan I. Dünya Savaşı nedeniyle, gerek de İngiliz Hükümetinin zırhlıları teslim etmekte gösterdiği art niyet nedeniyle, bir oldu bitti ile bu zırhlılar Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmıştır. Bu durumla ilgili dönemin gazeteleri haberi şöyle duyurmuştur:

İngiltere’den beklenir miydi?

*İngiltere hükümeti Reşadiye zırhlımıza el koyduğu gibi pazarlığı tamamlanmış, taksitleri ödenmiş 1850 tonilatoluk iki torpido destroyerimizle birlikte ‘‘ Sultan Osman-ı Evvel ‘‘ dretnotumuzu da gasbetmiştir. Sultan Osman-ı Evvel’e ‘‘ Eugene cort ‘‘ ve Reşadiye Zırhlısına da ‘‘ Erin ‘‘ isimleri verilmiştir.*³⁰⁵

21 Ağustos 1914’te İngiltere tarafından el konulan Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel gemilerinin, önceden gönderilmiş olan personelini yurda getiren Reşit Paşa vapuru Çanakkale’den girerek yurda dönmüştür.³⁰⁶

Bu zırhlıların kaderleri oldukça hazin olur. 22 Ağustos’ta seyre hazır olan Sultan Osman’ın denenmesinde silahlarının iyi çalışmadığı görülür. 26 Ağustos 1914’te onarım için tersâneye çekilir. Fakat tâmir edilse de çürük bir gemi damgasını yediği için bir daha kimseye satılamaz. Kendi yaptıkları gemiyi kendileri dahi kullanamadığından 1922 yılında gemi sökücüler tarafından parçalanarak hurdalığa atılmıştır. Reşadiye ise, Sultan Osman kadar kötü çıkmasa da çok iyi bir gemi de değildir. Ne de olsa İngilizler bu gemileri Osmanlılar için yapıyorlardı. Kendi donanmalarındaki kadar kaliteli gemiler yapmaları beklenemezdi. Fakat İngilizler bu gemiyi 1. Dünya Savaşı’nda bize karşı da kullanmışlardı. Nitekim başarısız bir gemi olması hasebiyle savaştan sonra onun da âkıbeti Sultan Osman gibi olur. 1921’de hurdacıya satılıp, parçalanmıştır.

³⁰⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi III. Cilt, T.T.K Yayınları 1991, Ankara, s. 448.

³⁰⁵ İkdâm 17 Ramazan 1332, 27 Temmuz 1330, 9 Ağustos 1914. Tarihli gaz.

³⁰⁶ Ahmet Güleriyüz, Ünlü Türk Gemileri dizisi, Yavuz ve Midilli, Denizler Kitabevi, Ocak 2007, İstanbul, s. 5.

4. SULTAN MEHMED REŞAD'IN SOSYAL YÖNÜ

4.1. Şahsi Kişiliği ve Dış Görünüşü

Sultan Mehmed Reşad, uzun seneler bir hapisane hayatı yaşamış, dünyadan uzak kalmış, yaşlı ve bütün bu sebeplerden dolayı da her türlü enerjiden mahrum bir insandı. Bununla beraber, bu enerjisizlik, aynı zamanda onu ihtirassız da yapıyordu. İhtirassız, iddiasız bir hükümdar, İttihat ve Terakki için hiç olmazsa menfi bir kıymet oldu; derviş tabiatlı, mesnevi meraklısı, emsaline nispetle bir dereceye kadar okuyup yazması yerinde, fikri yoksa bile fena maksatları da olmayan bu insan, o asırda bir millete başlık yapacaklarda bulunması lazım gelen müspet vasıflardan hiçbirine sahip olmamakla beraber, İttihat ve Terakki'nin elinden geldiği kadar çalışabilmesine mâni olmayan bir hükümdar oldu. Böyle bir hükümdarın millet hayatında hiçbir manası ve tutacak hiçbir tarafı olmazdı.³⁰⁷

Tahta çıktığı sırada saçları ve beyaz posbıyıkları hemen tamamen ağarmış bulunuyordu. Padişah olunca hanedan ananesine uyarak gayet hafif bir top sakal bıraktı.³⁰⁸

Kumral saçları beyazlamıştır. Fakat omuz başlarında eğilmekten eser yoktur. Kametleri mutavassıt olup, açık mavi gözleriyle beyaz-ı şirin çehrelerinde letafet ile muhabbet-i mümtezic bulunur.³⁰⁹

Sultan Reşad kısaya yakın orta boylu, şişman, göbekli idi; bacakları biraz paytaktı, gözleri açık tirşe renginde fersizdi; kalın sesiyle ağır ağır ve bağırmayarak söz söylerdi. Müdevver sakalını Abdülhamid'inki gibi çirkin görünmeyecek, kırılmış gösterecek surette hafifçe boyardı. Açık kırmızımsı renkte fes giyerdi. Gidişlerde ekseriya beyaz, bazen koyu renkte eldiven takardı. Saray bahçesinde az gezer, bazı defa baston kullanırdı. Hal ve tavrı hürriyete alışmamış bir mahpusun duruşunu andırırdı. İfadesi rekik ve müteredditti. Kısa cümlelerle konuşurdu. İlk görüştüğü birisi karşısında söz mevzuunu idare etmek hususunda sıkılırdı, zahmet çekerdi. Ancak söylenmesini evvelce tasdim ettiği resmî beyanat ağzından nisbeten daha düzgün çıkardı. Şahsı ve halinden intizar edilmeyen bir zekâ lemasıyla muhabatını pek yerinde, adeta şaşırtıcı

³⁰⁷ Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, S. 430.

³⁰⁸ Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları, s. 464.

³⁰⁹ Ahmed Refik, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, s.32.

sözler ve cevaplar karşısında bıraktığı da olurdu. Harekât sekenatında yavaş idi. Sükûn ve inzivayı severdi. Hâlce, vücutça düşkünlüğüne bakmaz, yaşını göstermediğini iddia ederdi. Hizmetine alıştığı adamların değişmesinden hoşlanmazdı. Oturduğu odanın, köşenin, koltuğun bile değişmesini istemezdi.³¹⁰

Ayşe Osmanoglu'nun deyiimiyle; *'Sultan Mehmed Reşad'ın tipinde hanedanımıza mahsus bazı eşkâl yoktu. Fakat terbiye ve nezaket bakımından hanedandan olduğunu belli ediyordu. Vaktiyle sarışınmış. Gözleri iri ve güzel mavi idi. Sakalı ve yüzü çok beyazdı. Burnu düz, ağzı büyük, dudakları kalınca idi. Konuşurken daima gülümsüyordu. Güzel, nazikâne sözler sarf ediyordu. Hali, tavrı çok sade idi. Giyinmesi de öyle idi. Arkasında düz siyah bir redingot vardı. Fesi yüksek ve kulaklarına kadar inikti. Çok muhterem bir şahsiyetti. Yaşından daha ihtiyar gözüküyordu. Gerek izdivacım hususunda ve gerekse bazı arzularım hakkında he ne zaman saraya gidip kendisine başvurduğumsa daima iyi kabul gördüm. Benimle her defasında çok nazikâne görüştü. Çok dindar bir padişahı.* ‘³¹¹

Yine tahta çıktığı ilk yıllarda Başmabeyncilik vazifesini yerine getiren Lütü Simavî Bey'de Sultan Mehmed Reşad hakkında şu bilgileri vermektedir; *' Kır bıyıklı, mavi gözlü, şişman, mütevazı ve gayet nazik olan hükümdarı ilk defa yakından görüyor ve kendisiyle konuşma şerefine nail oluyordum. Mukadderat-ı İlâhi neticesi, hiç beklemediği bir zamanda, ecdadının tahtına çıkmış olduğundan bahsediyor ve devamlı onun lütuflarına şükranlarını belirtiyordu. Bütün gayretini ve vaktini milletin saadeti için harcama azminde olduğunu söylüyordu. Sultan Mehmed Reşad Han, üzerimde çok iyi bir tesir bırakmıştı. Hüsn-ü niyetliliğinden ve temiz kalpliliğinden hiçbir zaman şüphe etmediğim bu hükümdarın saltanatı müddetince milletin ve devletin terakkisi, inkişafı için elbirliğiyle çalışıp gayret göstermenin bir vatan vazifesi olduğuna kanaat getirmiştım. Ele geçmiş bu fırsatı kaçırarak olursak neticenin pek tehlikeli olacağına inanıyordum.*

Üç sene, üç ay devam eden mesaimiz içinde onunla birbirimizi hiçbir zaman incitmedik. Hatta Sultan Mehmed Han bir gün, ikimize dönerek:

³¹⁰ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye, s. 40.

³¹¹ Ayşe Osmanoglu, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul, s. 196.

“Başmabeynci ile başkatibin aralarının açık olması bizim saraylarımızın ananelerindendir. Sizler ise hakikaten buna bir istisna teşkil ediyorsunuz. ” buyurdular. O zaman Halit Ziya Bey: “ Efendimiz, başmabeynci kulunuzla iki kardeş gibiyiz. ” cevabını verdiler. Bunun üzerine Şevketmeâb: “ Kardeş gibi değil, dost gibi olunuz!” dediler. Konuşma esnasında, Sultan Murad’la pek sevildiklerini, fakat diğer kardeşi Sultan Hamid’le yıldızlarının bir türlü barışmadığını söylediler. Yine anlattılar ki, Sultan Hamid, şehzadeligi senelerinde, Sultan Abdülaziz ile o vakit ki veliahd Murad Efendi’nin aralarını bozmaya çok çalışmış. Kendisi ise devamlı olarak her iki tarafı da birbirleriyle anlaşmaya mecbur eder ve bu hususta gayret gösterirmiş. Bir gün şehzade Hamid Efendi kendisini ziyarete gelmiş; o da ağabeyine nar şurubu ikram etmiş. Bu şuruptan midesi bozulan Hamid Efendi, şurada burada: “Biraderimin evinde içtiğim nar şurubundan zehirlendim. ” diyerek konuşmalar bile yapmıştır. Sultan Mehmed Reşad zaman zaman bizimle bu mevzuları konuşur, ağabeyinden şikâyetle bulunurdu. Bununla beraber, bütün bu şikâyetlerine rağmen, yine o ağabeyine karşı daima hürmet beslerdi.³¹²

Vatan düşmandan her darbe yedikçe, Osmanlı Seniyyesi düşmanın müdhiş mermileriyle kanlar içinde delindikçe, Sultan Mehmed Reşad saadet dairesine gidiyor, ak sakallı, mavi gözleri, titrek elleriyle secde-i niyaza kapanıyordu. Padişahın masum kalbinden çıkan münâcât sadaları Hırka-ı Saadet’in altınlar, yıldızlar, sırmalar, yeşil ipekler, nazar-firib çinilerle müzeyyen duvarlarına aksettikçe, elim bir aks-ı sada cülusunun ilk günü yine aynı mahalde Sultan Mehmed Reşad’ın lisanından çıkan bir duanın akisleri bu mukaddes mahallin kubbeleri üzerinde acı bir matem sadası iştiliyordu. *Ya Rabbi! Bana hâl felaketi gösterme...*³¹³

Sultan Mehmed Reşad’ın nasıl bir hükümdar olduğunu anlatmak için bir hatırayı hikâye edelim. Bir gün Talat Paşa, söz arasında, Muhittin Bey’e, onun için bir münasebetle bir makale yazmasını tavsiye etmişti: “ Bu adam sessiz, sedasız hükümdarlık edip duruyor, bizimle hoş geçiniyor. Zaten elinden millete dua etmekten başka bir şey gelmez, onu da pekâlâ yapıyor. Bir makale yazıp da kendisini okşarsan memnun olur. ” demişti. Muhittin Bey:

³¹² Lütî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 12.

³¹³ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 110.

“Ben de ne siyasi ne de içtimai bir rengi veya korkusu olmayan böyle bir adam için ne yazılabileceği hakkında bir müddet düşündükten sonra, galiba o günlere tesadüf eden bir cülus yıldönümünden istifade ederek bir makale yazmışım. Yazdığım bu makaleye onun için meth unsuru olmak üzere ancak bir iki şey bulmuştum: Ayağının uğurlu olduğu ve (o zamanlarda kullanılan tabir ile) hulusunun paklığı. Araya taraya güç hâl ile bulabildiğim bu meziyetlerin ikincisi doğru olsa bile, birincisinin doğruluğu pek şüpheli idi. Bununla birlikte, yazdığım yazı onun çok hoşuna gitmiş olduğu için bana bir hediye vermek istemiş. Hediye vermek kolay olmakla beraber bunun siyasi bir mana ifade etmemesini temin etmemesini temin etmeyi düşünecek kadar siyasetten anlayan Sultan Mehmed Reşad, İttihat ve Terakki gazetesinin başmuharririne gizlice saat falan veriyormuş denilmesine ve hakkında fena zanlar hasıl edilmesine mahal bırakmamak için, evvelce Talat Paşa’nın reyini almak istemiş: ‘‘Hakkımızda güzel şeyler yazmış olan Muhittin Bey’e bir küçük hediye vermek arzu ettik. Acaba muvafık olur mu? ‘‘ demiş. Muvafık cevabını alınca iş, Başmabeyinci Tevfik Bey’e havale edilmiş, o da saraydan bir araba gönderip beni mabeyinde yemeğe davet etmişti. Tevfik Bey’le beraber Yıldız’da, mabeyin dairesinde yemek yedikten sonra Tevfik Bey bana hünkârın bir altın saat hediye etmek istediğini merasimle söyleyerek mahfazayı verdi. Sonrada benim teşekkürümü dinledi ve kelimesi kelimesine telefonla ve mabeyinciler vasıtasıyla Sultana arz ettirdi. Bunu müteakip huzura da kabul edildim.’’

Bu hikâyenin en ziyade karakteristik olan ciheti, Sultan Mehmed Reşad’ın bir hediye vermek için, sadrazamdan müsaade almayı isteyecek derecede Meşrutiyetle riayetkârlıkta ifrata gidişi idi. Tamamıyla silik bir şahsiyet, her şeyi hükümete bırakmış, kendisi alelade bir isim halinde ve sırf kanunun hükmü yerine gelmesi için hükümdarlık yapan bir insandır. O zaman ki Kanun-ı Esasiye nazaran hükümdarın memlekette oynayacağı müspet roller bulunmasına rağmen, o hiçbir vazife yapabilecek, rol onayacak insan değildi. Fakat hiç olmazsa aczini bilir, çizmeden yukarı çıkmaz, memleketi karıştırmak yolundan gitmezdi.³¹⁴

Sultan Mehmed Reşad’ın kuşlara ve özellikle de güvercinlere karşı özel bir ilgisi vardır. Ayşe Osmanoğlu bu ilgisi ile ilgili; ‘‘ Veliahdlık zamanında babama güzel güvercinler gönderirmiş. Beylerbeyi sarayına da’’ Birader de benim gibi güvercin sever.’’ diye yine

³¹⁴ Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki’de On Sene, S. 431.

birçok güvercin göndermiş. Bir de güzel güvercinlik yaptırmış. Babam da ‘‘Kardeşime, karşılık bir şey göndereyim.’’ diye düşünerek Rasim Bey’i çağırtmış, ‘‘Vaktiyle Kuyumcu Sori’den alışveriş ederdim. Biradere küçük bir hediye yollamak istiyorum. Bana oradan saatler getiriniz.’’ demiş.³¹⁵ Benzer şeylere mukabil olarak Sultan Abdülhamid’de hususî doktoruna, ‘‘Biraderim Sultan Reşad da hayvanata meraklıdır.’’ demiştir.³¹⁶

Avrupa’dan yeni cins güvercinler getirterek ve Buraca’da kuruvazman? yaptırarak güzel güvercinler yetiştirirdi. Kuşçubaşı yeni cins bir güvercin yetiştirip kendisi de beğenmiş olduğundan bir gün yanında bulunan Sabit Bey’e, kuşçubaşıya üç lira atıyye ver dedi. Sabit Bey de ‘‘Bu merak kardeşinizde de vardı, amma böyle üç lira vermez, üç yüz lira verirdi’’ deyince, Başkatibe hitaben: ‘‘Başkâtip, bu kadarı da israf değil mi? Ne yapalım, bizim lütfumuz yoksa da kahrımız da yoktur’’ demiştir.³¹⁷ Sarayda kaldığı günler, vakti müsait oldukça, kuşluk bahçesine gider; pek sevdiği çeşitli türlerini çok iyi bildiği güvercinlerle ilgilenirdi.³¹⁸

Çok muhafazakârdı ve yenilikten hoşlanmazdı. Mesela oturduğu dairede elektrik tesisatı bulunduğu hâlde mum yaktırdı. Yepyeni ‘‘Rolls’’ markalı otomobiline merak edip de bir gün olsun binmemiştir. Daima çifte atlı arabasıyla gezerdi. Sarayda kalorifer tesisatı vardı. Rahatsızlığı sırasında yaksalar diyecek oldum, boynunu bükerek sobayı gösterdi, ‘‘ Bu daha hoşuma gidiyor’’ demiştir.³¹⁹

Sultan Mehmed Reşad alâyiştten hoşlanmazdı. Mesela harp zamanlarında öteden beri adet olan saray eğlencelerini, sazlarını men etmişti. Bundan başka saray adetlerinin ihmal edilmesini de istemezdi. Mesela, diş kirası, iftar davetleri, Nevruziye gibi eski zamanlardan kalan adetleri kaldırmazdı. Sultan Mehmed Reşad, son derece alçak gönüllü ve mahviyetkârdı. Yakınlarının naklettiklerine göre sık sık şunları söylemiş: ‘‘ Ben bu mevkiye layık değilim. Ama Cenab-ı hak kısmet eylemiş. Yaşam ilerledi, vatana hizmeti istediğim şekilde yapamıyorum. Bundan dolayı da pek müteessirim.’’³²⁰

³¹⁵ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 224.

³¹⁶ Metin Hülagü, Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri, s. 250.

³¹⁷ Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 120.

³¹⁸ Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 220.

³¹⁹ Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım, s. 149.

³²⁰ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul, s. 61.

Örneğin, Sultan Reşad'ın merdivenden inip çıkarken arkasından kimsenin gelmemesini istemesini, “şayet arkadan birinin ayağı kayıp düşecek olursa beni de şaşırtıp muvazenemi kaybettirir” şeklinde dile getirdiği çekincesinin bu tavrını belirleyen asıl etken değil, merdivenlerden inip çıkarken çektiği zahmeti başkalarına göstermemektir.³²¹

Sultan Mehmed Reşad bir gün oğlu Ziyaeddin Efendi'den bahis açarak: “ ben Ziyaeddin'e dargınım, milletin başına yedi tane bela bırakıyor” demiştir. (Ziyaeddin Efendi'nin yedi çocuğu vardı) Sultan Mehmed Reşad:”saraylara mahsus iki şey vardı; biri namaz, diğeri yemek. İkisi de kalmadı derdi. Çünkü harp esnasında sarayın yemekleri bozulmuştu. Kendisinin bu iki şeye de merakı olup, namazı daima kılar ve “Elhamdülillah namaz borcu kalmadı, hepsini kaza edip, ödedim” derdi. İyi yemekten de anlardı. Fakat “ Gayet az yiyip, hiçbir vakit karnım doyararak kalkmam” derdi. Süferanın (elçi), âdetleri veçhile, kendi huzurunda ayak ayak üzerine atarak oturmalarına kızardı! “Gavur geldi de ayaklarını burnuma soktu derdi. Sultan Mehmed Reşad, mütaalayı sever, fakat gayet nezih olmasını isterdi. Daima “Latife, latif olmak gerek” derdi. Hiçbir zaman ağzından müstehcen söz çıkmayıp, eğer bir şey naklederken öyle bir söz sarf etmek gerekirse “Sin'i ke'f'e vurmuş”, “Be'yi kaf'a vurmuş” derdi.³²²

Âdeta canlı bir terbiye misali denilebilecek Sultan Mehmed Reşad'ın müfrit miktarda bir nazikliği vardı. O kadar ki bazen hükümet azalarıyla konuşurken “ arzederim “, “ istirham ederim” gibilerden bir hükümdar için kullanılması caiz olamayan tabirleri kullanırdı. Bir gün babası Sultan Abdülmecid Han ile beraber İzmir'e gidiyorlarmış. Kamarasında sıcağın son derece rahatsız olmuş. Fakat, öz babası olduğu halde, padişahı rahatsız etmemek için davet edilinceye kadar kamarasından dışarı çıkmamış. Yemekleri umumiyetle yalnız yerdı. Gerek bu zamanlar gerek herhangi bir yerde beraber yemek yerken, çoğu zaman, meyvesinden veya tatlısından bize göndermeyi, uzatmayı unutmazdı. Daima redingotlu bulunur. Misafir kabul edeceği vakit göğsünü mutlaka düğmelerdi. Yalnız Padişah üniforma giymekten hoşlanmazdı. Sultan Mehmed Reşad için halk arasında birçok hakikat harici dedikodular çıkarılmıştır. İnmeli olduğu, çok içki içtiği bu dedikodulardan bazılarıdır. Düşmanları tarafından hususiyetle yaydırıldığı anlaşılan bu rivayetlerin aslı yoktu. Hareketleri ağırdı. Fakat inmeli değildi,

³²¹ Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 274.

³²² Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 135.

içki ise hemen hemen hiç içmezdi. Büyük kardeşi Sultan Beşinci Murad'ın kendisini çok sevdiğini, onun içkiye fazla düşkün olduğunu anlatırdı. Hatta, veliahtlığı sırasında yanına gittiği bir gün kendisine zorla konyak içirdiğinden, şaka yollu şikâyet etmiştir.³²³

İdama mahkûm edilenlerin tasdikini, diğer devlet meselelerini imzaladığı kalemle imzalamaktan; hususiyetle çekinirdi. Bu mevzu için ayrı bir kalemi vardı. Hafızası son derece kuvvetliydi. Konuşmaları sırasında geçmiş senelere ait çeşitli hadiseleri en küçük teferruatına kadar hatırlar ve anlatırdı. Padişah hazretleri, babası Sultan Abdülmecid'in usul ve adetlerini yeni baştan ihya etmekten hoşlanırdı. İffetli, dürüst ve şahsî menfaatlerin çok üstünde bir şahsiyet olan padişah, kendinden evvelki hükümdarın hiçbir şeyine el koymadı. Yeğenlerinin ve kadınefendilerinin bütün eşyasını oldukları gibi kendilerine verdi. Padişahın tahsisatlarının Hazine-i Hassa veznesinde muhafaza edilmesi tehlikeden uzak değildi. Hatta bir Cuma günü ünlü kasa hırsızlarından birkaçının veznenin kasalarını kırmaya uğraştıkları öğrenilmiş ve adamlar yakalanmıştı. Bunun üzerine biz padişaha parasını bankaya koymasını, hatta bunun faiz de getireceğini arz edilir. Faiz lafı geçince buna katiyetle razı olmadı.³²⁴

Hünkâr kendi hususi dairesinde kalorifer yapılmasına taraftar değildir. Gözlere zararı dokunur korkusuyla elektrik ışığından da çekinirdi. Gazete ve kitapları gözlüksüz okurdu. Yalnız olduğu zamanlarda odasında, yarı karanlık denilecek kadar az bir ışıkla yetinirdi. Güneşten rahatsız olduğu için böyle havalarda bahçede gezerken daima şemsiye tutardı. Padişah hazretleri, titiz denecek kadar, temizliğe düşküncü. Bunun tabii bir neticesi olarak da kirli insanlardan nefret ederdi. Fazla konuşmalardan da hoşlanmazdı. Karşısındaki uzun uzun bir şeyler anlatmaya koyulursa sıkılır, esnemeye başlardı. Kendisi bir şey anlatırken memnun gözüktü.³²⁵

Sultan Mehmed Reşad Han umumiyetle, vefasız sayılacak bir insandı. Hangi suretle olursa olsun iktidara gelenlere karşı iltifatlı, mevkilerini kaybedenlere karşı oldukça alakasız ve şefkatsizdi. Padişah hazretleri temiz yürekli, dindar, hüsnüniyet sahibi, herkesin iyiliğini isteyen ve tevekküllü bir kimse idiysede; zayıf, kuvvetsiz, dünya ahvalinden ve siyasetinden habersizdi. Yalnız padişah değil, aynı zamanda bir halife olduğunu ve milletin kendisinden çok şeyler beklediğini takdir ederek devlet işlerine

³²³ Lütî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 220.

³²⁴ Lütî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 221.

³²⁵ Lütî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 222.

icap ettiği zamanlarda el koysaydı, birçok felaketlere engel olabilir, hatalara mâni olurdu. Yazık ki bunları başaracak yaratılışta bir adam değildi.³²⁶

I. Dünya Savaşında Osmanlı ordularında komutanlık görevinde bulunan ünlü Alman General Liman Von Sanders, Sultan Mehmed Reşad hakkında şu yorumlarda bulunmuştur: Bir iki gün sonra padişahın huzuruna kabul olundum. Padişah yalnız Türkçe konuştuğundan, ben ise Türkçeden bir kelime bile anlamadığımdan, İzzet Paşa tercümanlık yapıyordu. Konuşmamız padişahın birkaç iltifat cümlesine mazhar olmaktan ibaret kaldı. Sonradan Osmanlı hükümdarını her bakımdan iyiliksever ve esirgeyici bir koruyucu buldum. Veliahdlığı zamanında otuz sene sarayında ve bahçesine hapsedilen bu kanaatkâr ihtiyar padişahın zannedildiğinden fazla bilgili ve dışarıdan bakıldığından daha fazla muhakeme kabiliyetine sahip olduğunu çok az yabancı öğrenebilmiştir.³²⁷

4.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Saray Hayatı

Onun ağzından pek nadir ‘‘saray’’ kelimesi çıkardı. Hep ‘‘ ev, evimiz ‘‘ tabirini kullanırdı. Huzurunda yerlere kadar eğilmeleri istemezdi. Yerli mallara karşı fevkalade titizlik gösterir, sarayın bütün odalarını Hereke kumaşı ile döşetirdi.³²⁸

Sultan Mehmed Reşad, dindar, temiz ahlaklı, yumuşak tabiatlı idi. Hayatı da muntazam idi. Sıhhatine dikkat eder, şatafattan değil sadelikten hoşlanırdı. Sabahları erken kalkar, sabah namazını vaktinde kılar, sonra ‘‘Delail-i Şerif’’ okurdu. Her gün öğleden evvel Mâbeyn dairesine çıkar, ilk iş olarak gazeteleri okur, yahud okuturdu. Öğle vakti gelince oturduğu odada, orta yerdeki masanın üzerine konulan sofrada yalnız yemek yerdi. Yemeklerde de sadeliği iltizam eder, az yerdi. Bu sadelikle beraber bazı şeylerde eski ananelere bağlılığı vardı. Mesela, yemeklerden sonra kahvesi sitil ile takdim olunurdu. Sigara içmesi de bir nevi merasime tabiydi. 20 santimden uzunca bir kehrübar ağızlığa kalınca bir sigara takılır ve bu sigara mutlaka kahve ile içilirdi. Biricik zevki böyle, günde 5-6 sigara içmekten ibaretti. Yemekten biraz sonra abdest alıp öğle namazını kılar, devlet işlerine yazı odasında bakardı. Yazı odası teklifsiz, fakat zarifâne

³²⁶ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 225.

³²⁷ Liman Von Sanders, Türkiye’de Beş Sene, Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları Yeditepe Yayınları, 2006, İstanbul. s.27.

³²⁸ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, s. 63.

idi. İki tane çini hokkayı isteğine göre kesilmiş uzun kalemleri ve sair teferruatı havi bir tepsi, bir yazı altlığı, temiz bir siyah mahfaza içinde altın gözlük, küçük bir oturtma saat ile ufak bir kağıtlık. İşte odanın ortasındaki yazı masasını süsleyen şeyler. Yazı işi bittikten sonra müsül şerefine nail olacakları huzuruna kabul ederdi. Daima redingot giyerdi, fesinin intizamına dikkat ederdi.³²⁹

İkinci vakti tekrar abdest alarak namazını kılar ve vakit bulursa tarihe, edebiyata ait eserleri, ciddi mecmuaları okur yahud bunun yerine okutarak dinlerdi. Yıldız'da bulunduğu sıralarda, köşklere birine gider, orada bir müddet otururdu. Dolmabahçe Sarayı'nda bulundukça bahçe içindeki kuşluk köşküne giderek çok sevdiği güvercinleri seyrederdi. Cuma günleri, namazından sonra İhlamur ve Balmumcu kasırlarından birine giderdi. Akşamüzeri yeniden abdest alarak akşam namazını kılar, yemeğini Mabeyn dairesinde yerdi. Sonra hareme giderek, yatsıdan sonra yatardı.³³⁰

Sultan Mehmed Reşad, zengin bir hükümdar olmamakla beraber, zevce ve çocuklarının her birine bir ev ve irad için de bir dükkân almıştır. "Millete bâr (yük) olmasınlar" derdi. Zaten aile efradının maaşlarını da kendi tahsisatından verirdi. Onların bir meslek sahibi olmalarını da arzu ederdi. Bu sebeble Ziyaeddin, şehzadelerin asker olarak yetişmesi âdetinin hilâfına, tıbbiye mektebine yazılmıştır. Mehmed Ziyaeddin Efendi'yi, Sultan Abdülhamid pek severdi. Hatta sevgili kızı Naîme Sultan ile evlendirmek istemiş; fakat o zaman veliahd olan Mehmed Reşad Efendi razı gelmemiştir. Meşrutiyetin ilan edilip, birkaç ay sonra da babalarının tahta geçişiyle, o zamana kadar adet olmadığı şekilde şehzâdelerin halkın arasına karıştığı müşahede edildi. Bunların başında Sultan Mehmed Reşad'ın üç oğlu geliyordu. Öyle ki, Febus Fotoğrafhanesinde çektiirdikleri fotoğraf, dükkânın vitrininde uzun zaman kalmış; gelip geçenler, bu üç şehzâdenin resmini merak ve hayretle seyretmişlerdir.³³¹

Sultan Mehmed Reşad'ın şehzadelerin maaş meselesinde gösterdiği ince düşünce darb-ı mesel olacak kadar şayan-ı dikkattir. Şehzadegâna yani evladlarına maaş tahsis edilmesi hususundaki kararlara itiraz ederek demiştir ki: " Bir mülazım bile evlâd u iyâlini kendi iâşe ediyor. Aileme bakmak da benim boynumun borcudur. Milletin bana verdiği maaş kâfidir. Onlara ben bakacağım. " Kendi ailesi için böyle bir prensip koyan padişahın,

³²⁹ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 96.

³³⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 97.

³³¹ Ekrem Buğra Ekinci, Sürgündeki Hanedan, Timaş Yayınları, 2005, İstanbul, s. 358.

diğer hanedan efradına verilecek para hususunda itiraz ettiği görülmemiştir. Hatta onlara elinden gelen yardımı esirgemezdi. Saraylılardan biri evlenmek maksadı ile şehre çıkmak isterse padişaha ve hizmet ettiği sultan veya şehzadeye hitaben birer mektup yazar ve ‘‘ çırağ buyurulmalarına müsaadeleri ‘‘ tabirini kullanırdı. Padişaha yazılan bu arizalara ‘‘ Çırağ kâğıdı ‘‘ denirdi. Sultan Reşad, saraylılar tarafından gösterilen bu gibi arzuların hiçbirini reddetmemiş, hepsini hüsn-i kabul ve is’af etmişti: ‘‘ Bana altmış senedir bu millet bakıyor, bu çırağlılar da aile teşkil edip, millete evlad yetiştirecekler, der ve bol ihsanda bulunurdu.³³²

Sultan Mehmed Reşad’ın her insan gibi ufak tefek merakları vardı. Bunları kusur mahiyetinde telakki ederek aleyhine tefsir etmek pek ziyade insafa aykırı olur. Gözlerinde bir arızadan dolayı fazla parlak ziyadan hoşlanmazdı; onun için sarayda elektrik tesisatına, ta teşebbüsün başlangıcından başlayarak, muvafık bir gözle bakmadı. Çırağan yangınının bir elektrik kazasından olması ihtimali üzerine buna bir de vehim eklendiğinden, mütehassıs Said’in pek bilerek çalışmasıyla her türlü iptidai tesisat tamamlandığı, sarayın her tarafında ve büyük şamdanlar tellerle örüldüğü halde, iş yalnız cereyan vermekten ibaret kaldığı halde. Dolmabahçe sarayını loşluktan kurtarmak mümkün olmadı. Belki de hünkâr bu son işin bir neticeye varmasına mâni olacak yolda gizli telkinlerde bulunmuştur.

Merkezi ısınma işi de böyle akamete uğramıştı. Fazla ziyadan korktuğu kadar Dolmabahçe’nin soğuk dairelerinde yaşamağa alışkın olan Sultan Mehmed Reşad fazla sıcaktan da muztarib olurdu. Sarayın her tarafı oyularak sıcak su borularının geçeceği delikler hazırlanmış, hatta koltuk kapısından girilince son tarafta mevcut bir mahzende kazan için kazılmış, burada bir de yüksek baca yapılmış iken kazana mahsus olan yer, her türlü gayrete rağmen, su istilasından kurtulamayıp, kazanın vaazına imkân olmamıştı. Bütün Dolmabahçe Sarayı, deniz kenarında bulunan diğer saraylar gibi, fenni vesaitin henüz ilerlememiş zamanlarında su baskınlarına karşı temellerini kurabildikleri halde bir kazanın vaazı için böyle bir engele galebe çalınamaması anlaşılmayacak bir hadise olmakla beraber, bunda da hünkârın gizlice müteessir olan bir müdahalesi olmuştur mütalaasıyla, hakikati araştırmaya teşebbüs edilememiştir. Büyük aynalara karşı olan korkusuna da işaret etmelidir. Bunlar gözlerini mi alırdı yahut

³³² Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, s. 64.

birdenbire çöküp bir kaza yapar diye mi düşünürdü, bilinemez; her halde daima geçeceği bir yerde bulunan ve yerden yüksek tavana kadar giden gayet büyük iki Venedik aynasının kaldırılmasını istemiştir. Bunlar Sultan Abdülmecid'in türlü masraflarla ve emeklerle sarayın muhtelif yerleri için celb ettiği şayan-ı hayret güzellik ve büyüklükte aynalardandır.³³³

Dolmabahçe yazın nispeten sıcak oluyordu. Bunu için padişah hazretleri 31 Mayıs 1912 günü Yıldız Sarayı'na nakledildiler.³³⁴

Sultan Abdülhamid'in evlatlarından Mehmed Orhan Osmanoglu, saray hayatlarından bahisle; *'Kuzenlerimle birbirimizin konaklarına gidip gelirdik. En iyi arkadaşım Sultan Reşad'ın torunu Nazım ile Selim Efendi amcamın oğlu Abdülkerim idi. Nazım'ın geçenlerde öldüğünü duydum. Onunla bazen Dolmabahçe Sarayı'na, Sultan Reşad'a giderdik. Bizi okşar, sonra kaldırıp cumbalardan birine oturtur, namaza dururdu. Namaz bir türlü bitmez, biz cumbanın içinde sıkıntıdan ölürdük. Boyumuz zaten bir karıştı, aşağıya da atlayamazdık. Sultan Reşad sonra selam verir, kalkar, "Hadi bakalım, bahçede oynayın" deyip bizi cumbadan indirir. Bahçeye yollardı. "demektedir.*³³⁵

Ekimin on yedinci günü, padişahın ortanca oğlu Necmeddin Efendi'nin annesi üçüncü kadınefendi hava tebdilinde bulunmak üzere bir zamandır oturmakta olduğu Validebağı Köşkü'nde vefat etmiştir. S.65

Ramazânın başlangıcından onuna kadar padişahın huzurunda, eski bir saray ananesine riayet edilerek, bir takım din mevzuları görüşülür ve münakaşa edilir ki buna "Huzur Dersleri" adı verilirdi. Diz çökerek oturmakta büyük bir zorluk çektiğini gördüğü için Lutfi Simavî Bey hakkında şakalaşır, yanındakilere: "Başmabeynci ile ben ikimizde yanpiri otururuz." derlerdi.

Şevketmeâb, otomobile binmeyişinin sebebini bana şöyle açıkladı: "Birlikleri otomobil ile teftiş edecek olsam yaverler ve süvari müfrezesi, tabîî beni kolaylıkla takip edemeyecekler. Halbuki memleketimizde, hususiyetle böyle bir merasimde, bir

³³³ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 347.

³³⁴ Lutfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 203.

³³⁵ Murat Bardakçı, Son Osmanlılar, inkılap Yayınevi, 2008 İstanbul, s. 29.

hükümdarın bütün ihtişamı ile kendini göstermesi lazımdır. Ondan dolayı otomobile binmedim. Bunları size mahremce söylüyorum. ‘’ derdi.³³⁶

4.3. Sultan Mehmed Reşad’ın Kayıp Çantası

Sultan Mehmed Reşad ile Sultan Abdülhamid arasında vaki olan bir meşhur bir çanta hikâyesi vardır. Ancak daha öncesinde de yine benzer bir çanta hikayesini, Rumeli seyahati sırasında izah etmiştik. O hikâyede, sultan Abdülhamid kendisine ait olan bir çantadan bahisle, çantanın akıbetini öğrenmek istiyordu.

Bu sefer ise kaybolan ve uzun yıllar nerde olduğu bilinmeyen çanta, Sultan Mehmed Reşad’a ait bir çantadır. Hikâyesi ise özetle şöyledir; Sultan Mehmed Reşad doğduktan bir az zaman sonra validesi Gülcemal Kadınefendinin vefatı vukua gelmişti. Sultan Abdülmecid’in kadınlarından biri olan Servet Seza Kadınefendi, annesiz kalan Sultan Mehmed Reşad’ı alarak onu kendisine oğul edinmek için Sultan Abdülmecid’den müsaade almış ve hakikaten çocuğa şefkat ve bağlılıkla mütehasıs bir valide vazifesini son derece iyi ifâ etmişti. Bu vazife de vefatına kadar devam eden Servet Seza Kadınefendinin bütün metrukâtı Sultan Mehmed Reşad’a intikal etmişti. Mücevheratı mühim bir kıymet teşkil ettiğinden bunu veliahdın eline teslim etmeği uygun görmeyen Sultan Abdülhamid mücevheratı ve iki sandık dolusu eşyayı Yıldız’a getirterek saklatmıştı.

Servet Seza Kadınefendiden intikâlen Sultan Mehmed Reşad’a ait olan mücevherat ile sandıkları geri almak lazım geldi. Sultan Abdülhamid’in bütün mücevherleri Yıldız’dan alınarak Paris’de sattırılmak üzere Osmanlı Bankasına tevdi olunmuştu. Sultan Mehmed Reşad’a aid olan mücevherler de bunların arasında fakat üzeri yazılı bir çanta içinde orada idi. Hükümet nezdinde lazım gelen müracaatlar bir neticeye vasil olunca Hazine-i Hümayun’dan bir heyet bankadan bunları tetkikten geçirip aldı. Ve bir gün hazinenin başkatibi İzzet Bey hünkâra teslim etmek vazifesiyle bunları saraya getirir. Huzura çıkılır ve çanta açılarak masanın üzerine içindekiler boşaltılır. Gözleri kamaştıran bir şaşaa, gözleri kamaşmayan, binlerce liralık bu servete karşı yerinden kımıldanmadan, elini uzatmadan, kayıtsız kalan yalnız hünkâr idi. İşte onun doymuş ruhuna bir misal. Bundan Sultan Abdülhamid lehine çıkarılacak bir hüküm de vardır ki o da onun her

³³⁶ Lütî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 68.

kusuruna rağmen namus ve doğruluk huyuna malik olmasıydı. Senelerce elinin altında duran bu servete ufak bir temasta bile bulunmamış, yalnız onu vehmine tabi ederek her türlü tecavüzden koruyacak surette saklamış idi.³³⁷

4.4. Sultan Mehmed Reşad’a Özgü Durumlar

Sultan Mehmed Reşad adına kesilen altın yirmi iki milimetre kutrunda ve 1327 tarihini taşıyordu. Darp mahalli Kostantiniye idi. Yedi gram iki yüz on altı miligram vezninde olup yirmi iki ayar idi.³³⁸

Sultan Reşad bu Çanakkale’de kazanılan muzafferiyet üzerine gazilik ünvanı aldı ve altınların köşelerine Reşad yerine El-Gazi bastırıldı.³³⁹

Gerileme devrinin birçok Osmanlı Padişahları gibi Sultan Mehmed Reşad’a da Harb-i Umumî de gazilik ünvanı³⁴⁰ tevcih eden bir meşihat fetvası ve bu suretle oturduğu yerde gazi olmuştur.³⁴¹

Alman İmparatoru tarafından, Sultan Mehmed Reşad’a Feldmarschall (müşirlik) rütbesi verilmek istenmiş, Harb-i Umumî, Osmanlı Sultanı Mehmed Reşad’ın, Alman üniforması üstüne fes giymek şartıyla üzere müşirlik rütbesini kabul buyurulacağını bildirmiştir.³⁴²

Sultan Mehmed Reşad Çanakkale Savaşı’nda büyük kahramanlıklar gösteren 57. Piyade Alayına bir sancak hediye etmiştir.

Sultan Mehmed Reşad’ın 57. Piyade Alay’ına itâ eylediği sancağa ait belge;³⁴³

On dokuzuncu fırkaya mensup olup Çanakkale’de fevka’l-âde şecâat ve yararlılık göstermiş olan elli yedinci piyade alayı namına sancağa üzeri sırma işleme (Devlet-i Osmanîyye ile İtilaf devletleri harbinde elli yedinci piyade alayının düşman tarafından 12 Mart’ının sene 331 günü Çanakkale’de Arıburnu’na vuku bulan ilk ihraçta karaya

³³⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, s. 179.

³³⁸ Ekrem Kolerkılıç, Osmanlı İmparatorluğu’nda Para, Doğuş Ltd. Matbaası, 1958, Ankara, s. 149.

³³⁹ Ali Vasıb Efendi, Bir Şehzade’nin Hatıratı, s. 66.

³⁴⁰ BOA. DH. İ. UM. EK. 92. 60. 1. 1. Numaralı Belge.

³⁴¹ İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vakası, s. 168.

³⁴² BOA. HR. SYS. 2978. 45. 2. Numaralı Belge.

³⁴³ Havadis 1914 -1915 Yüzyıl Önce, Necmettin Özçelik Arşivi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İBB, 2014, İstanbul, s. 81

çıkmiş düşman kuvvetlerinin ilerlemesine ve Kocaçimen tepelerinin düşman eline geçmesine yevm-i mezbûrdaki hareket-i serîa' ve savlet-i şedide-i şîrânesiyle mâni olmak ve aylarca düşmanı merkum karşısında hatt-ı harbde kalarak ona karşı kahramane muharabeler icra etmek suretiyle gösterdiği fevka'l-âde şecâat ve yararlığın hatırasıdır) ibaresini hâvi ve murassa' imtiyaz nişân-ı âlîsi kurdelay-ı îadının nısfı yeşil ve nısf-ı diğeri kırmızı bir kurdela ile kılıçlı levhayı muhtevi altın ve gümüş imtiyâz ve harb madalyaları i'tâ olunmuştur.

Bu irade-i seniyyemin icrasına Harbiyye Nâzırı memurdur. 22 Muharrem 334

Mehmed Reşad

Sadrâzam Mehmed Said

Harbiyye Nâzırı Enver

Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında, cihad ilan edilmesinin ardından bunun bir nişanesi olarak bir yüzük yaptırılmıştır. Ve satışa sunulmuştur. Cihad Yüzüğü adı verilen bu yüzüğün satışa sunulduğunu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti duyurmuştur.

Cihad Yüzüğü

Müdâfâa-ı Milliye merkez-i umumîsinden:

Cihâd-ı mukaddesemize iştirâkin delil-i maddi ve yâdigâr-ı tarihîsi olmak üzere Müdâfâa-ı Milliye Cemiyeti'nce bir yüzük ihdâs edilmiş ve buna " Cihâdiye " nâmı verilmiştir. ³⁴⁴

Sultan Mehmed Reşad'ın müzikle ilgilendiği ve bir Nihavend peşrevi olduğunu, ayrıca bugün dahi eğitime açık olan ilk Türk Müziği eğitim kurumunun (Dârülelhân-İstanbul Üniversitesi Belediye Konservatuarı) onun döneminde kurulduğunu (1917) belirtmek gerekmektedir. ³⁴⁵

Sultan Mehmed Reşad döneminde yapıldığı bilinen veya tarihlendirilen mimari eserler çok fazla olmamakla birlikte şunlardır: Tarihi Afyon Lisesi binası, Büyükdere Topçu Karakolu binası, Yalova'da Güneyköy'de yeralan Sultan Reşad Çeşmesi, yine kendisi için Mimar Kemaleddin'e yaptırdığı Eyüp'teki türbe ve hemen yanında bulunan Reşadiye Mektebi ilk akla gelen eserlerdir.

³⁴⁴ İkdâm, 6515, 24 Cemaziyel-evvel 1333 – 27 Mart – 9 Nisan 1915 sh.1 st. 6.

³⁴⁵ Gözde Çolakoğlu Sarı, Osmanlı Türk Müziği'nde Padişah İzleri, Uluslararası Sosyal Araş. Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 35, s. 62.

Arşiv belgelerinde, Abha muhitinde inşa edilen bir kaleye Sultan Mehmed Reşad'ın isminin verildiğinden bahsediliyorsa da bu bölgenin tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Günümüzde, Arabistan'da Yemen taraflarında Abha isminde bir kent bulunmaktadır. Muhtemelen bahsi geçen kale orada olmalıdır.

İrade-i Seniyye 2430/ fi 8 Ağustos sene 1333/ fi 13 Kanun-ı Evvel 1331

Abha muhitinde Büyüksakal namındaki mahalde inşa edilmekte bulunan kalenin (Sultan Mehmed Reşad Kalesi tesmiyesine tahsisat verilmiştir.

Bu irade-i seniyyenin icrasına Sadaret memurdur. ³⁴⁶

Bunlardan başka Eskişehir'in Odunpazarı ilçesinde 1916 yılında Sultan Mehmed Reşad tarafından Reşadiye Camii yaptırılmış, daha sonradan yıkılmış ve 1978'de yeniden yaptırılmıştır. ³⁴⁷

4.5. Sultan Mehmed Reşad için Bestelenen Reşadiye Marşı

Padişahın tahta çıkışından kısa bir süre sonra kendisi için bir marş tanzim edilmesi meselesi mevzubahis olur. Malum olduğu üzere, Avrupa'da hükümdar değişmekle marş değişmez. Ancak, Osmanlı geleneklerinde bu henüz belirlenmiş bir durum değildi. "Selvelli" adlı sıradan bir çalgıcının yaptığı pandomima havasını andıran çok kimseler tarafından da seilmeyen bir marş kabul edilmiştir. Sultan Mehmed Reşad'ın oğlu, Necmeddin Efendi'de marşın bayağılığından şikâyet ediyor ve bu hususta talihin babasına yar olmadığından yakınıyordu. Başmabeynci Lütî Simavî Bey'de bu konudan yakınarak:

"Mahmud Şevket Paşa, daha başka bazı zevat, Halit Ziya Bey ve ben marşın çirkin olduğundan bahsederek değiştirilmesini padişahıtan istirham ettik. Hatta bir gün Donizetti'nin, Sultan Mahmud ve Sultan Abdülmecid için bestelemiş olduğu marşları sarayda nöbet havası çalmaya gelen Muzika-i Hümayuna hususi olarak çaldırdık. Padişah hazretleri bizlerin arzularını bildiği halde, kendi marşının değiştirilip,

³⁴⁶ BOA. MV. 237. 205. 1. 1. Numaralı Belge.

³⁴⁷ <http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR-157112/resadiye-camii.html>.

yenisinin hazırlanmasına müsaade etmedi. Rıfat Paşa, Paris sefaretine tayin olmuştu. Onun tavassutu ile zamanın tanınmış Fransız bestecisi Mösyö Saint-Saens'e müracaat ettik. Saint-Saens bize evvela güzel bir marş tanzim etmeyi kabul etti. Fakat vaadini bir türlü yerine getirmedi. Bunun da sebebini bilâhare anladık. İtalyanlarla aramızda Trablusgarb harbi başlamıştı. İki devlet birbirine düşman vaziyetine girmişti. Bestecinin o sıralarda İtalya'nın muhtelif şehirlerinde operaları temsil ediliyordu. Türkler için bir marş yaptığı takdirde, bu operaların gelirinden mahrum kalacağı korkusuyla bu işten caymıştı. Senelerden sonra yine, Donizetti'nin Sultan Abdülmecid için yaptığı marş kabul buyuruldu. ''³⁴⁸

Yine bir başka yerde de bu marş hadisesinden şöyle bahseder:

'Ve gene bu sırada fanfare hünkârın marşını çalardı. Bu marş; garip, tuhaf, daha doğrusu gülünç bir şeydi. Abdülhamid'in marşı da Avrupa'da olduğu gibi, bizde de cumhuriyetin İstiklal Marşı kabilinden, marştan ziyade bir ilahi değildi ama Guatelli'nin eseri olmak itibariyle hoppalığına, şakraklığına rağmen nihayet bir marş idi. Sultan Reşad'ın ikinci oğlu Necmüddin Efendi'nin kendisinde mevcudiyetini tevehhüm ettiği musikişinaslıktan gelen bir selâhiyetle tavsiyesi üzerine hünkara da beğendirilmiş bir musiki acayıplikleri idi ki, mutlaka öyle olursa kabul olunur mütalaasıyla, meşhur bestekar Selvelli tarafından yapılmış idi. Bir operetten mi çıkmıştır, nereden doğmuştur, marş mıdır, bir oyun havası mıdır, ne olduğuna akıl ermeyen bu marşı her vesile ile işittikçe bunun seçilme sorumluluğundan bizlere de bir utanma payı sıçrar mı diye sıkılırdık.''³⁴⁹

5. SULTAN MEHMED REŞAD'IN EDEBİ YÖNÜ

5.1. Mevlevîliğe Olan İlgisi

Veliahtlık döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda sıkı bir gözetim altında tutulan Reşad Efendi, günlerini Fars Edebiyatı ve Mevlevîlikle meşgul olup, Mesnevî okumakla geçirirdi. II. Abdülhamid tarafından uzun yıllar dış dünyadan ve olaylardan soyutlanmıştı. Çünkü II. Abdülhamid'e göre, saltanatın kendi elinden gitmesinde

³⁴⁸ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 36.

³⁴⁹ Lütfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 234.

herkesten çok Reşad Efendi'nin menfaati vardır ve geçmişte kendisi aleyhindeki entrikalar hep veliaht dairelerinde düşünülmüştür. Bu sebeple padişah, Veliahd Mehmed Reşad Efendi ile irtibatı olan, Beyoğlu'ndaki terzisine varıncaya kadar herkesi takip ettirmiştir. Hatta Sultan Abdülhamid, Konya'daki Çelebi Efendi'nin Reşad Efendi'ye olan sevgisinden dolayı memleketin sair noktasındaki Mevlevîleri kendisine karşı kışkırtıp ayaklandıracağı zehabına katılmış ve bütün Mevlevîleri ve Mevlevî dergahlarını sıkı bir tarassut altında tutmuştur.³⁵⁰

Padişah hazretleri Mevlevîlik tarikatına bağlı idi. 3 Kasım 1910 günü Eyüp'te Bahariye'de yeniden inşa edilen Mevlevî dergâhının açılış merasimine katılmak üzere orayı şereflendirdi.³⁵¹

Mehmed Ziya'nın naklettiğine göre; “ Veliahdlığı döneminden itibaren Osman Salâhaddin Dede'ye bağlı ve ona hürmetini her vesile de ibraz ederdi. Ne zaman onun sözü edilse daima muhabbetle ve takdirle anardı. 11 Haziran 1911 tarihinde Rumeli'ye yaptığı seyahat esnasında huzurunda yapılan huzurunda yapılan Mevlevî mukabelesi neticesinde, mukabeleden aldığı manevî hazzı ifade için ‘Şeyh Osman Efendi'nin mukabelesi gibi ruhâniyetli ve neşeli oldu demiştir.

Eyüp Sultan Camii'nde yapılan kılıç alayında da (10 Mayıs 1909) Sultan Mehmed Reşad'a, Çelebi Abdülhalim Efendi kılıç kuşatmış idi. Veled Çelebi padişahın bu ilgi ve iltifatlarını hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “Sultan Hamid, 31 Mart vakasının müsebbibi olarak hal' olundu. Ve yerine Sultan Mehmed Reşad geçti. Zaten veliahd iken kendisiyle münasebetim vardı, gider gelirdim. Makama geçince irade etti. Dal sikke hırkasız hususî kapıdan eksiksiz saraya gidip gelmekliğimi irade etti... Sultan Mehmed Reşad, Mevlana'ya muhip idi... Hakkımdaki teveccühü pek müstesna idi. Daha Reşad, Salâhaddin, Yusuf İzzeddin, Abdülmecid, Selim ve diğerleri beni davet ederlerdi. Bunlarla görüşürdüm. Ben meşrutiyet devrinin çelebisiyim. Sultan Hamid'e erişemedim. Sultan Reşad bana o derece iltifat ederdi ki Mevlânâ'dan başka hiçbir çelebi bu kadar iltifata nail olmamıştır. Her İstanbul'a davet olundukça Topkapı Sarayı'na misafir olurum. Sultan Reşad bana iade-i ziyaret ederdi.

³⁵⁰ Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, 2003, İstanbul, s. 367-368.

³⁵¹ Lütü Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 128.

Sultan Mehmed Reşad, I. Dünya Savaşı sırasında Mevlevîlerden oluşan bir alay teşkil etmeyi arzulamıştır. Bunun sonucunda Veled Çelebi'nin kumandasında bir Mücâhidîn-i Mevleviyye Alayı vücuda getirilmiştir. Bu alay 13 Şubat 1916 Pazar günü Yavuz Sultan Selim'in türbesini ziyaret ettikten sonra İstanbul'dan trenle Konya – Halep yolu ile Şam'a ulaşmıştır. Cemal paşa komutasındaki Dördüncü Ordu emrinde üç sene Şam'da kalan bu alay, savaşa katılmadan dağılmıştır.³⁵²

5.2. Sultan Mehmed Reşad'ın Yazdığı Çanakkale Gazeli

Deniz savaşları sonunda hüsrana uğrayan düşman ordularının kara muharebelerinde de mağlubiyete uğramasıyla Çanakkale'yi terke mecbur kalmaları karşısında Sultan Mehmed Reşad bir şükür nişanesi olmak üzere bir gazel yazar. Devrin hemen hemen bütün gazete ve mecmualarında “ Gazel-i Hümayun, Manzume-i Hümayun, Manzume-i Garrâ-i Hümayun vs. ” başlıklarıyla yayınlanan bu gazel halk tarafından çok beğenilmiştir. Bununla beraber gazelin, padişah tarafından değil de meşhur bir şair tarafından yazıldığı rivayetleri de mevcuttur. Yayımlandığı günden itibaren dikkatleri üstüne çeken Çanakkale gazeli Almanya'da da neşr olunmuştur. Ayrıca Şair Sâfi Efendi tarafından manzum olarak Arapça'ya tercüme edilmiştir. Bu gazel, Kâzım Uz tarafından Rast makamında “ Duâ-nâme-i Hazret-i Padişâhî ” adıyla marş olarak da bestelenmiştir. Gazel halk tarafından da ilgi ve sevgiyle karşılanmış ve bu şiire onlarca tahmis yazılmıştır.³⁵³

Bu şiirin ona ait olmadığını iddia edenlerden biri de Lütfî Simavî Bey'dir. Üç sene, üç ay devam eden başmabeyncilik vazifem sırasında padişahın şiirle alakalandığını pek görmedim. Bundan dolayı Çanakkale Zaferi üzerine, kendisi tarafından yazılmış olarak gösterilen manzumeyi onun namına her kim yazmış ise, benim naçiz fikrime göre padişaha hizmet etmiş sayılmaz, demektedir.³⁵⁴ Mevlana'nın Mesnevi'sini yıllar boyunca okuya okuya ruhuna sindirmişti. Fakat kendisi şiirle hiç meşgul olmamıştı. Çanakkale zaferi üzerine el yazısı ve imzasıyla neşredilen meşhur şiir Sultan Mehmed

³⁵² Enfel Doğan – Fatih Tıǧlı, Sultan Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 33, s. 41-96, 2005, İstanbul, s. 2.

³⁵³ Enfel Doğan – Fatih Tıǧlı, Sultan Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmis, s. 5.

³⁵⁴ Lütfî Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 246.

Reşad'ın olmadığı bugün bir hakikattir. O devrin kuvvetli şairlerinden kime yazdırıldığı da tespit edilememiştir.³⁵⁵

Süleyman Kani Bey'de Onun görüşünü desteklemekle birlikte ilaveten; Fakat İstabl-ı Âmire Müdürü Şeref Bey, Sultan Mehmed Reşad'ın bu manzumenin bir suretini bizzat yazıp yadigâr olarak kendisine vermiş bulunduğunu bizzat bana söylemiştir. Sultan Mehmed Reşad'ın başka birisinin eseri hakkında böyle bir itina sarf etmesi pek garip olacağından Çanakkale muzafferiyetinden duyduğu şevk ve aldığı ilham ile bu manzumeyi vücuda getirmiş olduğuna hükmedilmek lazım geliyor. Ancak başka bir manzumesi veya gazeli ortaya çıkmadığına bakılırsa zavallı padişahın ilhamı yalnız buna yetmiş, şevk ve neşesi buna münhasır kalmış olacak, diye yazar.³⁵⁶

Sultan Mehmed Reşad'ın bu gazeline, yayınlandığı ilk günlerden itibaren çok sayıda tahmis yazılmıştır. Beşleme anlamına gelen tahmis, bir gazelin, bir kasidenin veya beyitlerle yazılmış başka bir nazım şeklinin beyitlerinin önüne aynı vezin ve kafiye de üç mısra eklenerek beşli bentler hâline getirilmesidir. Gazel-i hümayunun Türk toplumu üzerindeki etkisini, halkın değişik kesimlerinden kişiler tarafından yazılan tahmislerin çokluğunda görmek mümkündür. Bu gazele yazılan otuz tahmis tespit edilmiştir. Bu tahmisleri yazanları şu şekilde sıralayabiliriz: Üsküdarlı Talat, Ali Emîrî (3 adet), İbrahim Alaeddin [Gövsâ], Ahmed Mâhir Efendi, Şeyh Elif Efendi, Nigâr Hanım, Sabit Bey, Hâlid Bey, Tevfik Lâmi Bey, Yahya Kemal [Beyatlı], Abdülhalim Çelebi, Mesud Efendi, Doktor Ali Paşa, Tevfik Efendi, Veled Çelebi [İzbudak], Sertabib Sami Bey, Haydar Bey, Yümni Bey, Sabri Efendi [Kalkandelen], Abdülkadir Nasih Bey, Ali Rıdvan Bey, Feyhân, Nazmî Bey, Fazıl Ahmed [Aykaç], Nâzım, Binbaşı Tahsin Bey, Sami Bey, Vedad Örfî.

Bu tahmislerden birini yazan Nigâr Hanım'ın tahmisi yazma macerası ilginçtir: Meşrutiyetin ilânından sonra hanedan üyeleriyle samimî ölçülerde görüşmeye başlayan Nigâr Hanım, çeşitli defalar “hanedân-ı saltanatın bu sûretle iltifatına mazhar” olur. Arkadaşları arasında II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi, V. Murad'ın kızları Hatice ve Fehime Sultanlar da yer almaktadır. İlk defa Mecid Efendi'nin haremi tarafından 1911 yılının Kurban Bayramı muayedesinde Sultan V. Mehmed Reşad'a

³⁵⁵ Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları, s. 463.

³⁵⁶ Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul, s. 41.

takdim edilir. Veda sırasında padişahın “Hak sizin gibileri memlekete bağışlasın.” şeklindeki övgülerine nail olmuştur. Nigâr Hanım bu memnuniyetle birkaç ay sonra Selanik gezisinden dönen padişah için “birkaç manzum söz” kaleme almış ve Şehzâde Mecid Efendi vasıtasıyla padişaha arz etmiştir. Birkaç gün sonra atıyye-i seniyye olarak yirmi lira ile ödüllendirilmiştir. Çeşitli defalar muayede törenlerine katılan Nigâr Hanım, birçok kez padişahın iltifatlarına mahzar olmuştur. 1916 Ramazân Bayramında gerçekleştirilen muayededeki Nigâr Hanım padişaha Elhân-ı Vatan kitabını sunmuş ve padişahın geçen seneki fotoğraf sözünü hatırlatmıştır. Sultan Reşad da “Kitabı odama götürün hepsini okuyacağım.” iltifat-ı şahanesiyle Nigâr Hanım’ın sırtını okşamıştır.³⁵⁷

Yine bu gazele tahmis yazarlardan biri olan Yahya Kemal’e de padişah tarafından bir saat hediye edildiği rivayet edilir. Ahmed Mâhir Efendi’ye ve Veled Çelebi’ye Sultan Reşad tarafından verilen saatlerin de yazılan tahmisler neticesinde hediye edildiği düşünülebilir.³⁵⁸

Sultan Mehmed Reşad – Çanakkale Gazeli (Manzûme-i Garrâ-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî)

Savlet etmişdi Çanakkal’aya bahr ü berden

Ehl-i İslâm’ın iki hasm-ı kavîsi birden

Lâkin imdâd-ı ilâhî yetişip ordumuza

Oldu her bir neferi kal’a-i pûlâd-beden

Asker evlâdlarımın pîşgeh-i azminde

Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmen

Kadr ü haysiyyeti pâmâl olarak etdi firâr

Kalb-i İslâm’a nüfûz etmeğe gelmiş-iken

Kapanıp secde-i şükrâna Reşâd eyle duâ

Mülk-i İslâm’ı Hudâ eyleye dâim me’men

³⁵⁷Enfel Doğan – Fatih Tıgılı, Sultan Mehmed Reşad’ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmis, s.12.

³⁵⁸İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi, Sayı: 10, İstanbul Milli Eğitim Müd. Yay., Mart 2015, İstanbul, s. 10.

(Müslümanların güçlü iki düşmanı birleşerek denizden ve karadan Çanakkale'ye saldırdı.

Lakin Allah'ın yardımı ordumuza yetiştirdi ve askerlerimiz çelik bedenli birer kale oldu.

En sonunda, asker evlâtlarımın azmi karşısında düşman acizliğini anladı.

Düşman İslâm'ın kalbini ele geçirmeye gelmişken haysiyetini ayaklar altına alarak kaçtı.

Reşad! Secdeye kapan Allah'ın İslâm memleketini daima güvenli kılması için dua et.)³⁵⁹

Tehzil yoluyla söylenmiş ve şairi belli olmayan bir tahminin ilk bendi bazı kaynaklarda yer almaktadır:

Haberim yoktu olup bitmiş işlerden

Mesnevîler okuyordum oturup ezberden

Bir de baktım ki haber geldi bizim Enver'den

Savlet etmişti Çanakkal'aya bahr ü berden

Ehl-i İslâmın iki hasm-ı kavîsi birden.³⁶⁰

Sultan Mehmed Reşad'ın, Çanakkale Gazelini kendisi yazmadığı o dönem yaşayan ünlü bir şaire yazdırıldığı birçok kişi tarafından iddia edilmişti. Bu konu ile ilgili olarak, Arşiv çalışmalarında elimize geçen bazı belgeler bize yeni fikirler vermektedir.

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde Başkitabete ait bir zarf üzerinde *Cennet-mekan Sultan Mehmed Reşad Han Efendimiz Hazretlerinin hatt-ı dest-i hümayunlarıdır*, diye not düşülen bir takım vesikalardan bahsetmiştik. Bunlardan bir tanesi onun, eğitime başlaması ile ilgili idi. Diğerleri ise sadece bir tanesinin üzerinde, "Mehmed Reşad" imzası yer alan, kimin yazdığı tam olarak belli olmayan, bir iki satırdan oluşan şiir denemeleridir. Bunları Sultan Mehmed Reşad'ın bizzat yazdığı büyük ihtimaldir. Ancak kendine mi ait olduğu, yoksa başka bir şairin olup da hoşuna gittiği için mi not aldığı konusu tam belli değildir. Bunlar sırasıyla aşağıdadır:

³⁵⁹ İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi, Sayı: 10, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Mart 2015, İstanbul, s. 11.

³⁶⁰ Enfel Doğan – Fatih Tıgılı, Sultan Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmis, s.17.

‘‘ Nice ben hâme-i lazım âses.

Mehmed Reşad.’’ ³⁶¹

‘‘ Şükür Hüdâya harç-ı taleb gördüm ez-hüdâ

Bir nihâ-i maksud havt-i kamuran-ı şeddim. ‘‘ ³⁶²

‘‘ İyâl-i hamt Galata’ya eyle azimet

Hak vere hazret haber ile husulde muvaffakat

Say eyle olur insanlık lazımdır gayret

İhtirana vacib olur Türk eyle asalet. ‘‘ ³⁶³

Elbette zamanının çoğunu Mesnevi okumakla geçirmiş biri olan ve Farisî’ye de fazla alaka gösteren Sultan Mehmed Reşad’ın, şiir yazmak konusunda pek mahir olamayacağı düşüncesi, onu yaşlılık yıllarında tanımış kişilerin görüşleri olması hasebiyle pek kayda değer olmamaktadır. Osmanlı Hanedanından olması nedeniyle musikiye ve şiire yatkınlığının olması son derece normal olup, kendine ait bir bestesi de mevcuttur. Her ne kadar mizaç olarak haleflerine benzemiyor olsa da letafet olarak hakkını vermektedir.

6. SULTAN MEHMED REŞAD’IN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ

Sultan Mehmed Reşad, altmış beş yaşında tahta geçmiş biri olarak aslında fazlasıyla yorduğun ve hasta bir haldeydi. Bu durum, daha ilk günlerdeki Cuma selamlıklarında kendini göstermiş, zaman zaman bazı selamlıklara katılamamıştır. Rahatsızlığı genel itibariyle mesanesinden kaynaklanıyor ve taş olmasından şüpheleniliyordu.

Sultan Mehmed Reşad’ın hem veliahtlık yıllarında muayenelerini yapan hem de saltanat yıllarında hususî doktorluğunu yapan Cemil Topuzlu, aynı zamanda İstanbul şehreminliği de yapmıştır; Sultan Mehmed Reşad’ın yaşadığı rahatsızlıklarla ilgili detaylı bilgilere sahiptir. Onun söylediklerine göre sağlık durumu şöyledir:

³⁶¹ BOA. HSD. AFT. 10. 1. 6. Numaralı Belge.

³⁶² BOA. HSD. AFT. 10. 1. 4. Numaralı Belge.

³⁶³ BOA. HSD. AFT. 10. 1. 8. Numaralı Belge.

Sultan Mehmed Reşad ile ancak meşrutiyetin ilânından sonra görüşmeye başladım. Bu yeni padişahı tedavi etmek üzere bir gün beni Dolmabahçe sarayına çağırdılar. Hünkâr bir sedir üstüne uzanmış, yirmi dört saatten beri idrar edemiyor, mesanesinden mütemadiyen kan geliyor ve çok ıstırap çekiyordu. Muayeneden sonra icap eden tedbirleri aldım, akan kanı dindirdim, derhal rahatlayınca sevindi. O günden itibaren beni hususi hekimliğine tayin etti. Sultan Mehmed Reşad mesanesinden muzdaripti. Ben her daim taştan şüphe ediyordum. Fakat bir türlü röntgen muayenesi yaptırmak istemezdi. Hattâ mesanesine demir sonda bile sokturmazdı. Ne zaman taş bulunma ihtimalinden bahsedilse: ‘‘ Ben de şeker hastalığı var, ameliyat yapılırca ölürüm’’ der ve bundan pek çok korkardı. Yaptığım tedavi sayesinde hayatını kurtardığımdan bana fazlasıyla itimadı vardı. Hemen her gün saraya uğramamı isterdi. Edirne ve Selânik seyahatlerinde de beni bir lâhza yanından ayırmadı. Şehreminliğinden istifa edip de 1915 senesinde çocuğumu tedavi ettirmek üzere mecburen İsviçre’ye gitmekliğim onu pek üzmüştü.³⁶⁴

Nihayet Orhan Bey mesanede taş olduğu teşhisinde bulununca vükelanın kararı ile Orhan Bey’in hocası Prof. İsrail, Almanya’dan getirildi. Profesör bir müddet hünkârı tedavi etti. O aralık sancılar artınca ameliyata karar verildi.³⁶⁵

Padişahın yaşlı olması sebebiyle ameliyatın tehlikeli olmasına rağmen, bu ameliyatın icrası zaruri görülerek, Yıldız sarayında yapılmıştır ve ameliyat başarıyla sonuçlanmıştır. Sultan Mehmed Reşad tarihimizde cerrahi ameliyat geçiren tek Osmanlı Sultanıdır.³⁶⁶

Sultan Mehmed Reşad’ın, ameliyat geçiren tek Osmanlı Sultanı olmasının ilginç yönü şudur ki; saltanatının ilk yıllarından itibaren, sağlığı konusunda, özellikle devlet yönetiminde olan kişilerin çok fazla özen göstermeleri; Sultan Mehmed Reşad’a olan bağlılıkları ve yahut onu çok sevdikleri için değildir. Onun hayatta olması, Osmanlı Devleti’nin varlığının bir gereği olarak düşünülüyordu.

Sultan Reşad, ameliyattan bir gece önce şu rüyayı görmüş. Oturduğu odanın kapısı açılıyor. İçeri Arap kıyafetinde biri giriyor. Padişahın yanına oturuyor. Hünkâr

³⁶⁴ Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım, s. 149.

³⁶⁵ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, s. 68.

³⁶⁶ Ali Vasıf Efendi, Bir Şehzade’nin Hatıratı, s. 68.

kendisine siz kimsiniz diye sorunca, gelen şahısta, ‘‘ Ruhunuzu kabza geldim. ‘‘ cevabını veriyor. Bu sırada padişah boynu bükük bir mütevekkil bir vaziyette beklerken aynı kapıdan ki güvercin gelerek; ‘‘Arabiye onun ruhunu alma, bizim ruhumuzu al. ‘‘ diyorlar. Bu esnada padişah uyanıyor. Şakir Ağa’yı çağırarak Beşiktaş Sarayı’ndan sevdiği iki güvercinin getirilmesini istemiş. Kuşhaneden içeri giren kuşçubaşı ve Şakir Ağa bir de ne görsünler. Padişahın irade buyurduğu kuşlar ölü değil mi? Tabi kimsenin rüyadan haberi olmadığı için, bir türlü huzura çıkıp bu hakikati söylemeye dilleri varmıyor. Sultan Reşad, ağanın elleri boş döndüğünü görünce ondan evvel kendisi: ‘‘ Kuşlar ölmüş değil mi? ‘‘ diyor. Bundan mıdır bilinmez, meğer Sultan Reşad hastalığı esnasında, üçüncü kadınefendi Nazperver Hanım’ a şöyle demiş: ‘‘Korkma kadın, ben bu sefer ölmem. Biraderimin vefatından sonraki ilk hastalığımdan endişe edebilirsin. ‘‘ demiştir. ³⁶⁷

Sultan Mehmed Reşad, dediği gibi, ağabeyi Sultan Abdülhamid’in ölümünden üç dört ay gibi kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Gerçekten de böyle bir söz söylemiş ise, bunu Sultan Mehmed Reşad’ın ileri görüşlülüğüne vermek pek doğru olmaz. Çünkü, kendi ölümüyle ilgili böyle bir öngörude bulunabilmesi demek, ölüm sebebi ile ilgili kesin bir bilgisi olduğunu göstermektedir. Halbuki, Sultan Mehmed Reşad bildiğimiz gibi hem tahttan inme sebebi hem de ölümü olarak, vadesi geldiği için vefat etmiştir. Bunu ilginç kılan şeyde; selefleri Sultan Abdülaziz, Sultan Murad ve Sultan Abdülhamid ile halefi olan Sultan Vahdeddin’in tahttan indirilişleri normal yoldan olmazken, uzun zaman sonra ilk defa bir Osmanlı Sultanı, ölüm sebebiyle tahttan feragat etmiş oluyordu. İşte bu çerçeveden bakıldığı zaman Sultan Mehmed Reşad’ın bu sözü başka bir anlam kazanmaktadır.

Öte yandan kendisi için bir sebep olarak gösterdiği, Sultan Abdülhamid’in vefatının da bu açıdan ele alınması gerekir. Öyle ki; her ikisinin de aynı yıl içinde, arka arkaya vefat etmiş olmaları ve o yıl imzalanan Mondros Ateşkes antlaşmasıyla, Osmanlı Devleti’nin fiili anlamda, sona ermiş olmasını kaderin bir cilvesi olarak yorumlamak çok da yanlış olmaz.

Ayşe Osmanoglu bu ameliyat ile ilgili Sultan Abdülhamid’in endişelendiğini belirterek; ‘‘Babam bir sabah gazetede Sultan Reşad’ın hastalığını ve ameliyat olacağını okuyunca

³⁶⁷ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, s. 71

derhal Rasim Bey'i çağırarak biraderine göndermiş, pek merak ettiğini, Allah'tan biraderinin sıhhat ve afiyetini niyaz ettiğini söylemiş. Rasim Bey akşam dönüp de ameliyatın başarı ile bittiğini söylediği zaman, " Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun Allah biraderimi muhafaza buyursun." temennisinde bulunmuştur. Bundan sonra da gün aşırı, Rasim Bey'i saraya yollayıp biraderinin hatırını sordurmuştur. Bundan fevkalâde memnun kalan Sultan Reşad da biraderine selamlarını ve samimi teşekkürlerini göndermiştir.³⁶⁸

Ömrünün son günlerinde, onu yeniden ziyaret eden eski Başmabeynci Lutfi Simavî Bey'e; *Sultan Mehmed Reşad son derece yorgun ve bitkin gözüküyordu. Konuşmamız sırasında: "imparatorların ziyaretleri beni biraz yordu. Hele Avusturya imparatoru, imparatoriçe ile geldiğinden, karşılama, burada ağırlama ve uğurlama merasimleri daha külfetli oldu. "* demiştir.³⁶⁹

Sultan Mehmed Reşad, 73 sene, 8 ay, 1 gün yaşadıktan sonra 74 yaşının içindeyken ölmüştür.³⁷⁰ Kayıtlara şeker hastalığından dolayı öldüğü yazılmıştır. Öldüğünde tarihler 3 Temmuz 1918 yılını göstermekteydi. I. Dünya Savaşının son günleri yaşanmakta olup, henüz bitmesine iki ay gibi bir süre vardı.

Hayattayken yaptırdığı Eyüp İskelesi civarındaki türbesine defnedilmiştir. "Ebedi uykumu su ve çocuk sesleri yanında uyumak isterim." demiştir. Türbesinin yanına bir ilkokul yaptırılır.³⁷¹

Şüphesiz ki, Sultan Mehmed Reşad Türbesi, döneminin en karakteristik mimari eserlerinden birisidir. Klasik Osmanlı mimarisinden yoğun olarak etkilenen türbenin inşasına 1911 yılında, Mimar Kemaleddin tarafından başlanmış, 1912 yılında tamamlanmıştır. Basamaklarla çıkılan ve kemer düzenlemesinin özellikle vurgulandığı türbenin üzeri kubbe ile örtülü olup, barok süslemeler mevcuttur. İç yüzeyleri ise Osmanlı çinileri ile kaplanmıştır.³⁷²

³⁶⁸ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, 233.

³⁶⁹ Lutfi Simavî, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, s. 230.

³⁷⁰ İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vakası, S. 168.

³⁷¹ Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları, s. 466.

³⁷² Selçuk Seçkin, Kocaali Vilayetine yerleştirilen Dağıstanlı Muhacirlerin, s. 2346.

SONUÇ

Sonuç itibariyle, ortaya konulan bu çalışma neticesinde, yakın dönem siyaset insanlarının bilimsel metotlarla hazırlanan biyografilerinin olması gerçeğine, bir nebze de olsa katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Bu anlamda, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarını kapsayan yaklaşık bir asırlık dönemde yaşamış olan Osmanlı devlet adamları, bürokratlar, ilim adamları, edebiyatçılar gibi önde gelen şahısların, daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde hayatlarını sürdürmüş olmaları yaşanan olaylara ve dönüşüme birebir şahit olmaları ve katkıda bulunmaları gibi doğal sonuçları doğurmuştur. Bu denli hadiselerin yoğun olarak yaşandığı ve basın ve her türlü matbuatın aynı zamanda propaganda aracı olarak da kullanıldığı bu dönemlerde, daha I. Dünya Savaşı sonuçlanmadan, meşrutiyet ortamının getirdiği özgürlüğünde etkisiyle, hatırat yazma ve bunları yayınlama geleneği başlamış oluyordu.

Bu hatıratların bir kısmı şahısların günlük tutma alışkanlıklarının sayesinde olabildiği gibi, bazıları da aradan yıllar geçtikten sonra, zihinlerinde kaldığı şekliyle yazıya aktarılan eserler olmaktadır. Bu yönü ile tam anlamıyla ne kadar güvenilir olduğu tartışmaya açıktır.

Öte yandan, Osmanlı'daki tarih yazıcılığı da buna benzer şekilde vakanüvisler tarafından günlük bilgi verme şeklinde yapıldığından, her ne kadar son asırda biraz daha ilerleme kaydedilmişse de rivayetçi tarih yazımından tamamıyla kopamamıştır.

Bu şartlar altında, daha çok edebi eserler olarak ortaya çıkan biyografik eserler, araştırmacı tarih anlayışının aslında en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Geçmişte yaşanan hadiselerin, kişilerin hayatları üzerinden yola çıkarak ortaya çıkarılması gibi bir gerçeği göz ardı etmemek gerekir.

İşte bu düşünceler ve kaygılar ışığında ele alamaya çalışılan, "Sultan Mehmed Reşad'ın Hayatı" meselesi, kendisinin ehemmiyetinden dolayı ilk tercih sebebi olmuştur. Çalışma esnasında gerek Arşiv taraması çalışmalarında arşivin çok fazla cömert davranmamasına gerek de yukarıda bahsedilen kaynaklara ulaşma noktasında yaşadığımız zorluklara rağmen yine de hatırı sayılır ölçüde bilgi ve belgeye ulaşarak

çalışmayı tamamlamış oluyoruz. Bunun yanı sıra ulaşılan bilgi ve belgelerin yakın dönem olması nedeniyle popüler tarih anlayışının da hedefinde olması nedeniyle, oluşan bilgi yoğunluğu ve kirliliği ile askeri ve siyasi tarih anlamında hadiselerin çokluğunun ortaya çıkardığı hikâye birikimi, bizi zorlayan başka unsurlar olmuştur.

Buna rağmen çalışma boyunca olayları değerlendirirken, tarafsız ve objektif bir bakış açısı ile aynı zamanda da zaman unsurunu da göz önüne alarak değerlendirmelerde bulunmaya çalıştık.

Çalışmamız, genel olarak kronolojik olarak bölümlere ayrılmış olup, bu sınıflandırma, yetmiş beş yıl ömür süren Sultan Mehmed Reşad'ın hayatındaki iki önemli olay üzerinden sağlanmıştır. Bunlardan birisi veliahtlığı ve diğeri de Osmanlı tahtına geçmesidir. Bu şekilde şehzâdelik, veliahtlık ve saltanat yılları diye üç ana bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümde; doğum yılı 1844'ten, veliahtlığa tayin olduğu, 1876 yılına kadarki dönemde yaşamış olabileceği çocukluk ve gençlik döneminin profili çıkarılmıştır. Bu dönem hayatının neredeyse yarısına karşılık gelmektedir. Bu dönem içerisinde kayda değer durumlar; doğumu ve bununla ilgili yapılan merasimler, annesi Gülcemal Kadınefendi ve onun hakkında olan bilgiler, sarayda almış olduğu özel eğitim ve ne zaman sünnet edildiğidir. Ayrıca, gençlik yıllarında babası ve amcası ile katıldığı yurt içi gezileri ile bu yıllarda yapmış olduğu evliliklerden ve çocuklarından bahsedilmiştir. Toplamda beş kadınefendisi bulunan Sultan Mehmed Reşad'ın, evliliklerin ikisi şehzâdelik yıllarının sonlarına doğru olmuştur. Diğer üçü ise veliahtlık yıllarında olmuş. Fakat konu bütünlüğü olması açısından bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Sultan Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkmasından, 1909 yılına kadar otuz üç yıl süren veliahtlık dönemi ele alınmıştır. Çoğu kimselerin tabiri ile bir hapis hayatı yaşadığı söylenen bu dönemle ilgili, şehzâdelik yıllarında olduğu gibi çok az sayıda bilgi ve belgeye ulaşılmıştır. Bu konuda arşiv belgeleri ve bu belgeler içerisinde yer alan ve Sultan Abdülhamid tarafında tutturulan jurnal belgeleri, bizim için en değerli kaynaklar olmuştur. Bu jurnal belgelerinden hareketle, bu yıllarda zamanının büyük çoğunluğunu geçirdiği, Dolmabahçe Sarayı veliahtlık dairesi ve sık sık gittiği Zincirlikuyu'daki Balmumcu çiftliğinin öne çıktığı görülmüştür. Ayrıca bu yıllarda

Sultan Mehmed Reşad hakkında çıkan haberler ile tahta çıktıktan sonra veliahtlık yılları hakkında söylenen birtakım rivayetlerde kamuoyunun bilgisine sunulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise; aslında zaman dilimi olarak diğer iki bölüme göre kısa fakat, daha önce de söylediğimiz gibi, olaylar bakımından daha teferruatlı olan, tahta çıktığı 1909 yılından, vefat ettiği 1918 yılına kadar olan olaylar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sırasında ister istemez bu dönemki siyasi ve askeri gelişmelerden bahsedilme gereği duyulmuştur. Bu siyasi gelişmelerle beraber, Sultan Mehmed Reşad'ın siyasi görüşleri, olaylara bakışı ele alınmıştır. Sıradan bir yangın olması yanında Sultan Mehmed Reşad'ı etkileyen Çırağan Sarayı'nda çıkan yangının, sarayın kısa bir süre meclis olarak kullanılması nedeniyle siyasi bir hüviyet kazandığı düşünülerek bu bölümde ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında kurulan Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyeti gibi oluşumlara verdiği katkıdan bahisle; kendi isminin verildiği ve İngiltere'den sipariş edilen Reşadiye zırhlısının aynı zamanda siyasi bir duruma kurban gittiği görülmüştür.

Bunun dışında bizim için daha önem arz eden, bu yıllarda Sultan Mehmed Reşad'ın siyaset dışı yönü ile ilgili anekdotlar olmuştur. Bunların başında meşrutiyetin ilk günlerinde yurt içinde eski Osmanlı başkentlerine ve yakın yerlere yaptığı geziler ile çok büyük yankı uyandıran Rumeli seyahati olmuştur. Bu seyahatler hakkında ilmi çalışmaların yapılmış olması nedeniyle bizde bu çalışmalardan faydalanma yoluna giderek çalışmamızı devam ettirdik.

Yine bu bölümde, Sultan Mehmed Reşad'ın sosyal hayatı ele alınarak, gündelik yaşamı, saray hayatı, dış görünüşü, kişiliği ile ona özgü olarak oluşan durumlardan bahsedilmiştir. Onun hakkında yapılan yorumalar arasında ilk sıralarda yer alan edebiyata ve musikiye olan merakından bahisle; Osmanlı Sultanı olması nedeniyle bestelenen Reşadiye marşı ve kendisine ait bir bestenin olduğu görülmüştür. Bu ikisinden daha da meşhur bir hâle gelen ve yazıp yazmadığı tartışma konusu olan Çanakkale Gazeli ve bu gazele yazılan tahmisler değerlendirilmiştir. Arşiv belgeleri içinde yer alan Mehmed Reşad ismi taşıyan birkaç satırlık şiirlerin, bu gazeli yazmış olabileceği ihtimalini taşıdığını dile getirdik. Ayrıca kalendermeşrep bir yapısının olması ve Mevleviliğe olan ilgisiyle de bağlantılar kurulmuştur.

Bu bölümün sonunda ilerleyen yaşı itibariyle, geçirdiği hastalıklar ve ölüm hadisesinden bahsederek, kayda değer gördüğümüz ölümü hakkındaki ilginç öngörüsünü ve diğer sultanlardan farklı olarak tahttan indirildiği izah edilmiştir.

Son olarak söylemek gerekirse; Sultan Mehmed Reşad, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında tahtta bulunmuş birisi olarak, yapılan ilmi çalışmalarda kendisine hak ettiği değeri bulamamış bir siyasi şahsiyettir. Her ne kadar siyaset alanında bir başarı gösterememiş olsa da insan olarak göz ardı edilip, unutulacak bir yanı yoktur. Başarı odaklı tarih yazımının neticesinde gelinen nokta da maalesef, tarihte yaşamış birçok kimseler, tarihin tozlu sayfalarında silinip gitmektedir. Bu çalışmada bahsedilen bu boşluğu doldurmaya çalışarak, ilim dünyasına bir nebze katkı sunulmaya çalışılmıştır.

EKLER

35. SULTAN V. MEHMED REŞAD (Künye)³⁷³

Ünvanı	: Reşad
Doğ. tarihi, yeri	: 1260/2 Kasım 1844, İstanbul
Öl. tarihi, yeri	: 1336/3 Temmuz 1918, İstanbul
Ölüm sebebi	: Şeker hastalığı (Diyabet)
Tahta Çıkışı	: 6 R.Ahir 1327/ 27 Nisan 1909
Tahtan inişi	: 24 Ramazan 1336/ 3 Temmuz 1918
Babası	: Sultan Abdülmecid I.
Annesi	: Gülcemal Kadınefendi (1826-1851)
Eşleri	: Kamures (1855-1921), Dürr-i Adn (1860-1910) Mihrengiz (1869-1938) Naz-Perver, Dil-Firib
Oğulları	: Mehmed Ziyadeddin (doğ.1873), Mahmud Necmeddin (1878- 1913) Ömer Hilmi (doğ. 1888)
Kızı	: Refia Sultan (1889-1890)

³⁷³ Münir Atalar, Osmanlı Padişahları, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ank. 1981 s. 456-457. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9766.pdf>) Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019

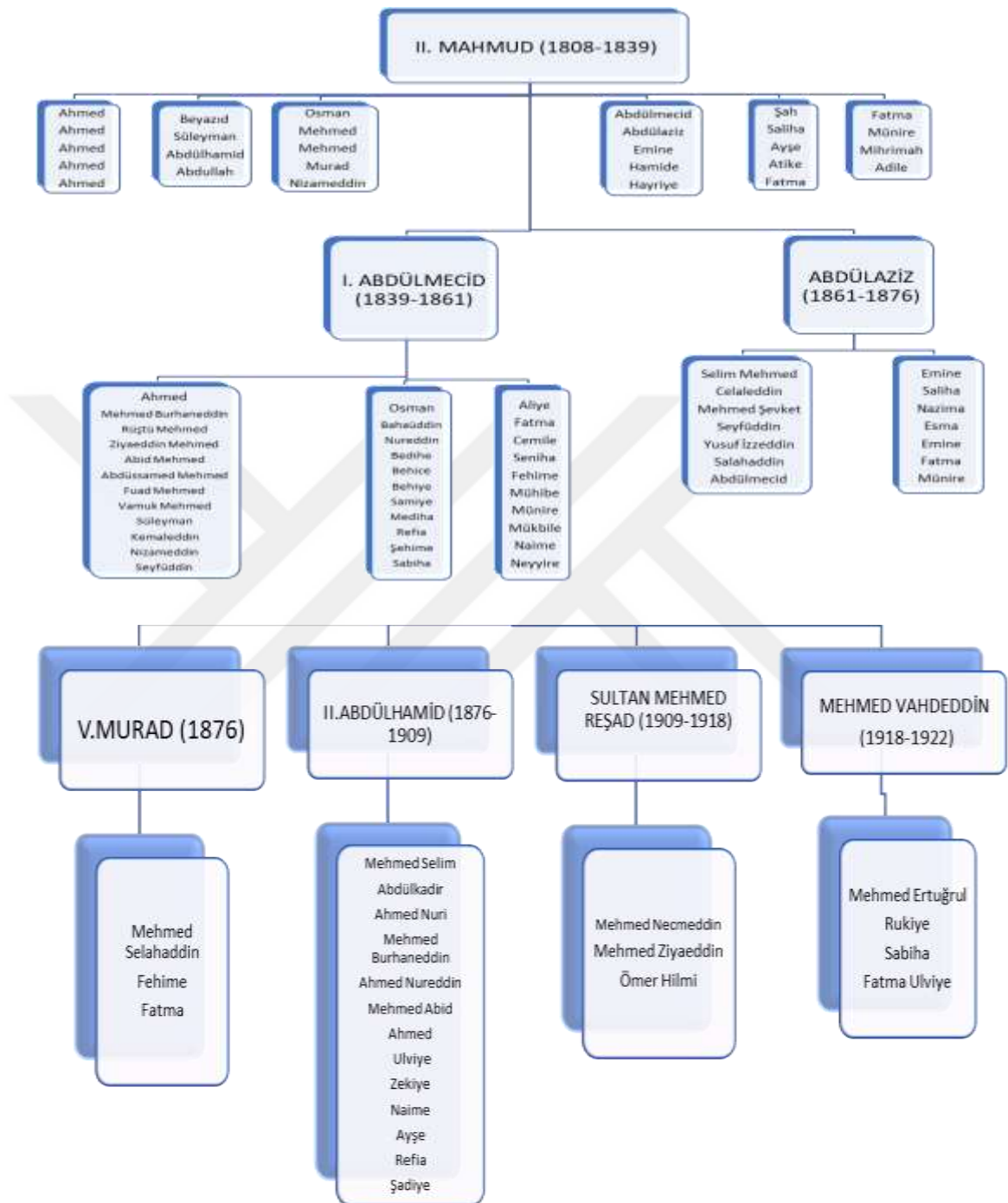
SULTAN MEHMED REŞAD DÖNEMİ SADRAZAMLARI ³⁷⁴

Sadrâzamlar	Dönemleri	Milliyetleri	Ölümleri
1) Ahmed Tevfik Paşa	devamı 5 Mayıs 1909 (23 gün)	Türk	Ecel
2) Hüseyin Hilmi Paşa	II. Sadaret dönemi 5 Mayıs 1909 28 Aralık 1909 (7 ay 23 gün)	Türk	Ecel
3) İbrahim Hakkı Paşa	12 Ocak 1910 29 Eylül 1911 (1 yıl 8 ay 17 gün)	Türk	Ecel
4) Mehmed Said Paşa	VIII. Sadaret dönemi 30 Eylül 1911 30 Aralık 1911 (3 ay)	Türk	Ecel
5) Mehmed Said Paşa	IX. Sadaret dönemi 31 Aralık 1911 16 Temmuz 1912 (6 ay 16 gün)	Türk	Ecel

³⁷⁴ Nazır Şentürk, Bab-ı Âli ve Sadrazamları– Bir Cihan İmparatorluğunun Kaderinin Belirlendiği Yer, 3 Baskı, Doğan Kitap, 2008, İstanbul. s. 261.

6)	Katircioğlu Gazi Ahmed
Muhtar Paşa	22 Temmuz 1912
29 Ekim 1912
(3 ay 12 gün)	Türk	Ecel
7)	Mehmed Kâmil Paşa	IV. Sadaret dönemi
29 Ekim 1912
23 Ocak 1913
(2 ay 25 gün)	Türk	Ecel
8)	Mahmud Şevket Paşa	23 Ocak 1913
11 Haziran 1913
(4 ay 18 gün)	Çerkez	Suikast
9)	Mısırlı Said Halim Paşa	12 Haziran 1913
3 Şubat 1917
(3 yıl 7 ay 19 gün)	Arnavut	Suikast
10)	Mehmed Talat Paşa	4 Şubat 1917- Devamı	Türk	Suikast

OSMANLI HANEDANI SOY AĞACI (II. MAHMUT SONRASI) ³⁷⁵

³⁷⁵ Osmanlı Tarihi, Interaktif CD-ROM (Türk Tarih Kurumu Yayınları XXXI.Dizi-Sa. 2)-
<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-seceresi/> - Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2019

RESİMLER

Resim 1. Veliht-ı meşru devletli necabetli Mehmed Reşad Efendi Hazretleri.³⁷⁶

³⁷⁶ <https://www.pinterest.ch/pin/335658978460737266/visual-search/?x=16&y=16&w=548&h=878.3508424182359> Erişim Tarihi: 7 Eylül 2017

*ŞEHZADELER MEHMED REŞAD, MURAD VE AHMED
KEMALEDDİN SULTAN ABDÜLMECİD'İN ÇOCUKLARI
ABDULLAH BİRADERLER, 1869*

Resim 2. (Abdullah Biraderler – 1870- Ömer Koç Koleksiyonu) Mehmed Reşad'ın bilinen en eski fotoğrafı. (Solda) ³⁷⁷

³⁷⁷ <https://www.kenandabirkuyu.com/sultan-abdulaziz-hanin-tahttan-indirilisi-ve-baltazzi-ailesi/83d3652f1e62a304ccd2e349565e3e9f> Erişim 7 Eylül 2017

Resim 3. Sultan Mehmed Reşad'ın ahşap çerçeveli fotoğrafı.³⁷⁸

³⁷⁸ (Osmanlı Arşivi: HSD_AFT_00020_00036_001)

Resim 4. Viyanalı Fotoğrafçı Pietz Neil tarafından çekilmiş, Padişah tarafından imzalı.
(12 Teşrin-i evvel 1331, Mehmed Reşad) ³⁷⁹

³⁷⁹ (Osmanlı Arşivi: HSD_AFT_00020_00035_001)

Resim 5. Sultan Mehmed Reşad'ın vesikalık çerçevesiz fotoğrafı.³⁸⁰

³⁸⁰ (Osmanlı Arşivi: HSD_AFT_00008_00036_001)

Resim 6. Sultan Mehmed Reşad'ın yazdığı Çanakkale Gazeli.³⁸¹

³⁸¹ Harp Mecmuası, No: 11, Ağustos 1916 (Harp Mecmuası, Haz: Dr. Ali Fuat Bilkan, Ömer Çakır, Kaynak Kitaplığı, 3. Baskı, Ocak 2006, İstanbul, s.112)

Resim 7. Sultan Mehmed Reşad için bestelenen Reşadiye Marşı'nın albüm kapağı.³⁸²

³⁸² <http://tarikhvemedeniyyet.org/2009/10/mizika-yi-humayun-marslari.html> Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017

Resim 8. Sultan Mehmed Reşad dönemi basılan Reşat Altını³⁸³

³⁸³ Miladi 1909 yılında Sultan Mehmet Reşad tarafından bastırılan bu altın Sultan Mehmet Reşad'ın ismini taşımaktadır. Bu altının kenarlarında Defne yaprağı ve çapraz iki meşale bulundurmaktadır. Hamid altında olduğu gibi altının ön orta yüzünde Osmanlı tuğrası ve kaçınıcı yıla ait olduğunu gösteren tarihi bulunmaktadır. Arka yüzünde ise bu altının İstanbul Darphanesinde basıldığı yazmaktadır. Reşad altını hamid altından ayıran tek şey görünümüdür. Reşat altın 22 ayar ve yaklaşık olarak 7.2-gramdır, 2.5'luk Reşad altın 35 mm, 18 gramdır. 5'li Reşad altın 45mm, 36 gramdır. <https://www.kamufinans.com/hamit-altinla-resat-altin-arasindaki-fark-nedir/> Erişim Tarihi 07 Eylül 2017

Resim 9. Mehmed Reşad 20 Kuruş 1327/8 Gümüş- Elgazi – ÇİL³⁸⁴

Resim 10. Dolmabahçe Sarayı – Pascal Sébah fotoğrafı – 1870³⁸⁵

³⁸⁴ (www.gokcemuzayede.com/urun/861831/mehmed-resad-20-kurus) Erişim Tarihi: 14 Kasım 2018

³⁸⁵ (http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref11355_ozb) Dolma Bagtché, 1870, Sébah, Pascal, Sites Erişim Tarihi: 15 Ocak 2018

Resim 11. Sultan Mehmed Reşad'ın Eyüp semtinde yer alan türbesi dış görünüşü.³⁸⁶

³⁸⁶ Fotoğraflama Tarihi (İ. Özdemir- 03.12.2016)

KAYNAKLAR

1. ARŞİVLER

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA.) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın: 108, İstanbul, 2010

ALİ FUAT TÜRKGELDİ EVRAKI (HSD.AFT) 10-1-1 Numaralı Belge, 10-1-2 Numaralı Belge, 10-10 Numaralı Belge, 10. 1. 6. Numaralı Belge, 10. 1. 4. Numaralı Belge, 10. 1. 8. Numaralı Belge.

Amedî Kalemî defteri (A_}AMD.) 1-15 Numaralı belge, 2-11 Numaralı Belge.

Amedî Mühimme Kalemî Evrakı (A_}MKT. MHM.) 422- 87 Numaralı Belge

Amedî Nezaret ve Devair Evrakı (A_}MKT.NZD.) 224-20 Numaralı Belge.

Amedî Umum Vilayet Evrakı (A_}MKT.UM.) 265-9 Numaralı Belge.

Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO.) 3458. 259339. 2. 1. Numaralı Belge.

Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Belgeleri (DH.İUM) 92. 60. 1. 1. Numaralı Belge.

Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3) 54 Numaralı belge.

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS) 37. 23. 2. 1. Numaralı Belge, 43. 21. 7. 1. Numaralı Belge, 43. 21. 5. 1. Numaralı Belge, 2978. 45. 2. Numaralı Belge.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri (HR.TO) 267-2 Numaralı belge.

Hatt-ı Hümayûn (HAT) 1641-25-1 Numaralı belge.

Hazine-i Hâssa Defterleri (HH.d) 21715 Numaralı belge, 890. Numaralı Belge, 24600 Numaralı Belge, 12420 Numaralı Belge.

Hazine-i Hâssa Sicil-i Ahval İdaresi (HH.SAİD.MEM) 41-9 Numaralı Belge

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 237. 205. 1. 1. Numaralı Belge.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL.) 120-50-1-1 Numaralı Belge.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivleri Defteri (TS. MA. D.) 340-1-2 Numaralı Belge, 2112-3-1 Numaralı Belge. 7917, Numaralı Belge.

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y. A. HUS.) 225. 29. 2. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.) 15. 92. 2. 1 Numaralı Belge, 15. 93. 1. 1 Numaralı Belge, 15. 94. 1. 1 Numaralı Belge, 15. 89. 1. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 57. 93. 1. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ.) 2. 87. 1. 1 Numaralı Belge, 3. 93. 1. 1 Numaralı Belge, 3. 93. 2. 1 Numaralı Belge, 4. 6. 1. 1 Numaralı Belge, 17. 42. 1. 1 Numaralı Belge, 5. 31. 1. 1 Numaralı Belge, 8. 44. 1. 1 Numaralı Belge, 10. 63. 1. 1 Numaralı Belge, 11. 40. 1. 1 Numaralı Belge, 11. 42. 1. 1 Numaralı Belge, 13. 39. 1. 1 Numaralı Belge, 14. 42. 1. 1 Numaralı Belge, 14. 44. 4. 1 Numaralı Belge, 14. 44. 5. 1 Numaralı Belge, 14. 44. 7. 1 Numaralı Belge, 14. 44. 8. 1 Numaralı Belge, 14. 44. 9. 1 Numaralı Belge, 37. 70. 1. 1 Numaralı Belge, 21. 46. 1. 1 Numaralı Belge, 23. 71. 1. 1 Numaralı Belge, 37. 70. 2. 1 Numaralı Belge, 39. 72. 2. 1 Numaralı Belge, 42. 26. 2. 1 Numaralı Belge, 51. 114. 1. 1 Numaralı Belge, 51. 110. 1. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK.BŞK.) 14. 68. 1. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Defter-i Hakani Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DFE) 1. 2. 2. 1 Numaralı Belge, 1. 2. 1. 2 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH) 15. 45. 1. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı (Y.PRK.KOM) 1. 74. 1. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE)

1. 98. 1. 1 Numaralı Belge, 10. 25. 2. 1 Numaralı Belge.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.)

Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirât-ı Ecnebiyye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y. PRK.TKM) 14. 61. 1. 1 Numaralı Belge.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.) 353. 15. 1. 1. Numaralı Belge, 329. 75. 1. 1. Numaralı Belge.

2. KİTAPLAR

- II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Çev: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2009, İstanbul
- Açba, Harun, Kadın Efendiler (1839-1924), Profil Yayıncılık, 1. Baskı, 2007, İstanbul
- Açba, Leyla, Bir Çerkez Prensesinin Harem Hatıraları, Yay. Haz: Edadil Açba, Timaş Yayınları, 2010, İstanbul
- Aksüt, Ali Kemalî, Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, Ahmet Sait Matbaası, 1944, İstanbul
- Baban, Cihad, Politika Galerisi, Hatırat Kitaplığı, Timaş Yayınları, 2009, İstanbul
- Bardakçı, Murat, Enver, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2015, İstanbul
- Bardakçı, Murat, Son Osmanlılar, inkılap Yayınevi, 2008 İstanbul
- Biren, Mehmed Tevfik, Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Arma Yayınları, 1993, İstanbul
- Birgen, Muhittin, İttihat ve Terakki'de On Sene, 1. Cilt, İttihat ve Terakki Neydi? Hazırlayan ve Notlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 2009, İstanbul
- Brummett, Palmira, İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908 – 1911, çev: Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul
- Cevdet Paşa, Ahmed, Ma'ruzât, Haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, 1980, İstanbul
- Cevdet Paşa, Ahmed, Tezâkir, 13-20, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay. 1991, Ankara
- Çelebi, Mevlüt, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, Akademi Kitabevi, 1999, İzmir
- Danışmend, İsmail Hami, 31 Mart Vakası, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre, İstanbul Kitabevi, Yeni Matbaa, 1961, İstanbul
- Ekinci, Ekrem Buğra, Sürgündeki Hanedan, Timaş Yayınları, 2005, İstanbul
- Finkel, Caroline, Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300 – 1923, Çeviren: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, 2014, İstanbul
- Güleryüz, Ahmet, Ünlü Türk Gemileri dizisi, Yavuz ve Midilli, Denizler Kitabevi, Ocak 2007, İstanbul

Heper, Metin, Türkiye Sözlüğü, Doğu-Batı Yayınları, 1. Baskı Eylül 2006, İstanbul

Hülagü, Metin, Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, (1909-1918), Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıratı, Pan yayınevi 2003, İstanbul

Hürmen, Fatma Rezan, Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakîyet Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Pınar Yayınları, 2000 İstanbul

İrtem, Süleyman Kani, Bilinmeyen Abdülhamid, Hususi ve Siyasi Hayatı 1, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2003, İstanbul

İrtem, Süleyman Kani, 31 Mart İsyanı ve Harekât Ordusu, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2003, İstanbul

İrtem, Süleyman Kani, Meşrutîyetten Mütarekeye (1909-1918), Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 2004 İstanbul

İslamoğlu, Abdullah, II. Meşrutîyet döneminde Siyasal Muhalefet 1908- 1913, Bilim Basın Yayınevi, 2004, İstanbul

İzzet Paşa, Ahmed, Feryadım İstiklal Harbinin Gerçekleri, I.Cilt, Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, 2. Baskı, Ocak 2017, İstanbul

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri 1861-1876, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, Ankara

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, Birinci Meşrutîyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, Ankara

Karaman, Hayreddin, İslami Hareket Öncüleri, İz Yayıncılık, 2013, İstanbul

Keleş, Erdoğan, Doktor Sigmund Spitzer'in Hatıraları ve Sultan Abdülmecid s.161-187, Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler, İbrahim Erdal – Yunus Özger, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ekim 2011, İstanbul

Kırpık, Cevdet, Osmanlı'da Şehzâde Eğitimi, Ötüken Yayınları, 2016, İstanbul

Koçu, Reşad Ekrem, Osmanlı Padişahları, Doğan Egmont Yayıncılık, 6. Baskı, Eylül 2015, İstanbul

Kolerkılıç, Ekrem, Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Doğuş Ltd. Matbaası, 1958, Ankara

Küçük, Sezai, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, 2003, İstanbul

Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İng. Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, 2000, Ankara

Lütfi Efendi, Ahmed, Vak'anüvîs Ahmet Lütfi Efendi Tarihi VI-VII-VIII, Yapı Kredi Yayınları, 1999, İstanbul

Milli Saraylar, TBMM Basımevi, 1995, İstanbul

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918) Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın no: 2000/358, Ekim 2000, Ankara

Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultan Abdülhamid, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul

Palmer, Alan, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl – Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Beşinci Baskı ciltli, Bilgin Yayıncılık, 1995, İstanbul

Paşa, Tahsin, Abdülhamid – Yıldız Hatıraları, Haz. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınları,

Refik, Ahmed, Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri Hayat-ı Maziye ve Hususiyesi, Kütübhan-e İslam ve Askerî, Matba-i Artıyan ve Asadoryan Mahdumları, 1324, İstanbul

Seçkin, Selçuk, Kocaeli Vilayetine yerleştirilen Dağıstanlı Muhacirlerin Sultan Reşat Himayesinde Kurulan Reşadiye'ye (Güneyköy) İskânı ile Gerçekleşen İnşa Süreci, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay. C.4, 2016, Kocaeli

Selâhattin, Mehmed, Bildiklerim, Muhalif Hatıralar, Hazırlayan: Ali Birinci – Cüneyd Okay, Vadi Yayınları, 2006, Ankara

Simavî, Lütfi, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, Ed: Ö. Aykaç Uğurlu, Çev: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2004, İstanbul

Süreyya, Mehmed, Sicill-i Osmanî, Türkçeye çev. Metin Hülagü, Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Sebil Yayınevi, 1995, İstanbul

Şefik Paşa, Süleyman, Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vakası, Çev: Hümeysra Zerdecî, Arma Yayınları, 2004, İstanbul

Şentürk, Nazır, Bab-ı Âli ve Sadrazamları – Bir Cihan İmparatorluğunun Kaderinin Belirlendiği Yer, 3 Baskı, Doğan Kitap, 2008, İstanbul

Şeref Efendi, Abdurrahman, Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet olayları (1908-1909), Yay. Haz: Bayram Kodaman – Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu, 1996, Ankara

Şeref Efendi, Abdurrahman, Tarih Muhasabeleri, Sad: Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.Baskı, 1985, Ankara

Temel, Mehmet, XIX. Ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri, Nehir Yayınları, 2004, İstanbul

Toprak, Zafer, Milli İktisadın Temelleri: 1909 Bursa Sergisi ve Yerli Mallar, Yadigâr-ı Hürriyet (Haz. Mehmet Ö. Alkan) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 2010, İstanbul

Topuzlu, Cemil, 80 Yıllık Hatıralarım, İkinci Bas. Yayın: Hüsrev Hatemi – Aykut Kazancıgil, İstanbul Üni. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer, Hürriyet'in İlânı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt 1, II. Meşrutiyet Dönemi 1908 – 1918 (geniş baskı), İletişim Yayınları, 2007, İstanbul

Tuncer, Polat, İttihatçı Cavit Bey, Yeditepe Yayınları, 2010, İstanbul

Türk geldi, Ali Fuat, Görüp İştiklerim, Türk Tarih Kurumu, 1984, Ankara

Uçarol, Rifat, Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı, Gözden Geçirilmiş II. Baskı, Filiz Kitabevi, 1989, İstanbul

Uluçay, M. Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ötüken Yayınları, 4. Baskı, 2001, Türk Tarih Kurumu, İstanbul

Uşaklıgil, Halit, Ziya Saray ve Ötesi, İnkılap Kitabevi, 1981, İstanbul

Ünüvar, Safiye, Saray Hatıralarım, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul

Vasıb Efendi, Ali, Bir Şehzade'nin Hatıratı – Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim, Haz: Osman Selahaddin Osmanoglu, Yapı kredi Yayınları, 2004 İstanbul

Von Sanders, Liman, Türkiye'de Beş Sene, Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları Yeditepe Yayınları, 2006, İstanbul

Yalçın, Hüseyin Cahit, Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Şefik Matbaası, Haziran 2000, İstanbul

Zürcher, Erik Jan, Jihad and İslam in World War 1., Lieden University Press, 2016, Chicago. (Erik Jan Zürcher, 1. dünya savaşında Cihad ve İslam, Leiden Üniversitesi Yayınları, 2016, Chicago)

Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev: Yasemin Saner, göz. geç. ve geniş. Baskı, İletişim yayınları, 2008, İstanbul

Zürcher, Erik Jan, Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908 – 1928, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, İstanbul

3. DERGİLER

Cerîde-i Havâdis, No: 946, 24 Zilhicce 1275

Doğu Batı Dergisi, II. Meşrutiyet 100. Yıl özel sayısı, c.1, 2008 İstanbul

Harp Mecmuası, No: 11, Ağustos 1916 (Harp Mecmuası, Haz: Dr. Ali Fuat Bilkan, Ömer Çakır, Kaynak Kitaplığı, 3. Baskı, Ocak 2006, İstanbul

Havadis 1914 -1915 Yüzyıl Önce, Necmettin Özçelik Arşivi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İBB, 2014, İstanbul

İkdam, 6515, 24 Cemaziyel-evvel 1333 – 27 Mart – 9 Nisan 1915

İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi, Sayı: 10, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Mart 2015, İstanbul

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası, 1329 (2 sayı), İstanbul Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.

Takvim-i Vekayi, sene 1260, sayı 277, s.1.

4. MAKALELER

Altın, Hamza, 1896 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13:1- 2008, s. 271-283.

Atalar, Münir, Osmanlı Padişahları, Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ank. 1981 s. 456-457.

Doğan, Enfel ve Tıgılı, Fatih, Sultan Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 33, 2005, İstanbul, s. 41-96.

Erdemir, Lokman, Çanakkale Boğaz'ında İlk Bombardımanlar ve İstanbul, İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 2015, sayı: 21, İstanbul, s. 11-18.

Köksal, Osman, Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 4 Sayı: 1 Haziran 2003, Eskişehir, s. 117-136.

Sarı, Gözde, Çolakoglu Osmanlı Türk Müziği'nde Padişah İzleri, Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 35, s. 52-65.

5. ANSİKLOPEDİLER

Aktepe, Münir, TDV İslam Ansiklopedisi Ahmet Lütfi Efendi maddesi, Osmanlı Vak'anüvis ve Şairi, yıl 1989, cilt: 2, s. 97-98.

Küçük, Cevdet, TDV İslam Ansiklopedisi, Mehmed V. maddesi, Osmanlı Padişahı (1909-1918), yıl 2003, cilt: 28, s.418-422.

Küçük, Cevdet, TDV İslam Ansiklopedisi, Abdülmecid maddesi, Osmanlı Padişahı (1839-1861), yıl 1988, cilt: 1, s. 259-263.

Uzun, Mustafa, TDV İslam Ansiklopedisi, Besmele maddesi, yıl 1992 cilt: 5, s.538-540.

6. DİJİTAL KAYNAKLAR

Issı, Murat, Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı – Kürt Aydını, Mevlanzâde Rıfat Bey, http://www.academia.edu/835583/MEVLANZADE_RIFAT_BEY (17.05.2019)

Kurtaran, Uğur, Osmanlı'da Şehzâdelik Kurumu, Şehzâdeler Nasıl Yetişirdi? Beyaz Tarih, 2016, İstanbul, (<http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanlida-sehzadelik-kurumu-sehzadeler-nasil-yetisirdi>) (18.09.2017)

Osmanlı Tarihi, Interaktif CD-ROM (Türk Tarih Kurumu Yayınları XXXI.Dizi-Sa. 2) <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-seceresi/> - (22.08.2019)

<https://www.pinterest.ch/pin/335658978460737266/visual-search/?x=16&y=16&w=548&h=878.3508424182359> (07.09.2017)

<https://www.kenandabirkuyu.com/sultan-abdulaziz-hanin-tahttan-indirilisi-ve-baltazzi-ailesi/83d3652f1e62a304ccd2e349565e3e9f> (Abdullah Biraderler – 1870- Ömer Koç Koleksiyonu) (07.09.2017)

<http://www.phrasebase.com/archive2/mexico/ottoman-clock-tower-in-mexico-city.html> (10.12.2017)

<http://derinliginotesi.blogspot.com/2011/07/osmanl-mzka-y-humayun-marslar.html> (14.09.2017)

<https://www.kamufinans.com/hamit-altinla-resat-altin-arasindaki-fark-nedir/> (07.09.2017)

<http://www.eskisehirkulturturizm.gov.tr/TR-157112/resadiye-camii.html>. (31.03.2019)

www.gokcemuzayede.com/urun/861831/mehmed-resad-20-kurus (31.03.2019)

<https://www.paraborsa.net/i/resat-altininin-ozellikleri/> (07.09.2017)

<http://tarihvemedenyet.org/2009/10/mizika-yi-humayun-marslari.html> (14.09.2017)

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9766.pdf> (15.04.2018)

http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref11355_ozb) Dolma Bagtché, 1870, Sébah, Pascal, Sites (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2018)

SULTAN MEHMED REŞAD'IN HAYATI (1844-1918)

ORIJINALLIK RAPORU

% 25	% 24	% 5	%
BENZERLIK ENDEKSI	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	es.scribd.com İnternet Kaynağı	% 3
2	halife.net İnternet Kaynağı	% 2
3	apsnyteka.org İnternet Kaynağı	% 2
4	turkoloji.cu.edu.tr İnternet Kaynağı	% 2
5	www.scribd.com İnternet Kaynağı	% 2
6	www.beyaztarih.com İnternet Kaynağı	% 1

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: İSMAİL ÖZDEMİR

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 3 ŞUBAT 1987, KAYSERİ

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: +90 537 736 70 84

Email: mf188@hotmail.com

Yazışma Adresi: Mithatpaşa mah. Geçimli sk Aydoğdu ap. No: 10/13

Kocasinan/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek lisans	E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü -Tarih	2019
Lisans	E.Ü. Tarih Bölümü	2009
Lisans	AÖF. Uluslararası ilişkiler	2017
Ön Lisans	Kapadokya Üni. Mimari Restorasyon	2019
Ön Lisans	İstanbul Üni. Coğrafi Bilgi Sis.	2019 - devam

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2009 -2017	Kitap Kırtasiye	Satış Danışmanı
2018 -2019	Ermiş İnş.	Mimari Restorasyon teknikeri

YABANCI DİL

İngilizce – Orta düzey